

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
Rapor • No: 16 • Temmuz 2017

**Osmanlı Devleti'ndeki
Hukuki Düzenlemeler
Çerçevesinde Ermeniler ve
Geride Bıraktıkları Mallar
(Emvâl-i Metrûke)**

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ

Ankara • 2017

Rapor

**Osmanlı Devleti'ndeki
Hukuki Düzenlemeler
Çerçevesinde Ermeniler ve
Geride Bıraktıkları Mallar
(Emvâl-i Metruke)**

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ

Avrasya İncelemeleri Merkezi
Temmuz 2017
Ankara

AVİM Rapor No: 16

TERAZİ YAYINCILIK

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • Faks: 0 (312) 438 50 26
E-mail: teraziyayincilik@gmail.com

Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)

ISBN: 978-605-82518-5-4

YAZAR

Prof. Dr. Gül Akyılmaz

REDAKSİYON

Dr. Turgut Kerem Tuncel

TASARIM

Ruhi Alagöz

BASKI

Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 Belgegeçer: +90 312 384 15 37

BASKI TARİHİ

Temmuz 2017

© Avrasya İncelemeleri Merkezi - 2017

Her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü izinsiz kopyalanamaz,
dağıtılamaz ya da çoğaltılamaz.

Bu ve diğer AVİM yayınlarına ulaşmak için: www.avim.org.tr adresini ziyaret Ediniz.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	V
Yazar Hakkında	VII
Giriş	
I. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü	4
II. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallarla İlgili Olarak Yapılan Hukuki Düzenlemeler	12
1. 30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükelâ Kararı	13
2. 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname ve Emvâl-i Metruke Komisyonlarının Kurulması	18
3. 26 Eylül 1915 Tarihli Kanun	27
4. Osmanlı Devleti'nde Emvâl-i Metruke Konusunda Yapılan Diğer Düzenlemeler	32
III. Yapılan Hukuki Düzenlemelerin Osmanlı Hukuku Açısından Değerlendirilmesi	37
IV. Emvâl-i Metruke Sorununun Günümüze Yansımaları ve Karşılaşılan ya da Karşılaşılması Muhtemel Olan Hukuki Sorunlar	48
Sonuç	63
Kaynakça	77

SUNUŞ

Türkiye aleyhinde sürdürülen Ermenistan ve Ermeni diasporası kaynaklı tek yanlı ve düşmanca kampanyanın tarihi ve siyasi dayanaklarının yanı sıra önemli üçüncü bir ayağını da hukuki iddialar oluşturmaktadır.

Son dönemde Türkiye, hukuk alanında özellikle soykırım iddialarına karşı önemli kazanımlar sağlayabilmiştir.

Bu kazanımlardan ve hukukun üstünlüğü ilkesinden hareketle Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) akademisyenlerin ve hukukçuların katılımıyla bir dizi hukuk çalıştayını düzenlemiştir. İlki Ekim 2015'te Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi daha sonra sırasıyla Başkent Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "1915 Olayları ve Hukuk" çalıştaylarında Ermeni iddia ve talepleri hukuki açıdan irdelenmiştir.

Diğer taraftan, Ermeni iddia ve taleplerinin gerisinde yatan, 1915 yılında "sevk ve iskan" edilen Ermeni nüfusun geride bıraktığı Emvâl-i Metruke diye bilinen mallar konusu bazı çevrelerin iştahını kabartan bir ilgi odağı olma niteliğini kazanmıştır.

Bu toplantılarda, Emvâl-i Metruke konusunda gündeme getirildiği görülen hukuk dışı söylem ve taleplerin açıklığa kavuşturulabilmesi bakımından daha ayrıntılı ve analitik bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmüştür.

Hukuk Tarihçisi Prof. Dr. Sayın Gül Akyılmaz'ın kaleme aldığı bu rapor, literatürdeki boşluğu doldurmak yönünde atılmış bir adımdır. Emvâl-i Metruke konusunu hukuk bilimi çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunan bu değerli raporun konuyla ilgili araştırmacılar, hukukçular ve tarihçiler tarafından ilgiyle karşılanacağını umut ediyorum ve konuyla ilgili diğer çalışmaların önünü açmasını diliyorum.

Alev KILIÇ
AVİM Başkanı

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ

Akademik hayatına 1985 yılında Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi kürsüsünde araştırma görevlisi olarak başlamıştır. 1987 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Kamu Hukuku Anabilim Dalında Yüksek Lisansını tamamlamıştır. Aynı Enstitüde 1990 yılında “Osmanlı Devleti’nde Reis-ül Kütütlük Müessesesi ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Doğuşu” başlıklı tezi ile Kamu Hukuku Doktoru unvanını almıştır. 1995 yılında Hukuk Tarihi doçenti unvanına hak kazanan Akyılmaz, 2001 yılında aynı kürsüde profesörlük kadrosuna atanmıştır. Prof. Dr. Gül Akyılmaz 2004 yılından bu yana Gazi Üniversitesi

Hukuk Fakültesinde Hukuk Tarihi Profesörü ve Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Prof. Dr. Gül Akyılmaz’ın yayınlanmış beş kitabı, çeşitli kitaplarda bölümleri, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde makaleleri bulunmaktadır.

Giriş

Altı yüzyıl varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu çokuluslu bir devlet olarak, bir yandan bütün Balkan coğrafyasına, diğer yandan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki topraklara hükmetmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak farklı etnik kökenlere, dinlere ve mezheplere mensup insanlardan oluşan bir Osmanlı tebaası¹ ortaya çıkmıştır.

Osmanlı hukuk sistemi şer'i hukuk (İslam Hukuku) ve örfi hukuk (padişah ve Divân-Hümayun tarafından yapılan hukuki düzenlemeler) olmak üzere iki ana parçadan oluşmaktadır. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslimlerin hukuki statüsü ile ilgili düzenlemeler tamamen İslam Hukuku'nun bu konuda koyduğu kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Ermeniler de Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası içinde yer aldığı için, bu düzenlemeler onlar için de geçerli olmuştur. İslam Hukuku İslam ülkesi vatandaşı olan gayrimüslimleri "zimmî" kavramıyla tanımlamış, Osmanlı Devleti de gayrimüslim tebaası için aynı ismi benimseyerek, resmi belgelerde bu kavramı kullanmıştır.

1856 Islahat Fermanı'na kadar olan süreçte zimmîler, Osmanlı tebaasından kabul edilmekle birlikte hukuki olarak devletin ana unsuru olan Müslümanlarla hukukten eşit statüye sahip değillerdir. Ancak can, mal ve namus güvenlikleri temin edildiği gibi sınırları son derece geniş bir din ve vicdan hürriyeti de sağlanmıştır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren kurulan "millet" sistemi çerçevesinde kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini koruma imkanı verilerek hiçbir şekilde hakim unsur içinde eritilme politikası izlenmemiştir. Ancak Islahat Fermanına kadar olan dönemde gayrimüslimlerin kamu hizmetine girebilmeleri söz konusu olmamıştır; Islahat Fermanına kadar Osmanlı'da kamuda görev alabilme sadece Müslümanlara tanınan bir hak olarak kalmıştır. Bunun sonucunda Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler başta olmak üzere bütün gayrimüslim gruplar zanaat ve ticaret gibi alanlarda faaliyet gösterme imkanı bulmuş, bu sayede zenginleşerek adeta yerli bir burjuvazi oluşturmuşlardır. Zimmîler için mülkiyet hakları ve hukuki işlem ehliyeti açısından herhangi bir sınırlama getirilmediği ve bu konuda Müslümanlarla eşit statüde oldukları için taşınır ve taşınmaz mallar edinebilmişlerdir. Böylelikle Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı hatırı sayılır bir servet sahibi olabilmıştır.

Günümüzde Ermeniler soykırım iddiaları bağlamında birtakım taleplerde bulunurken çıkış noktalarından birisi de geride bıraktıkları mal varlıklarıdır.

1 Bugünkü anlamda vatandaşlık kavramı Osmanlı Devleti'nde 1869 Tabiiyyet Kanunu ile yani Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yanlış kavramlar kullanmamak adına bu tarihe kadar Osmanlı halkı anlamında "tebaa" kavramı kullanılacaktır.

Özellikle son dönemde bu konuda yapılan bir kısım çalışmalarda bu konuya odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda ortaya atılan temel iddialardan birisi de sevk ve iskanın sadece siyasi hedeflerinin bulunmadığı, önemli amaçlarından birisinin de Osmanlı Devleti'nde sermayenin el değiştirmesini sağlamak olduğudur. Bu görüş sahiplerine göre sevk ve iskan yoluyla gayrimüslimlerin, bu çerçevede özellikle de Ermeni burjuvazisinin sahip olduğu büyük servet² ekonomik durumu günden güne kötüleşen Müslüman Türklere aktarılmak suretiyle ekonomik dönüşüm sağlanmış ve ekonomik alanda “Türkleştirmenin” ilk adımı atılmıştır.³

2 Ermeni burjuvazinin temelini Amira sınıfı teşkil etmiştir. Amira Arapça kökenli bir kelime olup, prens veya kumandan anlamına gelmektedir. Bu terim Ermeni toplumunun mali açıdan güçlü liderlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Amiralar özel çıkarlara ve bakış açısına sahip olmaları nedeniyle bir sınıf olarak kabul edilmişlerdir. Terimin ilk kez 1559 tarihinde kullanıldığı zannedilmektedir. Amiralar hem kendi cemaatleri içinde büyük nüfuza sahip olmuşlar, hem de Osmanlı yönetimi ile yakın ilişki içine girmişlerdir. Amira sınıfının üyeleri için hoca, çelebi, mahdesi gibi unvanlar kullanılmıştır. 1750 özellikle 1780'lerden sonra Amira kavramının daha sık kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde Amira ailelerin sayısının 165 olduğu, bunların yaklaşık yarısının İstanbul'a Eğin'den (günümüzde Kemalpaşa adını alan Erzincan'ın ilçesi olup, Osmanlı döneminde Malatya'ya bağlı idi) göç ettiği belirtilmektedir. Amiraların geri kalanları ise Van, Sivas ve daha az bir kısmı ise İran'dan gelmiştir. Bir kısmı ise doğma büyüme İstanbulludur. Farklı yerlerden de gelseler bu Ermenilerin en önemli ortak özelliği başlangıçta küçük bir sermayeye sahipken (sermayelerini yatırdıkları alanlar farklı olsa da) bunları mümkün olan en iyi alanlara yatırmış olmalarıdır. Eğin'den gelenler genellikle sarraf, Van'dan gelenler kuyumcu, diğerleri ise girişimci-tüccar olmuşlardır. Dadyanlar, Balyanlar, Bezciyan'lar gibi son derece meşhur ve etkili Ermeni aileler Amira sınıfına mensup olmuşlardır (Hagob Barsoumian, “The Dual Role of the Armenian Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850),” *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, Vol. I The Central Lands, c. 1 (New York: Holmes & Meiers Publishers, 1982), 171-177). Amira sınıfının önde gelen üyeleri hakkında bilgi için bkz. Levon Panos Dabağan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sâdıka-ı Osmanlı Ermenileri, Amiralar, Devlet Adamları, Mimarlar-Hekimler-İlim Adamları* (İstanbul: Yedirenk, 2010), 231-378. Amira sınıfı hakkında ayrıca bkz. Cahit Külekcî, “Ermeni Kimliğinin Dönüşüm Süreci ve Amira Sınıfının Oluşumu,” *Hikmet Yurdu* 6, sayı. 12, (2013): 106-115. Tanzimat Fermanı öncesinde Osmanlı Devleti'nde Ermeni amira sınıfı mensupları sarraflık ve tüccarlık (bezirganlık) gibi iki önemli fonksiyonu yerine getirmişlerdir. Tüccar Ermeniler sarayın ve ordunun ihtiyacını karşılayacak her türlü malı satarlarken, sarraflar da Osmanlı ekonomisinde özel bir yer tutmuşlardır. Miri arazide iltizam sistemine geçilmesiyle birlikte önemleri daha da artmıştır. Miri araziden vergi toplama hakkını almak isteyen mültezimlerden, bir sarraftan (banker) garanti mektubu getirmesi istenmiştir ve devlet, devlet hazinesine olan borcundan dolayı mültezimi değil, kredi veren sarrafi sorumlu tutmuştur. Bu nedenle Amira sınıfına mensup olan sarraflar Osmanlı ekonomisi açısından özel bir önem teşkil etmişlerdir (Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallarla (Emvâl-i Metruke) İlgili İlk Hukuki Düzenlemeler,” *Ermeni Sorununa Disiplinler Arası Bakış Tarih-Siyaset-Hukuk* içinde, der. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Bestami S. Bilgiç (Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2017), 523).

3 Bu görüşü savunanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Müslüman-Türk unsurun sadece çiftçilikle ve askerlik başta olmak üzere kamu hizmetlerine girmekle ilgilendiklerini, gayrimüslimlerin ise 1856'ya kadar “cizye,” 1909'a kadar “bedel-i askerî,” 1914'ten sonra ise “amele taburları” gibi uygulamalarla askerlik dışında tutulduklarını ve diğer kamu hizmetlerine de giremediklerini savunmuşlardır. Bu nedenle gayrimüslimler de başka yolları kalmadığı için zanaat ve ticarete yönelmişlerdir. 18. yüzyıldan itibaren askerî alanda bir dizi başarısızlık sonucu durumları giderek kötüleşen Müslüman-Türk kesim değişen dünya koşullarına ayak uydurarak zenginleşen gayrimüslimlerin servetlerine göz dikmişlerdir. Sevk ve İskândan sonra Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak yapılan hukuki düzenlemelerle mülk transferinin gerçekleştirildiği, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen Müslüman mültecilerin Ermenilerin geride bıraktıkları gayrimenkullerine yerleştirildiği, savaş sırasında Osmanlı askerlerinin ve Müslüman halkın ihtiyaçlarının Ermeni mallarından sağlandığı, bu malların yeni okullar ve hapishaneler yapılmasında kullanıldığı, Müslüman bir burjuva sınıfı yaratmak

Yukarıdaki iddiaları ortaya atanlar Emvâl-i Metruke Kanunlarının işlevlerinden birisinin de Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan-Ermeni varlığını yok etmeyi kurumsallaştırmak olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre bu kanunlar “soykırımın” yapısal unsurlarıdır. Bu görüş sahipleri Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili ayrıntılı düzenlemeler yaptığını, çıkarılan kanun ve kararnamelerle mallarının ve/veya değerlerinin Ermenilere geri verilmesi esasına göre ilkeler tespit edildiğini kabul etmekle birlikte, geri verme işlemi ile ilgili hiçbir hukuki metnin ortaya konulmadığını ve tüm sistemin Ermenilere “tek bir kıymık” bile vermemek üzere kurgulandığını savunmaktadırlar. Hatta bir adım daha ileriye giderek, Emvâl-i Metruke konusunda yapılan hukuki düzenlemelerin Ermenilerin halâ bu malların asıl sahipleri olduğu, dolayısıyla kendilerine iade edilmesi gerektiği tezinin temel dayanakları olduğunu söylemektedirler.⁴

Bu çalışma kapsamında öncelikle Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin hukuki statüsüne kısaca değinildikten sonra 1915'te sevk ve iskana tabi tutulan Osmanlı Ermenilerinin geride bıraktıkları ve Emvâl-i Metruke olarak adlandırılan mallarla ilgili 1915 yılında yapılan ve Emvâl-i Metruke

için Emvâl-i Metruke kullanılarak Köy İktisat Bankası, Milli İktisat Anonim Şirketi gibi anonim şirketlerin kurduulduğu, Ermeni mallarının bir kısmının bu şirketler tarafından çok ucuza alınarak kısa süre içinde fahiş fiyatlarla satıldığı (örneğin Kayseri'de 2.000 liraya alınan Ermeni mallarının kısa süre içinde 10.000 liraya satıldığı gibi) böylelikle Hristiyanlardan Müslümanlara sermaye transferi yapıldığı iddiaları son dönemde sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır (bkz. Emre Can Dağhoğlu, “Kayseri'nin Gelişmesinde Emvâl-i Metruke Vurgunu Çok Önemli Rol Oynuyor,” AGOS, Mart 27, 2015, erişim tarihi Temmuz 2, 2017, www.agos.com.tr/tr/yazi/11043/kayserinin-gelismesinde-emval-i-metruke-vurgunu-cok-onemli-rol-oyuyor). Benzer görüşleri paylaşan başka yazarlar da Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında izlediği politikalarla Ermeni nüfusu kadim topraklardan kazımak amacıyla ve bir daha geri dönmeleri için mallarını tasfiye ederek Ermenilerin tüm varlıklarını adeta yağmaladıklarını ileri sürmektedirler. Bu mallardan idareciler, askerler, yerel eşraf ve boşalan bölgelere yerleştirilen mülteciler yararlanmışlardır. Bu iddialarda dikkat çeken nokta Ermeni mallarından nemalananların hep Müslümanlar özellikle de Türkler olmalarıdır. Bu görüşü savunanlar kendi ifadeleriyle “sürgün edilen Ermenilerin” geride bıraktıkları mal varlıkları ile ilgili yapılan hukuki düzenlemelerin ve uygulamaların hem gidenlerin bir daha geri dönmelerinin düşünülmediğinin kanıtı olduğunu, hem de böylelikle sermaye transferinin gerçekleştiğini söylemektedirler. İddia sahipleri sevk ve iskanın gerçekleştiği sırada hükümette bulunan İttihat ve Terakki'nin Müslüman şirketlerin sayısını arttırmak, sınırlı sayıdaki potansiyel Müslüman sanayici ve girişimcileri sisteme dahil etmek için anonim şirketlerin kurulmasını teşvik ettiğini savunmuşlardır. Bu amaçlar doğrultusunda Ermeni mülkleri bireysel müşterilere ve şirketlere ucuz fiyatlara aktarılmış, zanaatkarların ve köylülerin satın alabilmeleri için anonim şirketlerde küçük hisseler ayarlanmıştır. Bu şirketlerin yabancılar tarafından alınmasını engellemek içinse hisse sahiplerinin adlarına kaydedilmek zorunluluğu getirilmiştir. Sermayenin ve burjuvazinin Türkleştirilmesi projesi olarak adlandırılabilir bu dönüşüm için merkezî hükümet gelişmeleri ve kat edilen mesafeyi yerel yetkililerin düzenli olarak rapor etmesi konusunda talimatlar vermiştir. Bu iddialarla ilgili olarak özellikle bkz. Nevzat Onaran, *Emvâl-i Metruke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 2010); Taner Akçam ve Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu-Emvâl-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek* (İstanbul: İletişim Yayınları: 2012); Hilmar Kaiser, “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları,” *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma* içinde, ed. E. J. Zürcher (Ankara: İletişim Yayınları, 2012), 123-156.

4 Akçam ve Kurt, *Kanunların Ruhu*, 13, 22.

mevzuatının temelini teşkil eden ilk dört hukuki düzenleme ele alınacaktır. Ardından diğer hukuki düzenlemeler gözden geçirilecek ve bu konunun günümüze olası yansımaları, özellikle Türk yargı organları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bağlamında kısaca değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

I. Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü

Osmanlı Hukukuna göre gayrimüslim Osmanlı tebaasına zimmî adı verilmiştir. Zimmî statüsünü kazanabilmek için gayrimüslimlerin İslâm devletiyle bir zimmî anlaşması yapmaları gerekir ve bu sözleşme ebedidir, süreyle kısıtlanamaz.⁵ Zimmî kelimesi ant, güvenlik, söz verme anlamlarına gelen zimmî kelimesinden gelmektedir. İslâm egemenliği altına girerek İslâm topraklarında sürekli olarak yaşama hakkını elde eden gayrimüslimlere zimmî denmiştir.⁶ Zimmî statüsüne girmek başta ancak ehl-i kitaplar için söz konusudur. Yani Hristiyanlar ve Yahudiler zimmî statüsüne girebilmişlerdir. Sonradan Mecusiler, Budistler ve Hindulara da zimmî olma hakkı verilmiştir.

Zimmî anlaşması bu sözleşmeyi yapan taraflara (yani devlet ve gayrimüslimlere) karşılıklı hak ve sorumluluklar yükler. Devlet gayrimüslimlere İslâm toplumunda yaşama izninin yanı sıra can, mal ve namuslarını koruma sözü verir. Bunun anlamı bir Müslümanın bir gayrimüslimi öldürmesi durumunda bir Müslümanı öldürmüş gibi cezalandırılmasıdır. Zimmîlerin malları da haksız fiillere karşı korunur.⁷ Yine zimmî anlaşması ile din ve vicdan hürriyetleri güvence altına alınır. Din değiştirmeye zorlanamayacakları gibi yaşadıkları yerde daha önceden mevcut ibadethanelerine Müslümanlar el süremez.⁸ Devletin sağladığı bu hak ve özgürlüklere karşılık gayrimüslimler de iki konuda söz verirler. Bunlar Müslümanlardan alınmayan bazı vergileri ödemek ve istisnalar dışında İslâm Hukuku hükümlerine tabi olmaktır.

Zimmîlerin hukuki statüsü ile ilgili bilgi vermeden önce üzerinde durulması gereken bir konu da millet sistemidir. Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu

5 Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Sayram Yayınları, 2016), 189.

6 Gülnihal Bozkurt, “İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudred Ayiter Armağanı* III, sayı 1–4, (Ankara: 1987), 117; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. 3, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1986), 234.

7 Hatta Hanefî hukukçulara göre şarap, domuz gibi Müslümanlar bakımından hukuki değere sahip (mütekavvim) bir mal olarak kabul edilmeyen ve bu sebeple haksız fiillere karşı korunmayan mallar da gayrimüslimler bakımından mütekavvim kabul edilerek haksız fiile karşı korunmaktadır.

8 Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 8; Bozkurt, “Zimmîler”, 124–125.

gayrimüslim tebaasını millet sistemi içinde örgütlemiştir. Müslümanlar ana unsur olduğu için millet sistemine dahil değildir. Din ve mezhep kıstası, Osmanlı Devleti'nde kişileri gruplandırmakta esas olarak alınmış ve çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup kişiler, etnik kökenlerine bakılmaksızın Türk, Rum, Ermeni, Sırp, Bulgar, Arap olarak değil, Müslüman, Hristiyan, Yahudi olarak dikkate alınmışlar ve sınıflandırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nde bu grupların her birine "millet" denmiştir.⁹ Osmanlı Devleti gayrimüslimleri birer birey olarak değil bir cemaatin üyesi olarak muhatap almıştır. Toplumun dini çizgilere göre topluluklara bölünmesi her birey ya da topluluğun dini bir bağla bir millete ait olması sonucunu doğurmuştur. Tebaa genellikle millet liderleri aracılığıyla yönetici sınıfla ilişki kurmuş, millet liderleri de milletlerinin davranışları, vergi ve diğer yükümlülükler açısından padişaha ve memurlarına karşı sorumlu olmuşlardır. Fatih dönemine kadar Osmanlı'da gayrimüslimlere özerk bir statü tanınmamıştır. Gayrimüslimlere devlet yapısı içinde özerk bir statü verilmesi ve millet sisteminin genel çizgileri ile ortaya çıkması II. Mehmet devrinde İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşmiştir. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet, Rum, Yahudi ve Ermeni milletlerine, yani İmparatorluğun dini anlamda tanımlanmış topluluklarına, sırasıyla o zaman hüküm süren Yunan Ortodoks kilisesinin patriği Gennadios Scholarias, başhaham Moses Capsali ve Ermeni kilisesinin piskoposu Joachim vasıtasıyla geniş özerklik bahşetmiştir.¹⁰ Böylelikle 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde Ortodoks Rum Milleti, Yahudi Milleti ve Ermeni Milleti olmak üzere üç millet ortaya çıkmıştır. Millet sistemi din ve mezhep esasına göre kurulduğu için Ortodoks Rum milleti içinde yalnızca Rumlar değil, Sırp, Bulgar, Romen hatta Arap Ortodokslar da yer alırken,¹¹ Ermeni milleti için belirleyici unsur Gregoryen olmaktır. Ayrıca ayrı bir millet statüsü tanınmayan grupların önemli bir kısmı da Ermeni milleti içinde dahil edilmişler ve Ermeni patrikliğinin bunlar üzerinde hukuki ve kazai (yargısal) yetkileri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri sonucunda mezhep değiştirenlerin sayısı artınca 1830 yılında Katolik Ermeni Cemaati millet olarak tanınırken, 27 Kasım 1850 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından verilen bir fermanda Protestan Ermeni milleti de tanınmıştır. Gerek Katolik Ermeni milleti gerekse Protestan Ermeni milleti sadece Ermenilerden oluşmayıp, Osmanlı

9 Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemini Fransız İhtilali ile ortaya çıkacak milliyetçilik (nasyonalizm) kavramı ile karıştırmamak gerekmektedir. Osmanlıdaki millet sistemi etnik kökene değil, din ve mezhep kıstasına dayanmaktadır.

10 Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi," *Osmanlı*, c. 4 içinde, der. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 245; Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)," *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı II*, sayı 32 (2000): 403.

11 Richard Clogg, "The Greek Millet in the Ottoman Empire," *Christian and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, vol. I The Central Lands, c. 1 (New York: Holmes & Meiers Publishers, 1982), 185.

Devleti’nde Ermeni olmayan diğer Katolik ve Protestan unsurlar da bu milletlerin içine dahil edilmiştir.¹²

Her milletin başında, o cemaatin seçtiği ve Osmanlı Devleti’nin bir beratla onayladığı bir dini şef bulunmuştur. Dini şefin topluluğun mallarını idare etme, ayin ve diğer dini işleri yürütme, cemaatinden belli miktar vergi toplama yetkileri vardır. Ayrıca cemaat mensuplarının özel hukuka ilişkin evlenme, boşanma, miras gibi meselelerini çözme yetkisiyle de donatılmıştır. Hepsinden önemlisi dini liderler cemaatleriyle ilgili bütün işlerden dolayı hükümete karşı sorumlu sayılmışlar, devletle cemaatleri arasında aracı ve temsilci görevini yürütmüşlerdir. Her cemaat belli bir hiyerarşi içinde en küçük yerleşim birimine kadar örgütlenmiştir. Gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerde papaz ve kocabaşılar mahallenin mülki ve belediyeye ilişkin işlerinde kadının temsilcisi sayılmışlardır. Ayrıca ölüm, doğum gibi nüfus kayıtlarını da tutmuşlardır. Her millet eğitim, din, devlet, toplumsal güvenlik gibi görevleri yerine getirmek için kendi kurumlarını yaratıp idare etmiş, bu çerçevede dini liderler hastane, vakıf ve eğitim kurumlarının yönetiminde de geniş yetkilere sahip olmuşlardır.¹³ Bu çerçevede Ermeni milletinin başı olarak Ermeni Patriği kabul edilmiş ve yukarıda belirtilen geniş yetkilere sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerle dolayısıyla zimmî tebaa içindeki bir grubu teşkil eden Ermenilerle ilgili düzenlemeler İslam Hukuku kurallarına göre biçimlendirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nde Ermeniler din ve vicdan hürriyetinin gereği olarak aile hukuku (evlenme, boşanma gibi) alanında kendi dini hukuklarına tabi olmuşlardır. Nikah akdi ve boşanma konusundaki davalarına kendi dini kurallarına göre yargılama yapıp, hüküm verecek “Cemaat Mahkemeleri”nde bakılmıştır. Bu mahkemelerde her dinin kendi din adamları hakimlik yapmıştır. İlgili kural gereğince Ermeni tebaanın evlenme, boşanma ve miras davalarına da kendi cemaat mahkemelerinde bakılmıştır. Ancak Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmeleri mümkün olduğu için Müslüman bir erkek Ermeni tebaadan bir kadınla evlenirse, evlenme ve boşanma konusunda İslam Hukuku kuralları uygulanacağından hukuki bir problem ortaya çıktığı zaman dava Şer’iyye Mahkemesi’nde görülmüştür.¹⁴ Osmanlı Devleti’nde diğer zimmî gruplar gibi Ermenilere de kendi aralarındaki evlilik ve boşanma ile ilgili hukuki sorunları

12 M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınevi, 2004), 119-125, 129-130; H.A.R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, vol. II, (London: Oxford University Press, 1969), 247; Mehmet Alparslan Küçük, “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, sayı. 2 (2009): 176-179.

13 Millet sistemi hakkında bkz. Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 191-196; Gül Akyılmaz, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü,” *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı* II, sayı. 38 (2001): 672-674.

14 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 196-198; Akyılmaz, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü,” 675.

cemaat mahkemelerine götürmeleri hakkı tanınmakla birlikte, bu durum mutlak bir zorunluluk olmamıştır. Davanın tarafları aralarında anlaşılırsa Şer'iyeye Mahkemelerine de başvurma hakları bulunmaktaydı. Bu durumda kendilerine İslam Hukuku kuralları uygulanmaktaydı. İlgi çekici olan nokta aralarında Ermenilerin de bulunduğu gayrimüslimlerin zaman zaman evlenme ve boşanma konusundaki davalarını Cemaat Mahkemesi yerine Şer'iyeye Mahkemesine götürmeyi tercih etmiş olmalarıdır.¹⁵

Osmanlı Devletinde zimmîlerin kendi aralarındaki miras meseleleri ve miras paylaşımı İslam Hukuku ilkeleri doğrultusunda mensup oldukları dinin kurallarına göre halledilmiş, bu konuda çıkan hukuki problemler Cemaat Mahkemelerinde çözümlenmiştir. Bir başka ifadeyle Ermeniler arasındaki miras taksimi veya bu konuda aralarında ortaya çıkacak problemlerde kendi dinlerinin getirdiği kurallar geçerli olmuştur. Tıpkı evlenme ve boşanma davalarında olduğu gibi dilediklerinde Şer'iyeye Mahkemelerine de başvurabilmişlerdir.¹⁶

Gayrimüslimler açısından İslam miras hukukunun getirdiği en önemli kısıtlama din ayrılığının bir miras engeli olarak kabul edilmesi ve bunun sonucunda zimmîlerle Müslümanların birbirlerine mirasçı olamamalarıdır. Bu sebeple örneğin Ermeni bir kadınla evli olan Müslüman erkek ile karısı arasında mirasçılık ilişkisi kurulamamaktaydı. Yani Ermeni bir kadınla evli olan Müslüman erkek ne karısına miras bırakabilir, ne de ona mirasçı olabilirdi. Bir Müslüman erkekle bir zimmî kadının evliliğinden doğan çocuklar babalarının dininden sayıldıklarından anneleri ile miras bağları yoktu. Bu durumda Ermeni bir kadınla Müslüman bir erkeğin evliliğinden dünyaya gelen çocuklar din ayrılığı nedeniyle anneleri öldüğü zaman onun mirasından pay alamadıkları gibi, Ermeni anne de çocuklarına mirasçı olamamaktaydı.

Borçlar ve Ticaret Hukuku alanında gayrimüslimler İslam Hukuku kurallarına tabi olup, Müslümanlarla aynı haklardan yararlanmışlardır. Bu çerçevede Osmanlı tebaası olan Ermeniler mülkiyet hakkına sahiplerdi. Ermeniler menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) her türlü malın mülkiyetine sahip olabilmişler, zimmet anlaşması ile malları İslam Devleti'nin teminatı altına alınmış, mallarına yönelik saldırılar Müslümanların mallarına yönelik saldırılarla bir tutulmuş ve defedilmeye çalışılmıştır.¹⁷ Yine zimmî statüsünde

15 Bu konudaki şer'iyeye sicili örnekleri için bkz. Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü," 675 dipnot 33.

16 Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü," 675-676; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 198-199.

17 Kuyumcu esnafından zimmî Bogos'un mücevheratını hile ile dolandırarak kaçan Yorgancı esnafından Emin ile karısı Girit'te tutulup marifeti şer'i ile çalınan mallar tespit edilmiş, İstanbul'a getirilerek eşyalar Bogos'a teslim edilmiştir (BOA, CTA, No: 584, t: 19/5/ 1236 (1820)).

olan Ermeniler tıpkı Müslümanlar gibi tam eda ehliyetine (fiil ehliyeti) sahip oldukları için her türlü hukuki işlemi gerçekleştirebilmişlerdir.

Gayrimüslimler zimmet anlaşması uyarınca ceza hukuku alanında bazı ufak istisnalar dışında İslam Ceza Hukuku hükümlerine tabidirler. Ayrıca canları ve vücut bütünlükleri koruma altına alınmıştır. Bir Ermeni'yi (zimmîyi) öldüren ya da yaralayan kişi tıpkı bir Müslümana karşı bu suçları işlemiş gibi cezalandırılmaktaydı. Osmanlı Ceza Hukuku ilkelerine göre gayrimüslimlere ceza hukuku alanında birkaç ufak istisna tanınmıştır. Bunlardan ilki içki içme suçunda görülmektedir. İçki içme suçunu işleyen bir Müslümana 80 sopa vurulurken, gayrimüslimlere kendi dinleri içki içmeyi yasaklamadığı için bu ceza uygulanmamıştır. Yine İslam-Osmanlı Ceza Hukuku'na göre evli Müslümanlara zina suçu işledikleri zaman taşlanarak öldürülme (recm) cezası verilirken, evli gayrimüslimler bu suçu işlerse çok ağır olan bu ceza verilmemektedir.

Zimmet anlaşmasıyla devlet gayrimüslimlere sınırları çok geniş bir din ve vicdan hürriyeti tanımıştır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasından olan Ermeniler de bu hürriyetten yararlanmışlardır. Din ve vicdan hürriyeti kapsamında "inanç hürriyeti"ne sahip oldukları için kendi inançlarını koruyup, ifade edebilmişler, İslam ülkesindeki gayrimüslimlere Müslüman olmaları için herhangi bir baskı yapılmamıştır. "Dini ayin ve ibadet hürriyeti" kapsamında ise gayrimüslimlere dini inançlarının gereğini yerine getirme, ibadet ve ayinlerini serbestçe yapabilme imkanı tanınmıştır.¹⁸ Bu hürriyet çerçevesinde ibadet ve ayinlerin yapıldığı mabetleri korunmuştur. "Öğretim ve eğitim hürriyeti" ile zimmîler dini inançlarını çocuklarına serbestçe öğretebilmiş ve dini eğitim verebilmişlerdir. Hukuki ve yargısal özerklik de din ve vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirildiği için daha önce de değindiğimiz gibi aile hukuku, miras hukuku gibi belli konulardaki davalarına mensup oldukları dinin kurallarına göre kendi cemaat mahkemeleri bakabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin zimmî tebaası içinde yer aldıkları için Ermeniler de aynı hak ve hürriyetlerden yararlanmışlardır.¹⁹

İslam-Osmanlı Hukukuna göre zimmîler özel bir hukuki konumda olup, devletin hakim unsuru olan Müslümanlar için geçerli olmayan bazı hukuki kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunlardan en önemlileri

18 Ancak bu konuda bazı ufak sınırlandırmalarda getirilmiştir. Örneğin, namaz vaktinde çan çalmanın yasaklanması gibi.

19 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 202-205; Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü," 678-679; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım, 1999), 148-150. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ndeki din ve vicdan hürriyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 43-72.

Müslümanlardan daha fazla vergi ödemeleri, Şer'iyye Mahkemelerinde şahitlik yapamamaları, siyasi haklar konusunda getirilen düzenlemeler ve bunun doğal bir sonucu olarak kendi kimliklerini koruyarak kamu hizmetine girememeleridir. Ayrıca silah taşıma, evleri, giyim kuşamları gibi konularda da onları Müslümanlardan ayıran farklı düzenlemeler söz konusudur. Ancak Tanzimat Fermanı ile müslim-gayrimüslim eşitliği konusunda atılan ilk adımlar 1856 Islahat Fermanı ile son noktaya ulaşmış, bu düzenleme ile Osmanlı Hukuk sistemi içinde müslim-gayrimüslim eşitliği tam olarak sağlanmıştır. Üstelik sağlanan haklar sadece kağıt üzerinde kalmayarak tam manasıyla uygulamaya yansıtılmıştır. 1869 yılında çıkarılan Osmanlı Tabiiyet Kanunu ile laik bir vatandaşlık kavramı benimsenmiştir. 23 Ocak 1869 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk vatandaşlık kanunu olarak yürürlüğe giren Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti'nde tebaadan vatandaşlığa geçilmiştir. Artık tebaayı nitelemek için kullanılan, Müslüman ve zimmî gibi İslam Hukuku kökenli kavramların yerini Batılı kavramlar almıştır. Burada önemli olan nokta farklılığı vurgulayan din, mezhep ve etnik kökenle ilgili ifadelerden kaçınılarak yeni bir tanımlamanın tercih edilmesidir. Kanunun birinci maddesine göre anne babası veya sadece babası Osmanlı tebaası olduğu anda doğan çocuklar Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Türk, Müslüman, Ermeni, Rum, Hristiyan ya da Yahudi olmanın bir önemi kalmamıştır. 1876 tarihli Kanun-i Esasinin 8. maddesinde yer alan “Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur” ifadesi tebaadan vatandaşlığa geçişi simgelemektedir. Artık öncelikle Osmanlı vatandaşlığı gelmektedir. Vatandaşların Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi olması bundan sonra ikinci derecede bir öneme sahip olmuştur.

Kanuni Esasi'nin 8–26'ncı maddeleri arasında “Tebaa–i Devleti Osmaniye'nin Hukuk–i Umumiyesi” (Osmanlı Devleti Vatandaşlarının Genel Hakları) düzenlenmiştir. Burada özellikle 17. madde anahtar niteliğindedir. Maddeye göre “Bütün Osmanlılar dini ve mezheple ilgili durumlar dışında hak ve görevler açısından kanun önünde eşittirler”.²⁰ Görüldüğü üzere Anayasada açık bir biçimde kanun önünde eşitlik ilkesinden bahsedilmektedir. Bu maddedeki hükmü destekler mahiyette 18. ve 19. maddelerde devlet hizmetine girmek isteyen Osmanlıların Türkçe bilmek şartıyla ehliyet ve kabiliyetlerine uygun olarak devlet hizmetine kabul edilecekleri bildirilmektedir.

Nitekim 1839 Tanzimat Fermanınının ilanından sonra başlayıp, 1856 Islahat Fermanından sonra daha da hız kazanmak üzere zimmîler ve bu çerçevede Ermeniler eyaletlerdeki meclislerde yer alarak siyasi katılıma dahil oldukları gibi önemli kamu görevlerinde de yer almışlardır. Ermeniler diğer

20 Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1976), 27.

gayrimüslim gruplar gibi yeni kurulan Nizamiye Mahkemelerinde hakimlik yapmış,²¹ yüksek yargı organı niteliğine sahip Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Şûra-yı Devlet'te üye olarak yer almıştır. Örneğin 1868'de Şûra-yı Devlet kurulduğu zaman atanan otuz sekiz üyenin on bir tanesi (yaklaşık üçte biri) gayrimüslimdir. Gayrimüslim üyelerden dört tanesi Katolik Ermeni, üç tanesi Rum, iki tanesi Yahudi, bir tanesi Gregoryen Ermeni, bir tanesi Bulgar'dır.²² Şûrâ-yı Devlet'in kanun tasarılarını hazırlama, her konuda padişaha, bakanlıklara ve diğer kamu kurumlarına görüş bildirme, devlet memurlarını yargılama, devlet ve kişiler arasındaki davaları görme gibi yetkilere sahip olduğu düşünüldüğünde burada gayrimüslim özellikle de Ermeni üyelerin bulunması daha da büyük önem kazanmaktadır.

Ermeniler, Islahat Fermanı ile girilen süreçte sivil bürokrasinin en üst basamaklarına çıkmış, müsteşarlık, nazırlık gibi görevlere atanmışlardır. Nezaretlere bakıldığında (1883–1917 yılları arasında) başta Hariciye Nezareti, Adliye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti gibi önemli bakanlıklar olmak üzere çeşitli nezaretlerde Ermenilerin görev yaptıkları görülmektedir. Örneğin Posta ve Nafia (Bayındırlık) Nazırlığı yapan Krikor Ağaton Efendi, Hazine-i Hassa ve Maliye Nazırı Agop Kazazyan Efendi, Şûrâ-yı Devlet üyeliği de yapan Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Sakız Paşa, Posta Nazırları Ogan Mardikyan Efendi ve Garabed Artin Davud Paşa, Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan Efendi, Hazine-i Hassa Nazırlığında bulunan ve vezirlik rütbesi verilen aynı zamanda Mülkiye'de verdiği derslerle meşhur olan Mikayel Portakal Paşa, önce Bâb-ı Âli Hukuk Müşaviri olan, daha sonra Ticaret ve Nafia Nazırlıkları da yapan ve 1912 yılında Hariciye Nazırlığına tayin edilen Noradokyan Efendi bu konuda gösterebilecek sadece birkaç örnektir.²³

21 Bu konudaki örnekler için bkz. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan Sonra Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Kazandıkları Haklar," *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi* içinde, der. Ferudun Ata (Konya: Gençlik Kitabevi, 2016), 36.

22 Roderic Davison, "The Advent of the Principle of Representation in the Government of the Ottoman Empire," *Beginnings of Modernization in the Middle East the Nineteenth Century*, der. William R Polk and Richard L.Chambers (Chicago: University of Chicago Press, 1968), 103; Roderic Davison, "The Millets as Agents of Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire," *Christian and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude and Bernard/Lewis, vol. 1 The Central Lands, c. 1 (New York: Holmes & Meiers Publisher, 1982), 328; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiyede Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 148-149; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, 114-115. Örneğin Krikor Odyan Efendi, Ohannes Sakız Paşa, Bedros Kuyumcuyan bunlardan birkaçıdır (Dabağan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sâdika-ı Osmanlı Ermenileri*, 41-42, 52-53, 58).

23 Taha Toros, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4 içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1009; Arus Yumul ve Rifat B. Balı, "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, der. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 364; Dabağan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sâdika-ı Osmanlı Ermenileri*, 33-75. Aynı dönemde Rumeli vilayetlerine merkezden tayin edilen memurlar arasında da Ermenilerin sayısının dikkat çekici oranda yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin Manastır vilayetinde Nafia mühendisi olarak tayin edilen

Gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinde yer almalarıyla ilgili olarak kayda değer örneklerden birisi Hariciye Nezareti olmuştur. Bu açıdan Findley'in Hariciye Nezareti'ndeki gayrimüslimler üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçları zikredilmeye değerdir. Bu araştırma Dışişleri Bakanlığında gerek merkezdeki personel gerekse yurtdışına gönderilen görevliler arasında Ermenilerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Findley, 1850–1908 yılları arasında Nezaret'te çalışanlardan 366 kişinin dosyalarını incelemiş ve bunlardan yüz yedi tanesinin gayrimüslim olduğunu tespit etmiştir. Gayrimüslimlerin etnik kökenlere göre dağılımı ise şöyledir: Otuz Rum, elli iki Ermeni, on iki Yahudi, yedi Hıristiyan Arap, altı Avrupa kökenli gayrimüslim. Görüldüğü üzere Hariciye Nezareti'nde Ermeni personelin diğer gayrimüslim gruplara sayıcı üstünlüğü söz konusudur. Ermenilerin çoğu Gregoryen olup, birkaç tane de Katolik Ermeni vardır. Kendisini Protestan olarak niteleyen Ermeni ise hiç yoktur. Nezarete görev yapan Ermenilerin %90'ı İstanbul doğumludur.²⁴ Çalışmada dikkat çeken bir diğer nokta ise 1850'de nezarete görevli olan gayrimüslim personel sadece yedi kişiden ibaret iken zaman içinde bu sayının gittikçe artmasıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nde hukuki eşitlik kavramının gitgide yerleştiğini göstermektedir.

Hariciye Nezareti'nde Ermenilerin en fazla istihdam edildiği birim Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'dir. Bu kalemde çalışan Ermeni sayısı altmış dokuzdur. Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda on üç, İstişare Odası'nda sekiz Ermeni personel bulunmaktadır. Yine inceleme konusu yapılan dönemde büyük Batılı merkezlere gönderilen diplomatlardan on dokuzu, konsolosların ise yine on dokuzu Ermeni kökenlidir. Diğer diplomatik merkezlerde otuz bir Ermeni ve diğer konsolosluklarda da yirmi altı Ermeni görev yapmıştır.²⁵ Hariciye

Acemyan Efendi İstanbullu bir Ermeni, kondüktör Ovakim Mutaşyan Efendi Ünyeli bir Ermenidir. Florina kazası kaymakam muavini Bedros Efendi Sivas Ermenilerindedir. Bu örnekler ve daha fazlası için bkz. İlber Ortaylı, "II. Abdülhamit Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler," *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I* içinde (Ankara: Turhan Kitabevi, 2004), 193-199. Ermeniler sadece merkezde değil, özerk statüde olarak nitelenebilecek idari birimlerde de önemli görevler üstlenmişlerdir. Örneğin İzmir'de dünyaya gelen bir Ermeni olan ve dayısı Bogos Yusufyan da Mısır'da Ticaret ve Hariciye Nazırlığı yapmış olan Nubar Paşa 1842 yılında gittiği Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın katibi olarak başladığı mesleki kariyerinde hızla yükselmiş, Osmanlı Devleti kendisine 1873'te vezirlik rütbesi bahşetmiş, Mısır Hidivi İsmail Paşa döneminde ise Hariciye Nazırı olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kızıltoprak, "Kriz Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler: Nubar Paşa Örneği," *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri* içinde, der. İdris Bal ve Mustafa Çufalı (Ankara: Nobel Yayınları, 2003), 173-185.

24 Bkz. Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 95 vd.; Carter V Findley, *The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy*, *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude and Bernard Lewis, vol. I *The Central Lands* (New York: Holmes&Meier Publishers, 1982), 343 vd. Findley, Hariciye Nezaretindeki Müslüman ve gayrimüslim personelin durumunu incelerken iki kıstası esas almıştır: Eşit işe giriş şansı ve eşit işe eşit ücret.

25 Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye* 101 vd.; Findley, "The Acid Test of Ottomanism," 353 vd. Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, 1453-1953* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1953).

Nezareti'nde üst mevkilere çıkma konusunda da Ermeniler Rumları geçmiştir.

Sadece İstanbul'da değil taşrada da posta hizmetleri, nüfus idaresi, mutasarrıf muavinlikleri, karantinalar müfettişliği, Düyun-ı Umumiye İdaresi gibi yerlere Ermeni memurlar tayin edilmiştir.²⁶

Yine ilk Meclis-i Mebusan'da yüz on beş mebusun altmış yedisi Müslüman iken kırk sekizi ise gayrimüslimdir.²⁷ II. Meşrutiyet döneminde de gayrimüslim halkın temsilcileri Mecliste temsil edilmişlerdir. Bu dönemdeki üç mecliste (1908–1912–1914) gayrimüslim milletvekillerinin oranı neredeyse toplam milletvekillerinin %50'si seviyesine ulaşmıştır. Yine 1910 yılındaki Ayan Meclisinde kırk dokuz ayanın onu gayrimüslim iken, 1911 yılında elli üç ayanın yaklaşık üçte birini gayrimüslimler oluşturmaktadır.²⁸ Üstelik bu dönemde gayrimüslimlerin yoğun bir şekilde yaşadığı Balkan topraklarının tümüyle Osmanlı Devletinin elinden çıktığı unutulmamalıdır. Tüm bu bilgiler bize Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim vatandaşların Müslümanlarla hukuken eşit olduklarını göstermektedir.

II. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallarla İlgili Olarak Yapılan Hukuki Düzenlemeler

Emvâl-i Metruke Mevzuatı olarak adlandırılan hukuki düzenlemelerin iskeletini teşkil eden ve temel esaslarını ortaya koyan ilk dört düzenleme Sevk ve İskan Kanunu'nun yapıldığı 1915 yılında ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki 30 Mayıs 1915 tarihli “Meclis-i Vükelâ Kararı”dır. İkincisi 10 Haziran 1915 tarihli 34 maddelik “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahare Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emvâl ve Emlakve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname”, üçüncüsü 26 Eylül 1915 tarihli on bir maddelik “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyûn ve Matlûbatı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat”dir. 1915

26 İslahat Fermanı sonrası kamu hizmetinde yer alan Ermenilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Zimmilerin Siyasi ve İdari Hakları ve Tanzimat ve İslahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler,” *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri* içinde, der. İdris Bal ve Mustafa Çufalı (Ankara: Nobel Yayınevi, 2003), 99-104; Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Kazandıkları Haklar,” 19-44.

27 Enver Ziya Karal, *Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877,* *Christian and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, vol. I The Central Lands, c. 1 (New York: Holmes & Meiers Publishers, 1982), 394.

28 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad ve Rustow Dankward, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918,” *Güneydoğu Araştırmaları Dergisi* 4-5 (1976); Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967).

yılında konu ile ilgili olarak yapılan son düzenleme ise 25 maddeden oluşan ve 26 Eylül 1915 tarihli muvakkat kanunun uygulanmasını gösteren 26 Ekim 1915 tarihli “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname”dir.

1. 30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükelâ Kararı

1915 yılının Nisan ayında Van’da başlayan isyan büyük bir hızla devam ederken, başka bölgelerde de Ermenilerin isyan başlattığı, yol keserek ve Müslüman köylerini basarak halkı katlettikleri haberleri İstanbul’a ulaşmaya başlamıştır. Türk ordusu birkaç cephede birden savaştığı için isyanları bastırıp, katliamları önlemek ve kamu düzenini yeniden kurmak için sıkıntılı bölgelere asker sevk etmek imkanı bulunmamaktaydı. Duruma bir çözüm bulmak isteyen dönemin Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Enver Paşa sevk ve iskan kararının ilk işareti sayılabilecek bir yazıyı 2 Mayıs 1915’te Dahiliye Nazırı Talat Paşa’ya yollamıştır. Yazıda Enver Paşa Ermenilerin yeniden isyan çıkarmayacak şekilde farklı yerlere dağıtılmalarını istemiştir. Eğer Ermeniler toplu halde tutulmak yerine küçük gruplar halinde değişik yerlere dağıtılacak olursa bir araya gelip isyan etme imkanları da kalmamış olacaktı. Yazıdan bu uygulamanın yalnızca isyan ve karışıklık çıkan yerlerdeki Ermeniler için geçerli olacağı anlaşılmaktadır.²⁹

Enver Paşa’nın gönderdiği yazı üzerine durumun hassasiyetini dikkate alan Dahiliye Nazırı Talat Paşa sorumluluğu bizzat üzerine alarak bu konuda geçici bir kanun çıkarmadan ve Meclis-i Vükelâ’dan bir karar almadan Ermenilerin sevk ve iskanını başlatmıştır. Talat Paşa ilk önce Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde yaşayan Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmalarını adı geçen vilayetlerin valilerinden istemiş ve bu konuda 3. ve 4. Ordu Komutanları ile işbirliği yapılmak suretiyle derhal uygulamaya geçirilmesi emrini vermiştir. Talat Paşa 23 Mayıs 1915. Ordu Komutanlığı’na gönderdiği yazıda ve 26 Mayıs 1915 tarihinde Sadarete gönderdiği tezkirede Dahiliye Nezareti’nin

29 Mektubun tam metni şöyledir:

Van ili çevresinde ve Van valiliğince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin bu bölgelerden çıkarılarak isyan yuvasının dağıtılması gerektiği düşüncesindeyim. 3. Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915’te kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeri sokmuşlardır. Hem buna bir karşılık olmak hem de yukarıda belirttiğim amacı sağlamak için, ya bu Ermenileri aileleri ile birlikte Rus sınırı içine göndermek yahut bu Ermenileri ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu şekilden uygun olanın seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir sakınca yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine sınırlarımız içine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim (Yusuf Halaçoğlu, “Ermeni Tehciri ve Gerçekler,” *Türkler*, c. 13 içinde, der. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 483-484). Belgenin orijinali için bkz. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, sy. 81, (Aralık 1982): Belge No: 1830; BOA, DH. ŞFR, No: 52/282).

boşaltılmasını istediği yerleri şu şekilde tespit etmiştir: Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri, Adana, Mersin, Sis (Kozan) şehir merkezleri hariç olmak üzere Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları, Maraş şehir merkezi hariç olmak üzere Maraş sancağı, merkez kazaları hariç olmak üzere Halep vilayetinin İskenderun, Beylan (Belen), Cısr-i Şugur ve Antakya kazaları dahilindeki köy ve kasabalar. Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler Musul vilayetinin güney kısmı ile Zor sancağına ve merkez hariç olmak üzere Urfa sancağına yerleştirileceklerdir. Adana, Halep ve Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye vilayetinin Doğu kısmı ile Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna hükümetin tayin ettiği yerlere nakledilip, iskan edileceklerdir. Nakil işlemlerine nezaret etmek üzere merkezden görevliler gönderilecektir.³⁰ 4. Ordu Komutanlığı'na gönderilen yazıda iskan yerlerine ulaşan Ermenilerin duruma göre ya inşa edilecek yeni evlere ya da hükümet tarafından belirlenen yerlerde yeni kurulacak köylere yerleştirmeleri istenmektedir. Ermeni köylerinin Bağdat Demiryolundan en az 25 kilometre uzakta olması şart koşulmuştur. Ermenilerin sevk ve iskanları mahallin memurlarına bırakılmıştır. Ermenilerin can ve mallarının korunmasıyla, iâşe (yiyip, içmeleri) ve istirahatlarının sağlanması güzergâhlarında bulunan idarî memurlara ait olacaktır. Nakledilen Ermeniler bütün menkul (taşınır) mallarını beraberlerinde götürebilecekler, gayrimenkul (taşınmaz) malları konusunda ise bir talimatname hazırlanacaktır.

Ermeniler konusunda bu tedbirlerin alındığı süreçte 24 Mayıs 1915'te İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiri de Doğu ve Güneydoğudaki belli bir bölgeyi "Ermenistan" olarak tanımlamış ve buradaki Ermenilerin öldürüldüklerini iddia etmişlerdir. Problemin uluslararası bir nitelik kazanması üzerine sevk ve iskan konusundaki sorumluluğu daha fazla tek başına taşıyamayacağını anlayan Talat Paşa, hukuki temelleri hazırlamak ve konuyla ilgili bir kanunî düzenleme yapmak için 26 Mayıs 1915'te 270 numaralı tezkireyi Sadaret'e göndermiştir. Bu tezkirede Osmanlı topraklarına göz diken istilacıların Osmanlı tebaası Ermenileri kışkırttıkları, isyan eden Ermenilerin Osmanlı ordusunun düşmana karşı hareketini güçleştirmek için her çeşit engellemeyi yaptıkları, askere erzak ve mühimmat nakline engel oldukları, düşmanla işbirliği içine girdikleri, bir kısmının düşman saflarına katılıp savaştıkları, askerlere ve sivil halka silahlı saldırılarda buldukları, şehir ve kasabalarda insanları öldürüp yağma hareketlerine giriştikleri, düşman deniz kuvvetlerine erzak temin ettikleri ve müstahkem mevkiileri (önemli/kritik yerleri) düşmana gösterdikleri anlatılmaktadır. Devletin selameti açısından köklü tedbirlere ihtiyaç

30 Halaçoğlu, "Ermeni Tehciri," 484; Nejad Göyünç, "Ermeni Tehciri ve Soykırım İddiaları," *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, sayı. 37 (Ankara: 2001): 297-298; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 213-214. Belgelerin orijinali için bkz. BOA, MVM, No: 198, Karar No: 163; BOA, DH. ŞFR, No: 52/282; 53/48, 93, 129; 54/51, 54.

duyulduğu belirtildikten sonra bu amaçla savaş bölgesinde olay çıkaran Ermenilerin başka bölgelere nakline karar verildiği bildirilmektedir. Ardından yukarıda açıklandığı üzere Ermenilerin hangi bölgelerden nerelere gönderilecekleri, gittikleri yerlerde muhacirin (göçmen) tahsisatından daha önceki mali durumlarına uygun emlakve arazi verileceği, muhtaç olanlara yardım edileceği, alet-edevat ve tohumluk gibi üretime yönelik faaliyetlerinde devletin yardımcı olacağı, terk ettikleri memlekette kalan mallarının deftere kaydedileceği ve bu konuda bir hukuki düzenleme yapılacağı gibi konular ele alınmaktadır.³¹

Talat Paşa'nın 26 Mayıs tarihinde Sadarete verdiği bu tezkireden bir gün sonra 27 Mayıs 1915'te "Vakt-i Seferde İcraat-i Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-ı Muvakkat" daha basit bir ifadeyle Sevk ve İskan Kanunu çıkarılmıştır. Böylelikle Dahiliye Nezareti'nin başlatmış olduğu iş orduya devredilmiştir. Bu geçici kanun 27 Mayıs 1915 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³²

Bu kanunda yapılan düzenlemeler şunlardır:³³

- 1) Savaş sırasında ordu, kolordu ve tümen komutanlarına hükümetin emirlerine, memleketin savunulmasına ve asayişin korunmasına karşı çıkanlara, silahlı saldırı veya direnişte bulunanlara karşı derhal askeri tedbirler alma, tecavüz ve direniş sırasında isyancıları imha etme yetkisi verilmektedir.
- 2) Aynı komutanlara casusluk yaptıkları ve vatana ihanet ettikleri anlaşılan köy ve kasaba halkını tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskan imkanı tanınmaktadır.

Görüldüğü üzere Enver Paşa'nın yazısı üzerine Talat Paşa'nın 23 Mayıs 1915 tarihinde 4. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda ve 26 Mayıs 1915 tarihinde Sadarete gönderdiği tezkirede Ermenilerin malları ile ilgili ileride bu konu üzerinde durulacağını gösteren işaretler vardır. Her iki belgede de nakledilen Ermenilerin bütün menkul (taşınır) mallarını beraberlerinde götürebilecekleri belirtilirken, gayrimenkul (taşınmaz) malları konusunda ise bir talimatname hazırlanacağı vurgulanmaktadır. Yine Talat Paşa'nın Ermenilerin sevk ve iskanının hukuki temellerini hazırlamak ve konuyla ilgili

31 Halaçoğlu, "Ermeni Tehciri," 485.

32 Orijinal metin için bkz. Takvîm-i Vekâyi, 18 Receb 1333/19 Mayıs 1331, 7. Sene, nr. 2189; Salâhaddin Kardeş *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı* (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 33-34.

33 Gürün, *Ermeni Dosyası*, 214; Halaçoğlu, "Ermeni Tehciri," 485-486; Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question* (İstanbul: Documentary Publications, 1988), 868; Kemal Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi," *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV*, sayı. 63 (2014): 2779.

bir kanuni düzenleme yapmak için 26 Mayıs 1915'te Sadarete gönderdiği 270 numaralı tezkirede de Ermenilerin terk ettikleri memlekette kalan mallarının deftere kaydedileceği ve bu konuda bir hukuki düzenleme yapılacağı belirtilmektedir. Bu ifadeler bize Ermenilerin sevk ve iskanı konusu gündeme geldiği ilk andan itibaren Osmanlı Hükümetinin tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının neden olabileceği sorunların farkında olduğu ve bu konu üzerinde yapılacak hukuki düzenlemeler konusunda hassas davranacağı izlenimini vermektedir. Buna mukabil 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskan Kanununda sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Genel kanaate göre bu konudaki ilk önemli düzenleme 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıdır.

29 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'nin 26 Mayıs tarihli tezkiresi Sadaret tarafından yazılan bir başka tezkire ile birlikte Meclis-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) gönderilmiştir. Tezkireler Meclis-i Vükelâ'da 30 Mayıs 1915'te müzakere edilerek kabul edilmiştir. Meclis-i Vükelâ'nın 30 Mayıs 1915 tarih ve 163 numaralı kararında sevk ve iskanın nasıl yapılacağı ve geride kalan malların durumu ile ilgili esaslar belirlenmiştir.

Meclis-i Vükelâ kararında sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) mallarının durumu ile ilgili açıklamalarda bulunulmakta ve ilkeler tespit edilmektedir. Karara göre geride bıraktıkları menkul (taşınır) malları veya bunların bedelleri kendilerine ulaştırılacak, köylerdeki emlakve arazi kıymeti takdir edildikten sonra buralara yerleştirilecek olan göçmenlere dağıtılacaktır. Kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan gayrimenkuller de sayısı, cinsi, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan Ermenilere ait zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle, dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek, bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir. Bu işlemlerin yapılması sırasında meydana gelecek masraflar muhacirin tahsisatından ödenecektir. Terk edilmiş malların korunması, idaresinin sağlanması, bu konudaki talimatname hükümleri ile verilecek emirleri uygulamak üzere doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı olmak üzere bir başkan ile biri Dahiliye diğeri ise maliye memurları arasından seçilecek ve atanacak üç kişiden oluşan komisyonlar kurularak görev yerlerine gönderilecektir. Komisyon gönderilmeyen yerlerde ise talimatname hükümleri valiler tarafından uygulanacaktır.³⁴

34 “ve terk ettikleri memlekette kalan emvâl ve eşyalarının veyahud kıymetlerinin kendilerine suver-i münasibe ile iadesi ve tahliye edilen köylere muhacir ve aşâyir iskânıyla emlakve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzi'i ve tahliye edilen şuhûr ve kasabâtda kâin olup nakledilen ahaliye aid emvâl-i gayr-ı menkûlenin tahrîr ve tesbit-i cins ve kıymet ve mikdarından sonra muhacirîne tevzi'i

30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında sevk ve iskana tabi tutulacak Ermenilerin özellikle gayrimenkul malları ile ilgili temel düzenlemelerin ortaya konulduğu, bundan sonra konu ile ilgili olarak yapılacak olan hukuki düzenlemelerin iskeletinin oluşturulduğu görülmektedir. Kararda öne çıkan birkaç nokta vardır. Her şeyden önce Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmaz malların cinsi, miktarı ve kıymeti tespit edilecektir. Ardından, metinden anlaşılacağı üzere, ev ve tarım arazilerine göçmenler (muhacirler) yerleştirilecektir. Muhacirler tarafından kullanılamayacağı düşünülen zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle, dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren mallar muhacirlere verilmeyerek, açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek, bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir. Bütün bu işlemlerin düzenli ve hukuka uygun bir biçimde yapılabilmesi, geride kalan malların zarar görmemesi ve işlerin idaresi için Dahiliye Nezareti'ne bağlı üç kişiden oluşan komisyonlar kurulacaktır. Ancak kararda kurulacak komisyona herhangi bir isim verilmemiştir. Bununla beraber ilk kez tasfiye komisyonlarından bahsedilmesi kayda değerdir. Kararda dikkat çeken bir nokta da konu ile ilgili bir talimatnamenin hazırlanacağını belirtmesidir. Hatta komisyon gönderilmeyen yerlerde tasfiye işlemleri talimatname hükümlerine göre valiler tarafından gerçekleştirilecektir. Kararın dilinden anlaşıldığı üzere hükümetin mallara el koyma (müsadere etme) gibi bir niyeti olmayıp, aksine problemi hukuki düzenlemeler çerçevesinde Ermenileri mali açıdan bir zarara uğratmadan ve haklarını gasp etmeden çözmeye gayreti söz konusudur.³⁵ Üstelik

ve muhacirinin ihtisâs ve iştiğalleri haricinde kalacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkan, han, fabrika ve depo gibi akârâtın bi'l-müzâyede bey' veyahud icârî ile bedelât-ı bâliğasının kendilerine i'tâ edilmek üzere ashâbî nâmına emâneten mal sandıklarına tevdi'i ve muamelât ve icrâât-ı mesrûdenin ifası zımında vuku bulacak sarfiyâtın Muhacirîn Tahsisâtî'ndan tesviyesi zımında nezâret-i müşârunileyhâca tanzim edilmiş olan talimâtnamenin bi-tamamihâ tatbik-i ahkâmıyla emvâl-i metrukünün te'min-i muhafaza ve idaresi ve muamelât-ı umumiye-i iskâniyenin tesri' ve tanzimi ve tedkik ve teftişi ve bu hususta talimâtname ahkâmı vnezâret-i müşârunileyhâdan ahz ve telakki edilecek evâmîr dairesinde mukarrerât ittihâz ve tatbiki ve tâlî komisyonlar teşkil ile maaşlı memur istihdâmı vazife ve salâhiyetlerini haiz olmak ve doğrudan doğruya Dâhiliye Nezâreti'ne merbû bulunmak ve bir reis ile biri memur-ini dâhiliyeden ve diğeri memur-ı maliyeden intihâb ve tayin edilecek iki azâdan terekkeb etmek üzere komisyonlar teşkil edilerek mahallerine i'zâmı ve komisyon gönderilmeyen mahallerde mezkûr talimâtnamenin valiler tarafından icra-yı ahkâmı tensib edilmiş olduğunun cevaben nezâret-i müşârunileyhâya tebliği ve devâir-i müte'allikaya malumât i'tâsı tezekkür kılını" (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2007), 156-157). Ayrıca bkz. Hasan Güner "Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları," *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV*, sayı. 63 (2014): 3146-3147; Gürün, *Ermeni Dosyası*, 214-215; Halaçoğlu, "Ermeni Tehciri" 485; Göyünc, "Ermeni Tehciri," 298; Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler," 2779-2782; Akçam ve Kurt, *Kanunların Ruhunu*, 33-34; Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları," 132-133.

35 Mesela 9 Haziran 1915 tarihinde İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyetinden Erzurum vilayetine gönderilen bir telgrafta Ermenilerin geride bıraktıkları eşyalarının değeri hükümetçe sahiplerine ödeneceğinden terk edilmiş malların korunarak sahipleri adına satılması istenmektedir. "Ermenilerin birlikte götürmeyecekleri eşyanın kıymeti hükümet tarafından ashâbına te'diye edileceği [cihetle] emvâl-i metrukünün muhafaza ve ashâbî nâmına bi'l-müzâyede bey' icab eder. Bu hususdaki talimât-ı mufassala postadadır" (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 161-162).

Ermenilere yeni yerleşim yerlerinde hayatlarını sürdürebilmeleri için geçmişteki ekonomik durumları dikkate alınarak emlak ve arazi verilecek, muhtaç durumda olanlara ev yapmaları için yardımda bulunulacak yine ihtiyaç sahibi çiftçi ve sanatkarlara tohumluk ve araç gereç sağlanacaktır. Bununla beraber geride kalan gayrimenkullerin bir kısmına göçmenlerin yerleştirilmesi, geriye kalan taşınmazların ise satılması ya da kiraya verilmesi sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşü hakkında henüz bir planlama yapılmadığını göstermektedir. Bakanlar Kurulu kararında geride kalan taşınmaz mallarla ilgili ayrıntılı hükümler olmasına rağmen aynı şey taşınır mallar konusunda yapılmamış, sadece bu eşyaların ya da bedellerinin ulaştırılmasından bahsedilmiştir. Eşyaların nasıl ulaştırılacağı, satılacaklarsa bunun nasıl olacağı konusunda bir açıklık yoktur.

Meclis-i Vükelâ kararı ile aynı gün yani 30 Mayıs 1915'te Dahiliye Nezareti'ne bağlı İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 15 maddeden oluşan "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İlaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname" hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Talimatnamede esas itibariyle sevk ve iskanın hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağı düzenlenmiştir. Konumuzla ilgili tek madde ikinci madde olup, burada "nakledilen Ermenilerin taşınabilen bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilecekleri" belirtilmiştir. Yine bu düzenlemede dikkat çekici olan nokta Ermenilere yeni yerleşim yerlerinde geçmişteki ekonomik durumları ve şimdiki ihtiyaçları dikkate alınarak uygun miktarda arazi verilecek olmasıdır. Böylelikle Ermeniler bir yandan geride taşınmazlarını bırakırken öte yandan devlet kendilerine gittikleri yerlerde miri arazi ya da mülk arazi statüsünde olmakla birlikte sahibi mirasçı bırakmadan öldüğü için devlet hazinesine geçen arazileri dağıtmaktadır. İhtiyaç sahibi zanaatkarlara ve tarımla uğraşanlara uygun miktarda sermaye veya araç gereç de verilecektir.³⁶

2. 10 Haziran 1915 Tarihli Talimatname ve Emvâl-i Metruke Komisyonlarının Kurulması

Heyeti Vükelâ kararından sonra Ermenilerin geride bıraktıkları mallar konusunda daha açık ve ayrıntılı bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331) tarihinde 34

36 Güner," Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler," 3147-3149; Akçam ve Kurt, *Kanunların Ruhunu*, 34-35; Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları," 133-134. 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ve hukuki değerlendirmesi için bkz. Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallarla (Emvâl-i Metruke) İlgili İlk Hukuki Düzenlemeler," 502-506.

maddeden oluşan “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emvâl ve Emlakve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname”³⁷ yürürlüğe konmuştur.

34 maddelik talimatname Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili ayrıntılı hükümler içermekte olup, düzenlemelerin üç ana konu etrafında şekillendiği görülmektedir.

- 1) Talimatname’de öne çıkan ve ileride üzerinde yoğun tartışmalar yapılacak olan konulardan ilki 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında belirtildiği gibi Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi için komisyonların kurulması ve bu komisyonların görev ve yetkilerinin düzenlenmesidir. Üstelik, Talimatname’de bu komisyonların adı da konularak “Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu” olarak adlandırılmışlardır (madde 3).
- 2) Talimatnamede iskan ve sevke tabi tutulan Ermenilerin menkul ve gayrimenkul malları ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler vardır.
- 3) Göçmenlerin (muhacirlerin) iskanı ve Ermenilerden kalan bazı malların kendilerine tahsisi ile ilgili hükümler de mevcuttur.

Bu önemli noktalara karşın Talimatname’de Ermenilerin alacak ve borçları ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir.

Talimatnamenin ilk maddesi kurulacak komisyonla ilgilidir. Birinci madde başka yerlere gönderilen Ermenilere ait emlak, arazi ve diğer konuların bu talimatname hükümlerine göre yürütülmesi ve idare edilmesi için özel olarak teşkil edilecek komisyonların kurulacağından bahsetmektedir. İkinci ve üçüncü maddede kurulacak komisyonlardan “Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu” olarak söz edilmek suretiyle bu kurullara bir isim konulmaktadır. Madde 23’te ise boşaltılan bütün köy ve ilçelerde terkedilen malların yönetmelik hükümlerine göre idare ve yürütülmesi işinin “Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları”na ait olduğu söylenerek bir kez daha komisyonların adı tekrarlanırken, menkul-gayrimenkul ayrımı yapmadan Ermenilerin geride kalan her türlü malları ile ilgili işlerinin bu komisyonlarca halledileceği belirtilmiştir. Talimatnamede komisyonların görev ve yetkileriyle, nasıl teşkil edileceği de düzenlenmiştir. Madde 24’e göre Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları Dahiliye Nezaretine bağlı olacaklar, oradan aldıkları emirler çerçevesinde çalışmalarını sürdürecekle, yapacakları işler ve alacakları

37 Talimatnamenin tam metni için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* 81 (1982), 147-148; Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 49-56; Onaran, *Emvâl-i Metruke Olayı*, 326-331.

kararlardan yerel idarecileri de haberdar edeceklerdir. Madde 25'e göre komisyonların kurulması Dahiliye Nezareti'nin iznine bağlıdır. Buna mukabil maaşlı memurların görevlendirilmesi ve Dahiliye Nezareti'nden alınacak emirler ve talimatname hükümleri doğrultusunda direktif ve açıklamaların düzenlenmesi konusunda Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları yetkili kılınmıştır. Komisyonun hazırladığı talimat ve açıklamaların bir nüshası da vilayet makamına verilecektir. Madde 27'ye göre Komisyon görüşlerini, araştırmalarını ve yaptığı işleri en geç 15 gün içinde Dahiliye Nezareti'ne ve vilayet makamına bildirmek zorundadır. Madde 28'de Emvâl-i Metruke İdare Komisyonlarının terkedilmiş malları Talimatname'deki düzenlemeler çerçevesinde yöneteceği, resmi yazıların gerekli yerlere ulaştırılmasından ise yerel memurların sorumlu olacağı belirtilmiştir. Madde 29'a göre Komisyon üyeleri atandıkları bölgedeki terkedilmiş mallar ve arazilerin idare ve korunması hakkındaki hesap işlerinden ortaklaşa olarak sorumlu olacaklardır. 30. madde Emvâl-i Metruke İdare Komisyonlarının nasıl teşkil edileceği ile ilgilidir. Maddeye göre Komisyon özel olarak atanmış bir başkan ile biri mülki diğeri de maliyeden iki üye olmak üzere toplam üç kişiden oluşacaktır. Haberleşme ve yazışmalar bizzat başkan tarafından ya da onun görevlendirdiği üye tarafından başkan adına yapılacaktır (madde 31). Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu başkanı uygun gördüğü üyeyi talimatname kapsamına giren bir konuda araştırma veya denetleme yapmaya memur edebilecektir (madde 32). Komisyon başkanına göçmenlerin ödeneklerinden verilmek üzere günlük 1.5, üyelerine ise 1'er lira verilecek, görev nedeniyle çevre bölgelere gittiklerinde de ayrıca yolluk alacaklardır (madde 33). Talimatnamenin 34. maddesine göre komisyon gönderilmeyen yerlerde yönetmelik hükümlerinin uygulanması mahalli hükümet tarafından yerine getirilecektir.

Görüldüğü üzere Talimatnamede Ermenilerin geride bıraktıkları malların tasfiye ve idaresi için Komisyonların kurulması, bu komisyonların yapısı, görev ve yetkileri, bunları nasıl kullanacakları, sorumlulukları, çalışma usulleri ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Bunun yanı sıra kurulacak komisyonların adı da ilk kez zikredilerek Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları ismi verilmiştir. Düzenlemelerde dikkat çeken nokta bu komisyonların doğrudan Dahiliye Nezaretine bağlı olup, yerel idare ile de koordineli bir şekilde çalışmalarının istenmesidir. Komisyon üyelerinin keyfi davranışlarının önüne geçmek için sıkı bir denetim kurulmaya çalışılarak aldıkları kararlar, yaptıkları işler konusunda Dahiliye Nezaretini ve vilayet makamını en geç 15 gün içinde bilgilendirmeleri istenmiştir. Böylelikle hem komisyon üyelerinin hem de onlar adına işleri yürütecek maaşlı memurların denetim altında tutulması suretiyle malların tasfiyesi sırasındaki haksızlıkların ve görev ve yetkilerin kötüye kullanılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öte yandan komisyonların çalışmaları konusunda hem Dahiliye Nezaretini

hem de vilayet makamını bilgilendirecek olmaları komisyonların çifte denetime tabi tutulacağını göstermektedir. Yukarıda söz ettiğimiz maddelerde sürekli olarak Komisyonun Talimatname hükümlerine göre faaliyetlerini yürüteceğinden bahsedilmesi ise Ermenilerin mallarının tasfiyesinin hukuk kuralları çerçevesinde, hukuka uygun ve keyfilikten uzak bir biçimde yapılacağını vurgulanması kaygısından kaynaklanmaktadır.

Talimatname'de ayrıntılı bir şekilde düzenlenen bir diğer konu Ermenilerden kalan menkul ve gayrimenkul malların durumudur. Talimatname'nin ikinci maddesinde menkul (taşınır) malların koruma altına alınması düzenlenmiştir. İkinci maddeye göre bir köy veya ilçe boşaltıldıktan sonra gönderilen kişilere ait ve içinde eşya bulunan tüm binalar Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları tarafından uygun görülecek memurlar veya özel heyetler tarafından derhal mühürlenerek emniyet altına alınacaktır. Koruma altına alınan eşyaların cinsi, miktarı, takdir edilen değerleri ayrıntılı bir şekilde defterlere kaydedildikten sonra kilise, okul, han gibi depo olarak kullanılmaya elverişli yerlere gönderilecektir. Gönderildikleri yerlerde sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı konularak korunmasına özen gösterilecek, eşyanın özelliği, miktarı, sahibinin ismi, alındığı yer ve muhafaza edildiği yeri bildiren bir tutanak (kayıt defteri) düzenlenerek aslı yerel hükümete, onaylı bir sureti ise Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu'na verilecektir (madde 3).

Sahipleri belli olmayan menkul mallar bulunduğu köy adına kaydedilerek saklanacaktır (madde 4).

Mevcut menkul (taşınır) mallar arasında durmakla bozulabilecek eşyalar ve hayvanlar komisyonun uygun bulacağı bir kurul tarafından açık attırma yolu ile satılarak satış bedeli sahibi biliniyorsa onun adına, sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy veyahut kasaba adına emanete alınması için teslim edilecektir. Bu şekilde satılan eşyanın cinsi, miktarı, kıymeti, kime ait olduğu, alıcısı ve bedeli ayrıntılı bir biçimde özel defterlere kaydedilecektir. Defter malları açık attırma yoluyla satan heyet tarafından onaylanacak, ayrıca hazırlanan tutanakla birlikte aslı yerel hükümete, onaylı sureti ise Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu'na teslim edilecektir (madde 5).

Kiliselerde bulunan eşya ve tasvirlerle kutsal kitaplar ayrıntılı bir biçimde deftere kaydedilip, bir tutanağa bağlanarak yerlerinde muhafaza edilecektir. Daha sonra bunlar, kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildiği yerlere yerel hükümet tarafından gönderilecektir (madde 6).

Geride kalan emlak ve araziden alınacak mahsul ve ürün bulunduğu takdirde bu ürünler Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu tarafından belirlenecek kişilerden oluşan bir heyet tarafından açık attırma yolu ile satılacak, satıştan

elde edilen bedel sahibi adına emaneten mal sandıklarına teslim edilecektir. Ayrıca bu konuda bir tutanak düzenlenerek aslı yerel hükümete, onaylı sureti de Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu'na teslim edilecektir (madde 8). Henüz hasat edilmemiş ekili yerlerde ve mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde bu ürünlerin kefalet karşılığında ve sözleşme ile ortakçılık yoluyla isteklilere verilmesi, bu suretle elde edilecek kira ve satış bedellerinin sahipleri adına mal sandıklarına yatırılacağı konusu ise dokuzuncu maddede düzenlenmiştir.

10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede Ermenilerin giderken yanlarında götüremedikleri menkul mallarla ilgili yapılan düzenlemeler bunlardır. İlgili maddeler incelendiği zaman birtakım tespitler yapmak mümkündür. Her şeyden önce menkul malların muhafazası ve tasfiyesi konusunda tek yetkilinin Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları olduğu görülmektedir. Gerekirse bu komisyonlar malların sayımı, kaydedilmesi, gerekli yerlere taşınarak, koruma altına alınması ve bu malların açık arttırma yolu ile satılması konusunda memur ve heyetleri belirleyip, görevlendirebilecektir. Ayrıca Ermenilerin geride bıraktıkları menkul eşyaların tespit edilip, cins, sayı, kıymet gibi özellikleri de dikkate alınarak özel defterlere kaydedilmesi, sahipleri belli olacak şekilde muhafazasına özen gösterilmesi, açık arttırma yoluyla satılan malların ve bedellerinin de titiz bir şekilde defterlere kaydı, sadece kayıtlarla yetinilmeyip, ayrıntılı tutanaklar da düzenlenmesi, satılan malların bedellerinin sahibi adına mal sandıklarında teminat altına alınması, gerek defterlerin gerekse tutanakların iki nüsha halinde düzenlenip birinin yerel hükümet, diğerinin komisyon tarafından saklanması Osmanlı yönetiminin konuya ne kadar titizlikle yaklaştığının göstergesidir. Devlet bu gibi durumlarda ortaya çıkacak keyfiliklerin, görevi kötüye kullanmaların, hak kayıplarının önüne geçebilmek için mümkün olduğunca sıkı bir denetim mekanizması kurmaya çalışmıştır. Böylelikle Ermenilerin malî açıdan kayba uğramaması amaçlanırken, devlet de bu mallara el koymak gibi bir niyeti olmadığını da ortaya koymuştur.³⁸

Talimatname'de Ermenilerin geride bıraktıkları gayrimenkul (taşınmaz) mallarla ilgili de ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Yedinci maddeye göre yer değiştiren ahalden her birine ait terk edilmiş emlak ve arazi cinsi, çeşidi, miktar ve kıymetleri sahiplerinin isimleriyle birlikte defterlere kaydedilecektir. Ayrıca her köy ve kasabaya ait terk edilmiş emlak ve arazi için de terk edilmiş mallar cetvelleri düzenlenerek İdare Komisyonlarına verilecektir.

On altıncı maddede dükkan, han, hamam, fabrika ve depo gibi gelir sağlayan binalarla, göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binaların ve

38 Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin giderken bazı değerli menkul mallarını komşularına, yabancı misyonerlere, konsolos ve tüccarlara emanet ettikleri, daha sonra iskan bölgesine ulaştıklarında çeşitli yollarla bu malları aldıkları belirlenmiştir. Bu konudaki örnekler için bkz. Çiçek, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler," 2783-2784.

göçmenlere dağıtıldıktan sonra geri kalan veya göçmenlerin çalışma ve uzmanlık alanları dışında kalan emlak ve arazinin (bu araziler 18. maddede belirtilen bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik gibi yerlerdir) Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları veya bu komisyonların gözetimi altında o bölgenin idarî ve malî memurlarından oluşan heyetler aracılığı ile açık arttırma suretiyle satışa çıkarılması hükme bağlanmıştır.

Yirminci maddeye göre Ermenilerin geride bıraktıkları emlak ve arazileri satın almak için istekli çıkmazsa iki seneyi geçmemek üzere kiraya verilebileceklerdir. Ancak bunun için kiralayan kişi bu emlak ve arazide bir zarar meydana getirecek olursa zararı tazmin etmeyi taahhüt etmek zorundadır (madde 20).

Satılan ya da ortakçılık usulüyle kiraya verilen emlak ve arazinin cinsi, miktarı, yeri, satılması, kiralınması konusundaki bilgiler, satın alanın ya da kiralayanın ismini de bildirmek suretiyle ayrıntılı cetveller halinde düzenlenecektir (madde 21). Satış ve kiradan elde edilen para sahibi adına emaneten mal sandıklarına yatırılacak, daha sonra verilen bilgileri uyarınca sahiplerinin hesaplarına aktarılacaktır (madde 22).

Ermenilerden kalan gayrimenkul mallarla ilgili olarak talimatnamede söz edebileceğimiz son düzenleme onuncu maddedir. Bu maddeye göre yerleri değiştirilen ahaliye ait emlak ve arazinin kullanımına ilişkin hak sahipleri tarafından ayrıldıktan sonra düzenlenen vekaletnameler üzerine hiçbir işlem yapılmayacaktır.

Görüldüğü üzere tıpkı menkul mallarda olduğu gibi Ermenilerin geride bıraktığı gayrimenkul mallar da titiz bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Talimatname hükümlerine göre emlak ve arazi taşınır mallarda takip edilen usule benzer bir biçimde cinsi, çeşidi, miktar ve kıymetleri ve sahiplerinin isimleriyle birlikte defterlere kaydedilecektir. Dükkan, depo, han, hamam, fabrika gibi gelir getiren binalarla, göçmenlere dağıtılmayan bağ, bahçe, zeytinlik, portakallık gibi yerler açık arttırma yoluyla satılacak, satılmayan gayrimenkuller özel şartlarla kiraya verilecek, satış ve kira bedelleri daha sonra sahiplerine ulaştırılmak üzere mal sandıklarına yatırılacaktır. Taşınmazlarla ilgili yapılan düzenlemelerde de yine mal sahiplerinin zarara uğramasını engelleyecek tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili olarak onuncu maddede yapılan düzenleme ilgi çekicidir. Bazı yazarlar bu madde ile vekaletname yoluyla bile olsa Ermenilerin malları üzerinde hiçbir hukuki işlem yapamaz hale getirildiği, mallar hakkındaki tüm işlemleri Emvâl-i Metruke İdare Komisyonlarının yapacağını söylemektedirler.³⁹ Öte yandan

39 Akçam ve Kurt, *Kanunların Ruhu*, 36-37.

bu maddeyi Ermenilerin mallarının kötü niyetli girişimlerden korumak için yapıldığı şeklinde de yorumlamak mümkündür. İçinde bulunulan şartlar altında mallarını geride bırakan Ermenilerden istekleri dışında alınacak vekâletnamelerle hukuki işlemler yapılabileceğini de unutmamak gerekir. Ayrıca Ermenilerin vekâletname yolu ile işlem yapmaları bütün malları için değil, sadece taşınmazlar için engellenmiştir.

10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede düzenlenen üçüncü ana konu Ermenilerden kalan gayrimenkullere göçmenlerin yerleştirilmesidir. Balkan savaşlarından sonra Balkanlardan, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Kafkaslardan Anadolu'ya yoğun bir nüfus göçü olmuş, bu muhacirlerin iskani, hayatlarını sürdürebilecekleri uygun evler ve geçimlerini sağlayabilmeleri için arazi dağıtımı Osmanlı Hükümeti için ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu soruna etkili bir çözüm getirilebileceği düşünülerek Ermenilerin sevk ve iskanından sonra boş kalan binaların ve arazilerin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultudaki ilk açıklamalara 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında yer verilmiş, Ermenilerin boşalttığı köylere göçmenlerin ve aşiretlerin yerleştirileceği belirtilmiştir. İskanın nasıl yapılacağı Talimatname'nin 11.-19. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.⁴⁰

On birinci maddede boşaltılan köylere göçmenlerin yerleştirileceği, mevcut bina ve arazilerin her göçmen ailesinin ihtiyacı ve yapabileceği tarım işleri göz önüne alınarak geçici belgelerle dağıtılacağı belirtilmektedir. Yerleştirilen göçmenler nüfus kayıtlarına esas olabilecek bir biçimde ev isimleri, geldikleri yer, yerleştirildiği yer ve yerleşim tarihi belirtilerek detaylı bir biçimde defterlere kaydedileceklerdir. Kendilerine verilen bina ve arazinin cinsi, türü, adet ve kıymeti ile bulunduğu yer ayrıca belirtilerek deftere işlenecektir. Yerleştirilme suretiyle kendilerine verilen emlak ve arazinin miktarını belirten bir belge muhacirlere verilecektir (madde 12).

Yerleştirildikleri köylerde bulunan binalar ve bahçelerdeki ağaçların korunmasından bütün göçmenler müteselsilen (zincirleme) sorumlu olup, herhangi bir yıkılma ya da bozulma durumunda kimin tarafından yapıldığına bakılmayarak bedeli o köydeki göçmenlerin tümünden tahsil edilecektir. Ayrıca zararı verenler derhal köyden çıkarılacak ve göçmenlik hakları düşecektir (madde 13).

Göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra geri kalan köylere o çevredeki göçebeler yerleştirilecek, onlara da tıpkı göçmenler gibi işlem yapılacaktır (madde 14).

40 Güner, "Ermenilerin Geride Braktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler," 3153.

Şehir ve kasabalarda boşaltılan evlere öncelikli olarak şehirli ve kasabalı göçmenlerin yerleştirilmesine özen gösterilecektir. Geçmişteki iktisadi durumları ve imar kabiliyetleri (yapıcı güçleri) göz önüne alınarak yeteri kadar arazi verilecektir (madde 15).

Şehir ve kasabalara yerleştirilen göçmenlerin nüfusa düzgün bir şekilde geçirilmelerine esas olmak üzere isimleri, kendilerine verilen arazinin çeşidi, miktarı ve kıymetini gösteren bir defter tutulacaktır (madde 17).

Şehir ve kasabalarla bunların civarında bulunan bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik ve buna benzer yerler, bunların bakım ve korumalarına gücü yeten ve uzmanlığı olduğunu ispat eden göçmenlere bu doğrultuda senet vermek ve kefil göstermek şartıyla ihtiyaç ve işleme kapasiteleri oranında dağıtılacaktır. Kimlere ne kadar emlakve arazi verildiği özel defterlere kaydedildikten sonra kendilerine durumu bildiren bir belge verilecektir. Göçmenlere dağıtılmayan arazi on altıncı madde gereği açık arttırma ile satılacaktır (madde 18).

Boşaltılan köy ve kasabalara Dahiliye Nezareti'nin emri veya yerel hükümetin uygun görmesiyle göçmen sıfatı ile yerleştirilecek olan veyahut yerleştirilmesini dilekçe ile isteyen kimselerin göçmen sıfatına sahip olduklarını, başka bir tarafa gönderilmediklerini ve yerleştirilmediklerini veya göçmen olup da oralarda yerleştirilmek üzere özel olarak gönderildiklerini gösterir resmi bir belge göstermeleri zorunludur (madde 19).

Talimatname'nin göçmenlerle ilgili maddelerinden anlaşıldığı üzere Ermenilerin geride kalan bina ve arazilerinin bir kısmı (tamamı değil) muhacirlere dağıtılmaktadır. Ancak tıpkı Talimatname'nin diğer maddelerinde olduğu gibi bu konuda da sıkı kurallar tespit edilmiş, her şey kayıt altına alınmıştır. Göçmenler geldikleri yerlerdeki sosyo-ekonomik statüleri ve mesleklerine göre köylere ya da şehir ve kasabalara yerleştirileceklerdir. Bunlara ihtiyaç ve uzmanlık alanlarına göre bina ve arazi verilecektir. Bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik gibi özel uzmanlık alanı isteyen araziler bu konudaki yetkinliklerini kanıtlayan kişilere kefil karşılığında dağıtılacaktır. Bu mümkün olmazsa bu tür araziler açık arttırma yolu ile satılacaktır. Verilen her türlü bina ve arazi ayrıntılı bir biçimde kime dağıtıldığı da kaydedilerek özel defterlere kaydedildiği gibi, göçmenler de durumlarını gösterir resmi belgelere sahip olmak zorundadırlar. Muhacirler kendilerine devredilen emlak ve araziye zarar verirlerse zincirleme olarak o yerleşim birimindeki bütün göçmenler sorumlu kabul edilerek zararı tazmin ettikleri gibi, zararı verenlerin göçmenlik belgesi iptal edilecektir. Görüldüğü üzere devlet göçmenlere rastgele, keyfi bir dağıtım yapmamış, uzmanlık alanları dikkate alınmış, zararsız kullanım sağlanmaya çalışılmış, her şey ayrıntılı biçimde kayıt altına alınmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta göçmenlere bina ve arazinin

kuru mülkiyetinin verilmemiş olmasıdır. Sadece tasarruf yani kullanım hakkı devredilmiştir. Bu durumda ileride mal sahipleri geri dönerse göçmenlerin tahliye edilerek bu taşınmazların esas maliklerine iadesi ihtimali hesaba katılmıştır. Nitekim 12 Temmuz 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayetine gönderilen telgrafta Batum civarından gelen muhacirlerin Ermenilerden kalan gayrimenkullere yerleştirilmesi istenirken özellikle bu taşınmazların hiçbir surette satılmaması, imar ve gelirin yarısı yarıya paylaşılması karşılığında kiraya verilmesi istenmektedir.⁴¹ Bütün bu örneklerden açık bir biçimde ortaya çıktığı gibi Osmanlı Devleti taşınmaz malların esas sahipleri ile mülkiyet ilişkisinin devam etmesine özen göstermektedir.

Osmanlı Hükümeti görüldüğü üzere sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin geride kalan malları ile ilgili son derece ayrıntılı düzenlemeler yaparak mal sahiplerinin maddi açıdan zarara uğramasını engellemeye ve her şeyin devlet kontrolünde gerçekleşmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı karmaşada İstanbul'a Emvâl-i Metruke İdare Komisyonlarının yer yer hukuk dışı uygulamalar ve yolsuzluklar yaptıkları konusunda şikâyetler gelmeye başlamıştır. Özellikle açık arttırma ile satılan menkul ve gayrimenkul malların değerinin çok altında fiyatlarla satıldığı konusunda duyular alınınca tüm bölgelerdeki Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları Başkanlarına Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından 11 Ağustos 1915'te bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları malların çok ucuza elden çıkarıldığı, karaborsacılık yapanlara bu malların yok pahasına satılarak gerçek sahiplerinin zarara uğratıldığı, yapılan bütün işlemlerin talimatnameye uygun olması gerektiği belirtilerek alınması gereken önlemler sıralanmıştır. Buna göre, tahliye edilecek yerlere yabancı, şüpheli ve mahiyeti bilinmeyen hiç kimsenin girmesine izin verilmeyecek, böyle kimseler varsa derhal oradan uzaklaştırılacaktır. Ucuza mal satın alanlar varsa satışın feshi gibi tedbirlere başvurulacak, satışın yeniden gerçek kıymeti üzerinden yapılması sağlanacak ve böylece gayri meşru menfaat sağlanmasının önüne geçilmeye çalışılacaktır. Ermenilerin istedikleri eşyalarını yanlarında götürmelerine izin verilecektir. Götüremeyecekleri eşyalardan durmakla bozulacak olanlarla zorunlu ihtiyaç maddelerinden olanlar açık arttırma ile satılacaktır. Durmakla bozulmayacak

41 Bu belgede başka önemli hususlardan da bahsedilmiştir. Ermenilerden kalan durmakla bozulacak menkul mallar ve hayvanlar Talimatnamedeki esaslar çerçevesinde satılacaktır. Ermenilere ait evlerden toplanan eşyalar mümkün olursa sahipleri adına, mümkün olmazsa o yer adına defterlere kaydedilecektir. Emlakhiç şekilde şahıslara ya da müesseselere tahsis edilmeyecektir. Saat ve mücevherler sahibi bilindiği takdirde bunlar adına, bilinmiyorsa bulunduğu yer adına çeşit ve kıymetleriyle defterlere kaydedildikten sonra bankada ayrı bir kasaya bir heyet huzurunda deftere yazılarak konulacaktır (BOA. DH. ŞFR, nr: 54/420, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)* (İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 64).

olan eşyalar sahipleri adına muhafaza edilecektir. Taşınmazlarda kira, rehin, vefaen ferağ (mutasarrıfın arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkını borç karşılığında borcunu ödediği zaman kendisine iade edilmesi şartıyla devretmesi), haciz gibi asıl sahiplerinin mülkiyet (rakabe-kuru mülkiyet) ve tasarruf hakkını ortadan kaldırmayacak sözleşmeler yasaklanacak, sevk işleminin başlamasından itibaren yapılan bu tür işlemler geçersiz sayılacaktır. Yapılan hukuki işlemlerde muvazaaya yer verilmeyecektir. Ecnebilere emlak ve arazi satışı yasaklanacaktır. Satış ve ferağ gibi kesin satış işlemlerine izin verilecektir.⁴²

Ermenilerin mallarını tasfiye sürecinde Osmanlı Hükümeti, devlet memurlarının bu malları satın almasının suiistimallere ve yanlış anlamalara sebep olacağını düşünerek yasaklamış, özellikle adliye memurlarının bu işlemlere dahil olmasının meslek ahlakı ile bağdaşmadığını bildirilmiştir. Ancak daha sonra gerçek değeri üzerinden ve peşin para karşılığında memurların bu malları almalarına izin verilmiştir.⁴³

3. 26 Eylül 1915 Tarihli Kanun

1915 sonbaharına yaklaşıırken Ermenilerin alacak ve borçları meselesi neredeyse uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Çünkü bu dönemde Alman ve Avusturya.-Macaristan İmparatorluğu ticari kuruluşları ve bankaları Osmanlı Devleti'nde Rum ve Ermenilerle yoğun iktisadi ilişkiler içerisinde bulunmaktaydı. Özellikle İstanbul'daki Ermeni tüccarlar ve Anadolu'nun güney bölgelerinde tarım ve ticaretle uğraşan Ermeniler bu iktisadi teşekküllerden büyük meblağlarda krediler, ticari mal, bono ve tahvil avansları kullanmaktaydılar. Alman ticari işletmeleri içerisinde Ermenilere en fazla kredi imkanı sağlayan *Deutsche Bank*'tı. Bankanın İstanbul şubesinin 25 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla Ermenilerden 216.857,69 lira alacağı vardı. Adana ve Mersin'deki *Deutsche Bank*, *Deutsche Orient Bank* şubelerinin, *Deutsche-Levantinische Baumwoll Gesellschaft* ve *Fankhaenel&Schifner* ile Mersin Ticaret Odasının Ermenilerden alacakları toplamı ise 57.000 lira civarındaydı. Avusturya-Macaristan ticari kuruluşları ve bankalarının Ermenilere kullandıkları kredilere karşılık alacakları toplamı ise Ağustos 1915 itibarıyla 4.697.211 franktı.⁴⁴ Ermenilerin sevk ve iskan edilmesi ile birlikte alacaklarını tahsil edemeyen bu kuruluşlar Osmanlı Devleti'ni

42 BOA. DH. ŞFR, nr. 54/381, Telgrafın tam metni için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 73; Güner, "Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler", 3155-3156.

43 BOA. DH. ŞFR, nr. 55/107, Dahiliye Nezareti'nin konu ile ilgili 19 Ağustos 1915 tarihli telgrafi "Me'mûrîn, fiy'ât-ı hakikiyesiyle ve peşin para ile Ermenilerden hâne satın alabilirler." (*Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, 83).

44 Önder Duman, "Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları," *Ermeni Araştırmaları* 22, (2006): 117-162.

sıkıştırmaya başlamışlar ve bu sebeple savaş devam ederken Osmanlı Hükümeti müttefikleriyle ciddi diplomatik krizler yaşamıştır. Tüm bu nedenlerle Osmanlı yönetiminin Ermenilerin geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul mallarla, alacak ve borçları konusunda acilen bir hukuki düzenleme yapması gerekmiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda 26 Eylül 1915 tarihli “14 Mayıs 1331 Tarihli Kanûn-ı Muvakkat Mûcibince Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyûn ve Matlûbatı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat” çıkartılmıştır.⁴⁵ 10 Haziran 1915 tarihli talimatname zorunlu göçte tabi tutulan Ermenilere ait menkul ve gayrimenkul mallarla ilgili ayrıntılı düzenlemeler içermekle birlikte borç ve alacakları konusunda bir hüküm bulunmamaktaydı. On bir maddelik bir kanunla bu konuda da düzenlemeler yapılmak suretiyle uluslararası sorun haline gelen bir mesele çözümlenmek istenmiştir. Bazıları tarafından “Tasfiye Kanunu” olarak da adlandırılan bu kanunun uygulanması konusunda Dahiliye, Adliye, Maliye, Evkâf ve Şer’iyye Nezaretleri görevlendirilmiştir (Madde10).

Kanunun birinci maddesine göre 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskan Kanunu gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar, alacaklar ve borçlar, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edilecektir.

Birinci maddede bildirilen kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri “icareteynli müsakkafat” ve “müstagallat-ı vakfiyenin”⁴⁶ Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malların bahsi geçen hazineler tarafından belirlenecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktar sahiplerine verilecektir. Terk edilmiş mallarla ilgili olarak ortaya çıkacak istihkak (hak ediş) ve diğer

45 Kanunun tam metni için bkz. Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metrûke Mevzuatı*, 63-67; Ali Elbeyoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metrûke* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 96-99; Onaran, *Emvâl-i Metrûke Olayı*, 323-325.

46 Osmanlı Devleti’nde yaygın olarak karşımıza çıkan icareteynli vakıf uygulaması Hanefî mezhebinde istisnai olarak kabul edilen uzun süreli kira akdine konu olan vakıf türlerinden birisidir. İcareteyn çift kira akdi demektir. İcareteynli vakıflarda kiracılar icare-i muaccele ve icare-i müeccele olmak üzere iki ayrı kira bedeli almır. İcare-i muaccele peşin kira bedeli olup, vakıf malın gerçek değerine eşit ve yakın bir bedeldir. İlk kiralama sırasında ödenir. İcare-i müeccele ise periyodik ödemelerden oluşan kira bedeli olup, kiracı her yıl veya ay sonunda ödeme yapar. İcareteynli vakıflarda arazi üzerine yapılan binalar ve dikilen ağaçların mülkiyeti vakıf hükmi şahsiyetine ait olur. İcareteynli vakıf mutasarrıfı sahip olduğu tasarruf hakkını vakfın mütevellisinin iznini alarak başkasına ferağ edebilir. Mutasarrıf öldüğü zaman vakıf arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkı mirasçılara örfî hukuk kurallarına intikal eder (Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 344-346). Sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları icareteynli vakıf malları üzerinde sadece tasarruf hakları olup, mülkiyetine sahip değildir. Ayrıca görüldüğü üzere bu arazi üzerindeki bina ve ağaçların mülkiyeti de vakfa aittir; Müsakkafat terim olarak gelir getiren bina anlamına gelirken, müstegallat da yine çiflik, ev, işhanı, bağ bahçe gibi gelirlerinden yararlanan malları ifade etmektedir. Bu çerçevede bu mallar üzerinde göç eden Ermenilerin sadece tasarruf yani kullanma hakkı olduğu, bu gayrimenkullerin mülkiyetine sahip olmadıkları unutulmamalıdır.

davalarda tapu sicili memurları hasım olacaktır. Bu mallarda tasarrufun ispatında, muvazaa olmamak şartıyla tapu senetlerinden başka belgeler de geçerli sayılacaktır. Bahsi geçen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre zarfında yapılan ferağ işlemlerinde, muvazaa veya gabn-i fahişin (aşırı aldanma) varlığı mahkemede tespit edildiği takdirde, bu sözleşmeler fesih ve iptal olunacaktır (madde 2).

Sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin nakitleri, terk edilmiş taşınır malları, mevduat ve alacakları Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonu başkanı veya vekili tarafından tahsil edilip toplanacak, dava konusu edilmeyen menkul mallar açık arttırma yoluyla satılacaktır. Elde edilen tutarın hepsi sahipleri adına emaneten mal sandıklarına yatırılacaktır (madde 3).

Terk edilen mallar üzerinde hakları ve nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenler, taleplerini asaleten veya vekâleten iki ay içinde tasfiye komisyonlarına sunacaklardı. Osmanlı ülkesi dışında bulunanlar için bu süre dört ay olarak tespit edilmişti. Alacağını tahsil etmek isteyen kimse, her türlü tebligatın daha hızlı ve kolay ulaşması için komisyonun bulunduğu mahalde bir ikametgâh gösterecekti. Belirtilen sürelerin geçmesinden sonra açılacak davalar hakkında genel hükümler uygulanacaktı. Bu davalarda haklı çıkanlar bu kanun gereğince tasfiye edilmiş olan terk edilmiş mallara müracaat edemeyeceklerdi (madde 4).

Komisyonlar alacak ve borçlarla ilgili delilleri inceledikten sonra doğru gördükleri dilekçeleri kabul ederek kaydedecek, ardından borçlunun mevduatının ve borçlarının bir bilançosunun çıkararak, iki nüsha halinde mazbatalar tanzim edilecekti. Nüshalardan biri herkesin görebileceği yerlere asılarak ilgililerin bilgi sahibi olmaları sağlanacak, diğeri ise mahallin bidayet hukuk mahkemesine intikal ettirilmek üzere savcıya (müdde-i umumiye) teslim edilecekti. Alacaklı kimse bu listelerdeki bilgilere on beş gün içinde itiraz edebilecekti. Bidayet hukuk mahkemesi bu on beş günlük sürenin bitiminde, müdde-i umumi, var ise itiraz sahibi, alacaklı kimse ve de tasfiye komisyonu başkanının hazır bulunduğu bir oturumda konuyu görüşecekti. Mahkeme heyeti taraflardan gerekli bilgileri aldıktan sonra, nihai kararını verecek, hazırladığı ilâmı altıncı maddeye göre işlem yapmak üzere Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonuna gönderecekti. Bu karar kesin olup, temyiz yolu kapalıydı (itiraza, iadeye, istinaf ve temyize kabil değildir) (madde 5).

Kesinleşen ilamların hükümlerine göre borçluların mevduatından öncelikli ve öncelikli olmayan borçları ödenecekti. Eğer borçluların tamamını karşılayacak kadar nakit yoksa öncelikli borçlar tercih edilmek suretiyle garamaten (eldeki para borçluların tamamını karşılamıyorsa herkesin alacağı nispetinde bir orana göre paylaşırma) ödeme yapılacaktı. Bu işlemi

yapmaktan Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonları sorumlu olmakla birlikte, bunların görev süresi sona erdikten sonra bu işlemler İcra Daireleri tarafından gerçekleştirilecekti (madde 6).

Nakil olunan Ermenilerin terk ettikleri mallarına, bu kanunun yayınlanmasından önce mahkemeler veya resmî daireler tarafından konulmuş olan ihtiyatî veya icraî hacizler yokmuş gibi addedilip haczi koyanlar, bu kanun hükümlerine tabi olacaklardı. Bahsi geçen kişilerden, aleyhine mahkemelerde hâlen davası görülmekte olanlar isterlerse Komisyonlara müracaat edecekler, isterlerse genel hükümler gereğince davayı takip edebileceklerdi. Komisyonlara müracaat etmeyenler hakkında, dördüncü maddenin son fıkrası hükümleri geçerli olacaktı. Bu kişilerin lehine görülmekte olan davalar, komisyon başkanı veya vekili tarafından yine genel hükümlere göre takip edilip, sonuçlandırılacaktı (madde 7).

26 Eylül 1915 tarihli Kanuna göre Vakıflar ve Maliye hazineleri adlarına kayıtları yapılan icareteynli müsakkafat ve müstagalat vakfiyeler ile diğer gayrimenkul mallar, Göçmenler Tüzüğüne göre göçmenlere bedelsiz olarak da tefviz ve tevzi (dağıtmak) edilebilecekti. (madde 9). Buradaki tefviz teknik bir terim olup, gayrimenkulün sadece tasarruf yani kullanım hakkının göçmenlere devredileceğini belirtmektedir. Bir başka ifade ile göçmenler bu arazilerin mülkiyetine sahip olamayacaklardır. Çünkü kuru mülkiyet vakfa aittir. Dolayısıyla nakledilen Ermeniler de bu arazilerin mülkiyetine değil, sadece yararlanma hakkına sahiptirler.

Kanunun sekizinci maddesinde Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonlarının kuruluş şekli ile Kanun hükümlerinin uygulanma biçimi ve yürütülmesinin bir tüzükle tespit edileceği belirtilmiştir. Bu çerçevede 26 Ekim 1915’de “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiesini Mübeyyin Nizamname” çıkarılmıştır.

Konu ile ilgili kanun ve nizamnamelerin taşraya tebliği ile birlikte, Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonlarının da teşkiline başlanmıştır. 16 Kasım 1915’de Tekfurdağı, 25 Aralık 1915’de Kayseri, 17 Ocak 1916’da Bitlis Tasfiye Komisyonları faaliyete geçmişlerdir. Ocak 1916’ya kadar toplam otuz üç Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonu teşkil edilmiştir. Komisyonlar sorumluluk bölgelerinde yukarıda üzerinde durulan kanun ve talimatname hükümlerine göre tasfiye işlemlerini yürütürken, Dahiliye Nezareti de eş zamanlı olarak gazete ilanlarıyla, komisyonların nerelerde kurulduğu ve hak talebinde bulunanların takip edecekleri usuller hakkında bilgilendirme yapmıştır.

26 Eylül 1915 tarihli kanun 10 Haziran tarihli talimatnameden çok daha az ayrıntı içermekte olup, daha çok nakledilen Ermenilerin geride bıraktıkları borçlar, bunların tahsili ve konu ile ilgili ortaya çıkabilecek hukuki anlaşmazlıkların çözümü üzerine odaklanmış görünmektedir. Ancak kanunda göz ardı edilemeyecek çok önemli birkaç noktayı vurgulamak gerekmektedir. Bunlardan ilki, Ermenilerin geride kalan her türlü malları ile ilgili işlemleri yapmada Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonlarını yetkili kılmasını ve bu komisyonlara başvurmayanların hak kaybına uğrayabileceğini işaret etmesidir. Üstelik sadece malların asli sahibi Ermeniler değil, bu mallar üzerinde alacakları olanlar da işlerini bu komisyonlar aracılığı ile halletmek zorundadırlar.

Kanunun birinci maddesinde başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar, alacaklar ve borçların, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edileceği belirtilmektedir. Ancak mallardan kastın ne olduğu, hem menkul hem de gayrimenkul malları kapsayıp kapsamadığı açık değildir. Üçüncü madde de menkul mallarla ilgili gerekli açıklama yapılarak, açık arttırma yoluyla satılacağı ve elde edilen paranın mal sandıklarına yatırılacağı belirtilmiştir. Fakat aynı türde açıklayıcı bir beyan gayrimenkuller için yapılmamıştır. Birinci maddenin devamında sadece Ermenilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malın bahsi geçen hazineler tarafından verilecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktar sahiplerine verilecektir şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Dokuzuncu madde de ise Vakıflar ve Maliye hazineleri adlarına kayıtları yapılan icareteynli müsakkafat ve müstagallat vakfiyeler ile diğer gayrimenkul mallar, Göçmenler Tüzüğüne göre göçmelere bedelsiz olarak da tefviz ve tevzi (dağıtmak) edilebilir denmektedir. Birinci ve dokuzuncu maddelerden anlaşılan nakledilen Ermenilerin vakıf, mülk ve miri arazilerinin bedellerinin hazine tarafından Ermenilere ödeneceğidir. Daha sonra istenirse Maliye ve Vakıflar Hazinesi bu arazileri bedelsiz olarak göçmenlere dağıtabilecektir. Kanun metninde kullanılan tefviz ve tevzi ifadeleri önemlidir. Tefviz demek gayrimenkulün sadece tasarruf (kullanım) hakkını devretmek demektir. Yani bu durum da gayrimenkullerin kuru mülkiyeti göçmenlere geçmeyecektir. İcareteynli vakıflar açısından bu durum gayet normaldir. Çünkü kuru mülkiyet vakfa ait olduğu için ancak tasarruf hakkı devredilebilir. Ancak bunun dışındaki taşınmazların sadece tasarruf hakkının mı göçmenlere devredileceği yoksa kuru mülkiyetinin de mi geçeceği konusunda bir açıklık yoktur. Bir diğer önemli nokta da vakıf araziler dışında Ermenilerden kalan arazilerin tamamının mı mülk arazi olduğudur. Bunların bir kısmının miri arazi ya da mukataalı vakıf arazisi olma ihtimali var mıdır? Bütün bunların dışında eğer

Ermenilerin taşınır taşınmaz tüm malları tasfiye ediliyorsa bunun anlamı artık geride hiçbir taşınmazları kalmadığıdır. Bu durumda daha sonra geriye dönen Ermenilerin taşınmazlarındaki göçmenlerin boşaltılıp, geri dönenlerin ev ve arazilerine yerleştirilmelerini isteyen resmi yazışmaları nasıl açıklamak mümkün olacaktır? Bu gibi sorular açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir.

4. Osmanlı Devleti'nde Emvâl-i Metruke Konusunda Yapılan Diğer Düzenlemeler

1915 te çıkarılan kanunun uygulanabilmesi amacıyla “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname” başlıklı 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname çıkarılmış ve 28 Ekim 1915'te Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁷ 25 maddeden oluşan nizamnamenin birinci bölümü taşınmaz mallar, ikinci bölüm ise komisyonların kuruluş biçimleri ve görev ve yetkileri konusunda düzenlemeler getirmiştir. Birinci maddeye göre nakil olunan kişilere ait taşınmaz malların bulunduğu her ilçede tüzüğün tebliğ edilmesinin ertesi günü o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcutsa vakıflar dairesinden alınacak birer memurdan oluşacak bir heyet kurulacaktır. Bu heyet ilk olarak adı geçen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden üç gün içinde bir cetvelini çıkarıp mühürleyerek tasfiye komisyonuna verecektir. Nakil tarihi ilk nakil emrinin verildiği gündür.

İkinci maddeye göre heyet birinci maddedeki işlemleri gerçekleştirdikten sonra tapu ve vergi sicil kayıtlarına müracaat ederek mahalle ve köy itibariyle nakledilen gerçek kişiler, dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye ile diğer taşınmaz mallarla ilgili ikişer nüsha defter düzenleyecektir. Her defter taşınmazların sokak ve mevkii, yazılı kıymetleri, hisseli ise hisse miktarları, mevcut durumunu ve sahiplerinin ismini içerecektir. Tamamen boşaltılmış köylerde vergi kayıtlarındaki esas kullanıcıya (mutasarrıf-ı hakiki) itibar edilecek, gerekirse köy kâtipleri, tahsildarlar ve o köylere yakın diğer köylerdeki yaşlı ve sözüne güvenilir kimselerin bilgilerine başvurulacaktır.

Üçüncü maddeye göre düzenlenen defterler heyet tarafından imzalandıktan sonra birer nüshası incelenmesi için idare meclislerine, ikinci nüshası ise ilgililerin başvurusu durumunda hazır bulunması amacıyla tapu sicili

47 Nizamnamenin tam metni için bkz. Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 85-100.

müdürlüklerine verilecektir. İdare meclisi kendisine sunulan nüshayı inceledikten sonra onaylayıp, deftere kaydedilmiş olan bina ve arazilerin kıymetini takdir edip, Maliye ve Vakıflar Nezaretlerine verecektir. Ayrıca bir onaylı örneği de tasfiye komisyonuna ulaştıracaktır.

Nizamname'nin 5. maddesinden itibaren oluşturulacak komisyonların kuruluş biçimi, yetkileri ve görevleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ancak maddelerden anlaşılacağı üzere burada bahsedilen komisyonlar tasfiye komisyonları olup, mahallinde kurulacak olan heyetler değildir. Bu heyetler sadece tasfiye komisyonlarına taşınmaz mallarla ilgili gerekli kayıtları ve bilgileri sağlayacaktır. Bu durum Nizamname'nin 5. maddesinde de açıklıkla görülmektedir. 5. maddeye göre Dahiliye ve Adliye Nezaretlerinin birlikte tespit edecekleri yerlerde 26 Eylül 1915 tarihli kanunda belirtilen görevleri yapmak üzere komisyonlar kurulacaktır. Her komisyon Dahiliye Nezareti'nin atayacağı bir başkan ile Adliye ve Maliye Nezaretleri tarafından seçilecek birer üyeden oluşacaktır. İşlerin yoğun olduğu yerlerde Adliye ve Maliye Nezaretlerinden birer üye daha komisyona ilave edilebilecektir.

Nizamname'nin 10. maddesine göre nakil olunan kişilerin paraları, terk edilmiş taşınır malları, mevduat ve alacaklarının toplanması, geri alınması, tahsili ve gerektiğinde dava açılması, Emvâl-i Metrukeden çekişmeli olmayanların açık artırma ile satışı ve komisyonun görev çevresine dahil olan diğer hususların takibi hakkındaki kararlar tasfiye komisyonları tarafından alınacaktır. Nizamname'de bahsedilen komisyonların tasfiye komisyonları olduğu 11. maddede açıkça ortaya konmuştur. İlgili maddede bu nizamname yürürlüğe konmadan önce kurulan bütün heyetler tarafından düzenlenen bütün evrakların ve işlemlerin tasfiye komisyonlarına devredileceği hüküm altına alınmıştır. 12. maddede nakil olunan kişilerden alacakları olduğunu iddia edenlerin gerekli belgeler ve senetlerle komisyon başkanlığına dilekçe vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Düzenlemenin 13. maddesinde tasfiye komisyonlarının görevleri sayılmıştır. Buna göre komisyonların ilk görevi ferağ işlemleri hakkında soruşturma yaparak gerektiğinde bu konuda kanıt isteyerek ve belgeleri inceleyerek muvazaa ve gabn-i fahiş olup olmadığını tespit etmek, böyle bir durumla karşılaşarsa bu işlemlerin iptali ve feshi için mahkemeye başvurmaktır. Komisyonun bir diğer görevi nakledilen kişilere ait olduğu hükümetçe tespit edilen koruma altına alınmış paralar ve eşya ile adı geçen kişilere ait diğer bütün mallara el koymaktır. Tasfiye komisyonları bankalara, diğer kurumlara ve fertlere müracaatla nakledilen kişiler tarafından bırakılmış olan paralar ve malların hesaplarını talep etme ve bunlardan rehinli olanlar dışındakileri geri alma, rehinli olanlarla ilgili de genel hükümlere göre girişimde bulunma yetkisiyle donatılmıştır. Komisyonlar ayrıca mahkemeler ve ilgili dairelere

müracaat ederek nakledilen kişilerin mallarına daha önceden konulmuş hacizlerin silinmesini talep edebilecektir. Soruşturma ve incelemeler yaparak nakledilen kişilerin diğer kimselerde olduğu anlaşılan haklarını ve paralarını tahsil etmek, gerektiğinde bunun için dava açmak, nakil olunan kişiler lehine açılmış olunan davaları takip etmek ve sonuçlandırmak da komisyonun görevleri arasındadır. Komisyonlar nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia eden şahısların tanıklarını dinleyip, bunların mahkemede de tanıklık yapmalarını sağlamak için isimlerini mazbataya yazmak yetkisine sahiptirler. Tasfiye komisyonları taşınır malların açık artırma ile satışında gerçek kıymetleriyle satışına gayret edecektir (Madde 18).

Komisyonların tutacakları hesap defterleri bir esas defter ve bir de terk edilmiş mallar cari hesap defterlerinden oluşmakta olup, kullanma biçiminin tarifi Nizamname'ye eklenmiştir. (Madde 19) komisyonların işlemleri merkezi hükümetin teftiş ve denetimi altında olacaktır. (Madde 22) İlgili kanun ve Nizamname'de belirlenen görevlerin kasten veya ihmal ve gecikme sonucu olarak yapılmamasından doğan zararlardan başkan ve üyeler malen dahi sorumlu tutulacaklardır (Madde 23).

Nizamnamenin hükümlerini uygulamaya Dahiliye, Adliye ve Maliye Nezaretleri yetkilidir (Madde 25).

Nizamname'de ayrıca 16 ve 17. maddelerde Emvâl-i Metruke kapsamındaki mallarla ilgili olarak iki önemli madde vardır. 16. maddeye göre kiliselerdeki mevcut eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecek, okullarla manastırların bütün malzemelerinin kullanım hakkı milli eğitime devir olunacaktır. 17. maddeye göre ise sahipleri bilinmeyen malların bedeli eşyaların bulunduğu köy ve mahalle adına kaydedilecek ve daha sonra hükümet tarafından adı geçen köy ve mahalle halkının iskan edildiği yere gönderilecektir.

25 maddelik Nizamname'de sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerden kalan malların tasfiyesi konusunda önemli bilgiler yer almaktadır. Her şeyden önce geride kalan taşınmaz mallar konusunda tasfiye komisyonlarına gerekli bilgi ve kayıtları sağlamak üzere mahalli heyetlerin oluşturulduğu görülmektedir. Bu heyetler ilgili mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcutsa vakıflar dairesinden alınacak birer memurdan oluşacaktır. Bu heyetler gerçek ve tüzel kişilerin geride bıraktıkları taşınmazları tespit edip, kaydedecekler ve iki nüsha halinde hazırladıkları defterlerden birini denetlenmek üzere idare meclislerine, diğer nüshayı ise başvurularda kullanmak üzere tapu sicili müdürlüklerine vereceklerdir. İdare meclisleri gerekli incelemeyi yapıp, taşınmazların değerlerini de tespit ettikten

sonra bu kayıtların bir örneğini tasfiye komisyonlarına iletacaktır. Kısacası geride kalan taşınmazların ve kıymetlerinin tespiti doğrudan tasfiye komisyonları tarafından yapılmayacak, mahallinde oluşturulan heyetler tarafından bu tespitler gerçekleştirilecektir. Burada ilgi çekici olan nokta nakil olunan kişilere ait taşınmazların tespitinden önce mahalli heyetlere verilen ilk görevin sevk edilen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden üç gün içinde bir cetvelini çıkarıp mühürleyerek tasfiye komisyonuna iletmelerinin istenmesidir. Bir sonraki maddede ise icareteynli vakıflara ait taşınmazlarla diğer taşınmazlardan bahsedilmekte ve tamamen boşaltılmış köylerde vergi kayıtlarındaki esas kullanıcıya (mutasarrıf-ı hakiki) itibar edileceği vurgulanmaktadır. Nizamname'de kullanılan kavramlar konumuz açısından son derece kayda değerdir. Tasfiye Komisyonlarının görev ve yetkilerinin düzenlendiği ilk maddede yine ferağ işlemine vurgu yapılarak bu işlemlerde muvazaa ve gabn-i fahiş söz konusu ise komisyonun işleminin feshi ve iptali için yargı organına başvuracağına vurgulanması son derece dikkat çekicidir. Yapılan düzenlemelerden anlaşıldığı üzere Ermenilerin geride bıraktığı taşınmazların önemli bir kısmı kuru mülkiyeti vakfa, kullanım hakkı (menfaat mülkiyeti) kişilere ait olan icareteynli vakıf statüsündedir. Yine Osmanlı Hukuku'na göre bu araziler üzerine dikilen ağaçlar ve yapılan binaların da mülkiyeti vakfa aittir. Diğer taşınmazlar ifadesinden geride kalan taşınmazların bir kısmının icareteynli vakıf statüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak birinci maddede geçen ferağ kavramından ve ikinci maddede yer alan mutasarrıf-ı hakiki ifadelerinden diğer taşınmazların da mülk arazi kapsamında yer almadığı açıktır. Çünkü bu kavramlar sadece miri ve vakıf araziler için kullanılabilir. Bilindiği üzere ferağ bir hukuki işlem olup, kişinin sadece taşınmazın tasarruf hakkını bir başkasına devrini ifade eder. Mutasarrıf ise tasarruf hakkına sahip olan kişidir. Bunları bu günkü kiracılık ilişkisine benzetebiliriz. Ancak kiracı yükümlülüklerini yerine getirdiği müddetçe bu akid süresiz olarak devam eder. Mutasarrıf ölünce de mirasçılara örfi miras hukuku kurallarına göre intikal eder. O halde icareteynli vakıflar dışında kalan diğer taşınmazlardan kastedilen büyük ölçüde miri arazi ve mukataalı vakıf araziler olup, Ermeniler bu taşınmazların sadece kullanım hakkına yani tasarruf hakkına sahiplerdir. Arazinin kuru mülkiyeti onlara ait değildir.

Gerek ilk maddede yerel heyetlere nakil tarihinden on beş gün önce ve nakil emrinin tebliğinden sonra yapılan bütün ferağ işlemlerinin üç gün içinde tasfiye komisyonlarına iletilmesinin istenmesi, gerekse tasfiye komisyonlarına ferağ işlemlerinde muvazaa ve aşırı aldanmanın tespiti halinde işlemin iptali istemiyle yargı organına başvurma yetkisinin verilmesi bu konuda birtakım suiistimaller olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce söz edilen Dahiliye Nazırı Talat Bey'in 11 Ağustos 1915'te tüm bölgelerdeki Emvâl-i Metruke

İdare Komisyonları başkanlarına gönderdiği telgrafta da bu duruma dikkat çekilmiştir. Burada suiistimalleri yapanların sadece devlet görevlileri olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle açık arttırma ile satılan menkul ve gayrimenkul malların değerinin çok altında fiyatlarla el değiştirdiği konusundaki duyumlar Dahiliye Nezareti'ne ulaşmıştır. Telgrafta karaborsacılık yapanların bu malları yok pahasına satarak gerçek sahiplerinin zarara uğratıldığı ve tahliye edilecek yerlere yabancı, şüpheli ve mahiyeti bilinmeyen hiç kimsenin girmesine, gezinmesine izin verilmemesi, böyle kimseler varsa derhal oradan uzaklaştırılması istenmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mal edinme hakkına 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sahip olan yabancı ülke vatandaşlarının özellikle güç durumda olan Ermenilerin ellerindeki arazilerin tasarruf hakkını son derece düşük bedeller mukabilinde ferağ işlemiyle elde ettikleri tespit edilmiştir.

Nizamname'de tasfiye komisyonlarının oluşumu ve görev ve yetkileri konusunda ayrıntılı düzenlemeler yapılmış olup, tasfiye konusunda esas yetkinin bu komisyonlara ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu komisyonlar merkezi idarenin kontrol ve denetimi altında olup, görevlerini kasten yapmaz ya da geciktirirlerse mali olarak da sorumlu olacakları belirtilmiştir. Buradaki dahi ifadesinden mali sorumlulukları dışında cezai sorumluluklarının da bulunduğu anlamını çıkarmak mümkündür. Ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta da 26 Eylül 1915 tarihli kanun-u muvakkatte de vurgulandığı üzere Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonlarının gerekli tespitleri yapmasından sonra tasfiye işlemini mahkemelerin gerçekleştireceğidir.

Osmanlı Devleti döneminde Emvâl-i Metruke konusundaki son hukuki düzenleme kısaca Reddi Emvâl Kararnamesi olarak bilinen "Ahar Mahallere Nakledilmiş Bulunan Eşhasın 17 Zilkade 1333 Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tabi Tutulan Emvâl-i Hakkındaki Kararname"dir. 8 Ocak 1920 tarihli bu kararname uygulanma kabiliyetinden yoksun bir hukuki metin olup, ölü doğmuştur. Kararname, Emvâl-i Metruke mevzuatı gereği tasfiyeye tabi tutulan taşınır ve taşınmaz malların sahiplerine iadesini öngörmektedir. Düzenleme 26 Eylül 1915 tarihli Kanun-u Muvakkat ve bu kanunun uygulanması hususundaki 26 Ekim 1915 tarihli nizamname hükümleri gereğince Maliye ve Vakıflar Hazinelerine intikal eden taşınmazların hak sahipleri olduğunu iddia eden kişilere ya da onların mirasçılarına iade edilmesini düzenlemektedir. Kararname'nin 30. maddesi başka mahallere nakledilmiş olan kişilerin terk edilmiş malları, borçları ve alacakları hakkındaki 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanunu ve bu kanunun uygulama biçimini gösteren 26 Ekim 1915 tarihli nizamnameyi yürürlükten kaldırmaktadır. 33 maddelik kararnamede malların nasıl iade edileceği, ödenecek tazminatlar gibi konularda ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Ancak

bu kararname TBMM'nin 14.09.1338 (1922) tarih ve 284 sayılı kararı ile reddedilmiştir⁴⁸.

III. Yapılan Hukuki Düzenlemelerin Osmanlı Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili olarak hukuki değerlendirmelerin yapılabilmesi için özellikle Osmanlı arazi hukuku ile ilgili bazı temel bilgilerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü Emvâl-i Metruke olarak nitelenen mallar her ne kadar menkul ve gayrimenkul mallardan oluşuyor olsa da günümüzde yargı sürecine yansıyan davalar hep taşınmazlar, özellikle de arazi ile ilgili olanlardır.

1858 tarihli Kanunnamesi Osmanlı sınırları içindeki arazileri beş gruba ayırmıştır. Bunlar; mülk arazi (arazi-i memluka), miri arazi (arazi-i miriye), vakıf arazi (arazi-i mevkufe), metruk arazi (arazi-i metruke) ve mevat arazidir (arazi-i mevat).

İslam-Osmanlı hukukçuları mülkiyet hakkını çeşitli tasniflere tabi tutmuşlardır. Konumuz açısından bunlardan ikisi son derece önemlidir. Bunlardan ilki “ayn mülkiyeti”dir. Ayn mülkiyeti eşyanın maddi varlığına, bizzat kendisine sahip olmaktır. Ayn mülkiyetine “rakabe mülkiyeti” de denmiştir. Ayn mülkiyetine sahip olan kişi o şeyin aynı zamanda yararlanma ve kullanma hakkına da sahip olur.⁴⁹ Ancak Osmanlı Devleti'ndeki miri arazi ve vakıf arazi örneğinde olduğu gibi bir malın ayn mülkiyetinin bir şahısta ya da devlet veya vakıfta bulunması ve yararlanma hakkının başka bir şahısta bulunması mümkündür.

Mülkiyetin diğer çeşidi menfaat mülkiyetidir. Menfaat mülkiyeti bir malın yararlanma, kullanma hakkına sahip olmaktır. Miri arazi ve vakıf arazide mutasarrıfın sahip olduğu hak menfaat mülkiyetidir.

Ayn mülkiyeti ile menfaat mülkiyeti arasında önemli farklar vardır. Ayn mülkiyeti istisnalar dışında menfaat mülkiyetini de doğurur. Aksi ise mümkün değildir. Yani menfaat mülkiyeti ayn mülkiyetini doğurmaz. Ayn mülkiyeti devamlı, menfaat mülkiyeti ise sürelidir. Hanefi hukukçulara göre ayn

48 Kararnamenin metni için bkz. Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 119-132. Kararnamenin hukuki değerlendirmesi için bkz. Ömer Bağcı, *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 62-65. Kararnameyi büyük bir yanlıştan dönüş olarak niteleyen görüşler için bkz. Onaran, *Emvâl-i Metruke Olayı*, 153-161; Akçam ve Kurt, *Kanunların Ruhunu*, 49 vd.

49 Ali Haydar, *Dürrü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, c. I, (İstanbul: 1330), 227-228; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.3, 42-43.

mülkiyeti mirasla intikal eder, menfaat mülkiyeti intikal etmez. Diğer mezhep hukukçuları ise menfaat mülkiyetinin de mirasla intikal edebileceği görüşündedirler.⁵⁰ Miri arazi rejiminde ise mutasarrıfın sahip olduğu menfaat mülkiyeti ya da tasarruf hakkının özellikleri biraz daha farklıdır. Miri arazinin tasarruf hakkı mutasarrıfa süresiz olarak devredilir. Mutasarrıf yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece akit devam eder. Ayrıca tasarruf hakkı mirasçılara örfi miras hukuku kurallarına göre intikal eder.

Verdiği yetkiler açısından mülkiyet hakkı tam ve eksik mülkiyet olarak ikiye ayrılır. Tam mülkiyet ya da mülkiyet-i kâmile bir malın hem çıplak mülkiyetinin hem de menfaat mülkiyetinin aynı kişide toplanması demektir. Mülk arazide arazi sahibinin sahip olduğu mülkiyet hakkı mülkiyet-i kâmiledir. Bu çeşit bir mülkiyet hakkına sahip olan malik mal üzerinde her türlü fiili ve hukuki tasarrufta bulunabilir. Eksik mülkiyet bir başka deyimle mülkiyet-i nakısa ise bir malın sadece rakabe mülkiyetine yahut sadece menfaat mülkiyetine sahip olmaya denir. Eksik mülkiyetin iki çeşidi vardır. Birincisi sadece rakabe mülkiyetine sahip olmaktır. Miri arazi üzerinde devletin ya da vakıf arazide vakfın sahip olduğu mülkiyet hakkı rakabe mülkiyetidir. Bu çeşit mülkiyet sahibine kullanım ve yararlanma hakkı sağlamaz. İkincisi ise sadece yararlanma ve kullanma hakkı veren menfaat mülkiyetidir. Miri arazi üzerinde reyanın ya da vakıf arazi üzerinde mutasarrıfın sahip olduğu mülkiyet hakkı bu çeşit bir mülkiyettir ve sahibinin arazi üzerinde fiili ve hukuki tasarruflarını sınırlar.

Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazlar söz konusu olduğunda mülk arazi, miri arazi ve vakıf arazi ayrımı önem kazanmaktadır. Çünkü yukarıda üzerinde durduğumuz hukuki düzenlemelerde kullanılan kavram ve ifadelerden geride kalan taşınmazların büyük oranda miri ve vakıf arazilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı arazi rejimi içinde arazi üzerinde özel mülkiyet hakkı kabul edilmekle birlikte çok yaygın değildir. Ayrıca Avrupa feodalitesine benzer bir yapının ve toprağa bağlı bir aristokrasinin oluşmasını engellemek için özel şahısların çok büyük arazilere sahip olmasına sıcak bakılmamıştır. Hatta bu bir devlet politikası olarak benimsenerek devletin arazi rejiminin temelini miri arazi oluşturmuştur.

Mülk arazi, miri arazi ve vakıf arazinin hukuki statüsü konusunda kısaca bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Mülk arazi, rakabe ve tasarruf hakkının kayıtsız şartsız aynı şahsa ait olduğu ve malikinin kimsenin iznine muhtaç olmadan kanunun çizdiği sınırlar içinde arazisine dilediği gibi tasarruf edebildiği arazi çeşididir. Bir başka ifade ile mülk arazinin sahibi satım, kira, vakıf, hibe, vasiyet gibi hukuki işlemleri ya da

50 Ali Haydar, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, c. I, 228.

ağaç dikmek, bina yapmak gibi fiili tasarrufları izne gerek olmadan yapabilir.⁵¹ Osmanlı Devleti'nde mülk arazi kapsamına giren topraklar şunlardır:

- 1) Köy, kasaba, şehir dahilinde bulunan arazilerle, bu yerleşim bölgelerinin hemen bitişiğinde olan ve miktarı yarım dönümü geçmeyen araziler.⁵²
- 2) Aslında miri arazi iken sahih temlik yoluyla şahıslara devredilen araziler. Sahih temlik işleminin hukuken geçerli olması için bir takım şartlar aranmıştır.⁵³
- 3) Aslında mevat (ölü) arazi statüsünde olup, devlet başkanının izni ile mülkiyeti kazanılmak üzere ziraate elverişli hale getirilen (ihya edilen) topraklar.
- 4) Öşürlü Arazi: Öşür arazisi devletin yetiştirilen ürün üzerinden 1/10 miktarında öşür vergisi topladığı topraklardır. Öşür arazisi üç şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Fetih sırasında fethedilen arazinin 1/5'inin devlete ayrılmasından sonra askere dağıtılan arazi; fethedilen ülke halkının kendi rızalarıyla Müslüman olmaları halinde ellerinde bırakılan arazi; fatihlerden başka diğer Müslümanlara verilen arazi.⁵⁴ Daha açık bir ifade ile öşür arazisi Müslümanların mülkiyetinde bulunan ve şer'i bir vergi olan öşür vergisinin alındığı tarım arazileridir.⁵⁵
- 5) Haraci Arazi: Fetihler sırasında gayrimüslim ahaliye bırakılan ve haraç vergisi alınan topraklardır. Haraci araziden iki çeşit haraç vergisi

51 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 498. Mülk arazinin kapsamına giren topraklar için bkz . Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992), 26-34; Ali Haydar, *Şerh-i Cedid-i Kavanin-ül Arazi*, (İstanbul: 1331), 16 vd; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi* (İstanbul: 1315), 53 vd; Atf.Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, (İstanbul 1330),15 vd.; Mardin Ebulula, *Toprak Hukuku Dersleri* (İstanbul: Stad Matbaası, 1947), 5 vd.

52 Tetimme-i sükna denilen bu araziler bağ ve bahçelerden, tarlalardan oluşabileceği gibi, kuyu kazmak, odun koymak, araba çekmek gibi amaçlarla kullanılan yerlerde olabilmıştır (Mardin, *Toprak Hukuku*, 5; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 26).

53 Bu şartlar şunlardır a) İşlemin İslam Hukuku'na uygun olması. b) Kamu menfaatinin bulunması. c) Temlik edilecek miri arazinin tayin edilerek belirtilmesi. d) Bedelin peşin alınması. Bedelin tayininde hazinenin sıkıntı içinde olup olmaması önemli rol oynar. Hazine sıkıntı içinde ise toprak gerçek bedeliyle, sıkıntıda değilse gerçek değerinin iki misli bir bedelle temlik edilmektedir (Atf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 16-17; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 61-62; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 16-17; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 28-30).

54 Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 30; Atf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 18.

55 Bazı hukukçular toprağın öşri veya haracı olarak ikiye ayrılmasında arazi sahiplerinin dininin esas alındığı kanaatindedirler. Öşür şer'i bir vergidir. Bunu da ancak Müslümanlar verir (Atf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 17-24; Şakir Berki, *Toprak Hukuku*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1967), 75; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 19-20). Arazi kanunu da öşri araziye tanımlarken bu esası kabul etmiştir. Ebusuud Efendi'de Üsküp ve Selanik livalarının kanunlarının başına koyduğu mukaddime öşür arazisi ve haraci araziye tarif ederken, arazi sahiplerinin dinini dikkate almıştır.

alınmıştır. Bunlardan birincisi harac-ı muvazzaftır. Bu, arazinin büyüklüğüne göre yılda bir kez alınan maktu bir vergidir. İkincisi ise harac-ı mukasemedir. Bu vergi ürün üzerinden alınır. Miktarı arazinin verimine göre alınan ürünün 1/10 ile ½'si arasında değişir. Haraci araziden yılda kaç kez ürün alınıyorsa o kadar da harac-ı mukaseme toplanır⁵⁶. Devletin gelir kaybına uğramaması için arazi sahibi daha sonra Müslüman olsa veya topraklarını bir Müslümana satsa bile arazinin statüsü değişmez ve haraç vergisi alınmaya devam eder.

Miri arazi kuru mülkiyeti (rakabe) devlete ait olmak üzere tasarruf hakkının belli bir bedel mukabilinde süresiz olarak şahıslara tefviz edildiği arazidir. Miri arazinin tanımından bazı özelliklerini tespit etmek mümkündür⁵⁷:

- 1) Miri arazinin rakabesi (çıplak mülkiyet) devlete aittir.
- 2) Miri arazi işletilmek üzere süresiz olarak şahıslara verilmektedir (tefviz etme). Kısacası tasarruf hakkı yani menfaat mülkiyeti şahıslara (reayaya) aittir. Miri arazi mutasarrıfı öldüğünde arazi örfi miras hukuku kurallarına göre mirasçılarının bir kısmına doğrudan doğruya bedelsiz olarak, bunların bulunmaması halinde ise tapu bedeli mukabilinde diğer mirasçılara intikal eder.
- 3) Miri arazinin tefvizi tapu bedeli mukabilinde yapılmaktadır.
- 4) Tefviz işlemi devleti temsil eden memurlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Devlet ile reaya arasında yer alan bu görevlilere sipahi denmiştir.
- 5) Osmanlı Devleti'nde ziraata elverişli tarım topraklarının önemli bir bölümünü miri arazi teşkil etmiştir.

Miri arazi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Osmanlı hukukunda aşağıdaki arazi çeşitleri miri arazi sayılır:⁵⁸

1) Fetihler sırasında rakabesi devlete alıkonan arazi

56 Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 33; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 512-514; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. 1, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989), 301-302; Mardin, *Toprak Hukuku*, 10; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 25; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 20-21; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 70-71.

57 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 499; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 49-51; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 28, 77-78; Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni* (Mersin: Çağ Üniversitesi Yayınları, 2001), 253-254; Mardin, *Toprak Hukuku*, s.17.

58 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 505-506; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, .34-35; Mardin, *Toprak Hukuku*, 19; Berki, *Toprak Hukuk*, 80-81.

- 2) Fetih esnasında ne şekilde alındığı belli olmayan, statüsü bilinmeyen arazi
- 3) Esasında mülk arazi olmakla birlikte toprağın sahibinin mirasçısız ölmesi ve vasiyet de bırakmaması halinde hazineye intikal eden arazi
- 4) Kime ait olduğu tespit edilemediği için zamanaşımı sonucunda devletçe iktisap edilen mülk arazi
- 5) Rakabesi devlete ait olmak üzere ihya edilen mevat arazi.

Miri arazide daha önce üzerinde durduğumuz gibi ayn mülkiyeti yani rakabe hakkı ve menfaat mülkiyeti farklı ellerde toplanmıştır. Rakabe hakkı devlete aitken, toprağın kullanım ve yararlanma hakkı bir başka deyimle menfaat mülkiyeti reaya devredilmiştir. Tasarruf hakkından yararlanan reaya arazinin kuru mülkiyetine sahip olmadığı için arazi üzerindeki fiili ve hukuki tasarruflarına sınırlamalar getirilmiştir. Bu çerçevede izne bağlı olmayan fiili ve hukuki tasarruflar, izne bağlı olan fiili ve hukuki tasarruflar ve hiçbir şekilde yapılması mümkün olmayan fiili ve hukuki tasarruflar olmak üzere üçlü bir ayırım söz konusudur.

Mutasarrıf miri araziye istediği tarım ürününü ekebilir, çalılık, ağaçlık gibi yerleri söküp, tarla haline getirebilir.⁵⁹

Mutasarrıf miri arazi üzerine ağaç dikmek, bina yapmak, toprağından tuğla ve kiremit yapmak, çayır olarak tasarruf ettiği miri araziye tarla haline getirmek içinse arazi memurundan izin almak zorundadır.⁶⁰

Miri arazi üzerine bina yapılması ve ağaç dikilmesi konumuz açısından da büyük önem teşkil etmektedir. Bu ağaçların ve binaların mülkiyeti rakabe hakkının sahibi devlete değil, miri arazi mutasarrıfına ait olur. Bunların karşılığında devlete icare-i zemin adında bir ödeme yapar. Ancak bina ve ağaçlar kendi mülkü olduğu için istediği kişilere satabilir. Mutasarrıf öldüğü zaman bu ağaç ve binalar mirasçılara şer'i miras hukuku kurallarına göre intikal eder. Bina ve ağaçlar araziden bağımsız olarak satıldıkları zaman menkul mal olarak değerlendirilmişlerdir. Miri arazide de rakabe (ayn mülkiyeti) devlete ait olduğu ve bina ve ağaçlar araziden bağımsız olarak satıldıkları için menkul mal (taşınır mal) hükmündedirler.

59 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 527; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni* 122-124; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 133-140, 190-191; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 54-57, 85.

60 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s.527-528; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s.125-133; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 225, 250, 165-166; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 59-65, 104-108; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 74-77, 147.

Miri arazi mutasarrıfının yapması mümkün olmayan fiili tasarruflar da vardır. Mutasarrıf miri arazinin rakabe hakkına sahip olmadığı için ölü gömemez, tarlayı çayır haline getiremez ve miri araziye üç yıl üst üste boş bırakamaz.⁶¹

Mutasarrıfın miri araziye üçüncü şahıslar tarafından yapılan haksız tecavüzleri men etme, arazisinden başkalarının haksız geçişlerine engel olma gibi hukuki tasarrufları yapmak için izin almasına gerek yoktur.⁶² Miri arazinin taksimi⁶³ ve ferağ içinse arazi memurunun izninin alınması gerekmektedir.

Ferağ, miri arazi mutasarrıfının bu arazi üzerindeki tasarruf hakkını devletin izni ile bedelli veya bedelsiz olarak bir başkasına devretmesidir.⁶⁴ Ferağın hukuki niteliği konusunda iki farklı görüş vardır. Birinci görüş sahiplerine göre ferağ bir çeşit kira akdidir. İkinci görüşe göre ise ferağ tasarruf hakkından vazgeçme yani bir hakkın terkinden ibarettir.⁶⁵

Arazi ferağ edildiği zaman, arazi üzerinde bulunan ve kendiliğinden biten ağaçlar da ferağ kapsamına dahil olur. Çünkü bu ağaçlar araziye tabi olup, onun mütemmim cüzü kabul edilir.⁶⁶ Buna mukabil miri arazi üzerinde bulunan ağaçlar mutasarrıf tarafından memurun izniyle dikilmiş yahut aşılansın veya izinsiz olarak dikilmiş olup dikim tarihinden itibaren üç sene geçmişse mutasarrıfın mülkü olarak kabul edilir.⁶⁷ Bu sebeple tabii olarak

61 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 529; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 136-138; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 74, 180-181; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 150-151; 254-255; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 60-61, 129-130.

62 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 530; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 149-154; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 66-67,100; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 80-85, 184-185; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 166-167, 258.

63 Miri arazinin taksimi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. Bunlar; miri arazinin taksimının mümkün olması, ortaklardan en az birinin bu yönde talebinin bulunması, ortakların veya vekillerinin taksim esnasında hazır bulunmaları, arazinin taksimının Beytülmal için zararlı olmaması, taksimın adil olması ve arazi memurunun izninin alınmasıdır (Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 530-531; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 156-158; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 89; Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*, 177; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 71-73).

64 Ferağ işlemi şarta bağlı olup olmamasına göre kat'i ferağ ve şarta bağlı ferağ olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kat'i ferağ mutasarrıfın tasarruf hakkını herhangi bir şart ileri sürmeksizin kat'i olarak devretmesidir. Şarta bağlı ferağ ise tasarruf hakkının belli şartlar karşılığında devredilmesidir. Üç şekilde ortaya çıkabilir. Vefaen ferağ, istiğlalen ferağ, ölünceye kadar beslemek şartıyla ferağ. Vefaen ferağ mutasarrıfın miri arazi üzerindeki tasarruf hakkını borç karşılığında borcunu ödediği zaman kendisine iade edilmek şartıyla ferağ etmesidir ve Osmanlı Arazi Hukukunda miri arazinin borç karşılığında rehnedilmesi yasak olduğu için vefaen ferağ müessesesi geliştirilmiştir. İstiğlalen ferağda mutasarrıf belli bir miktar borç karşılığında miri arazinin tasarruf hakkını borç veren kişiye ferağ eder, sonra aynı araziye kiralar. Ölünceye kadar bakma şartıyla ferağ ise taraflardan birinin diğerine ölünceye kadar bakması, gözetmesi karşılığında bakıma muhtaç olan tarafın bakma taahhüdünde bulunan tarafa miri arazinin tasarruf hakkını devretmesidir (Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 532-534).

65 Ferağ işleminin hukuki niteliği konusundaki tartışmalar için bkz. Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 167-170; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 198-201; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 140-146.

66 Arazi Kanunu, md.48; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 201; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 173; Halis Eşref, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 324; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, s. 276.

67 Arazi Kanunu, md. 25.

yetişen ağaçlardan ayrı bir hukuki rejime tabi olurlar. Mülk ağaçların ve binaların ferağ kapsamında yer alması için lehine ferağ yapılan kimseye satılması gerekir. Ferağ işlemi sırasında bu ağaçlardan ve binalardan söz edilmemişse, tasarruf hakkını devralan kimse ağaçlar ve binalar üzerinde herhangi bir hakka sahip olmaz.⁶⁸ Mutasarrıf tarafından ekilmiş hububat ve sebzeler de mülk ağaç ve binalar gibi işlem görür. Yani açıkça belirtilmedikçe ferağ kapsamında yer almaz.⁶⁹ Arazi üzerinde mevcut mülk ağaç, bağ, bahçe veya binaların sahibi olan miri arazi mutasarrıfı, söz konusu ağaç ve binaları başkasına satmak istediği zaman, bunların zeminini teşkil eden araziye de aynı şahsa ferağ etmek zorundadır. Bu sebeple mutasarrıf ağaç ve binaları bir kimseye satıp, araziye de bir başkasına ferağ edemez.⁷⁰

Mutasarrıf sadece menfaat mülkiyetine sahip olduğu için bazı hukuki tasarrufları ise hiçbir şekilde yapamaz. Mutasarrıf miri araziye satamaz, hibe ve vasiyet edemez. Miri arazi mutasarrıfın borcundan dolayı cebr-i icraya konu olamaz. Rehnedilemez, ölünceye karşı beslemek kaydıyla ferağ edemez. Zamanaşımı yoluyla mutasarrıf miri arazinin mülkiyetini kazanamaz. Sadece on seneden beri nizasız ve fasılasız miri araziye tasarruf etmişse arazi üzerinde hakk-ı kararı yani zamanaşımından doğan tasarruf hakkı olduğu kabul edilerek, bu konudaki davalar dinlenmez.⁷¹

Vakfın tanımı konusunda Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebi içinde içtihad farklılıkları vardır. Osmanlı Hukukunda vakıf konusunda Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in tanımı kabul edilmiştir. Buna göre vakıf "bir malın kullanım hakkı şahıslara, mülkiyeti Allah'a ait olmak üzere başkasının mülkiyetine vermekten (temlik) veya mülkiyetini almaktan (temellük) alıkoymaktır".⁷² Tanımda mülkiyeti Allah'a ait olmak mecazi bir ifade olup, kamunun mülkiyetinde olmak şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Bir başka ifade ile hiçbir gerçek şahsın mülkiyetinde bulunmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kural olarak vakfedilen malın taşınmaz (akar) olması gerekir. Hanefi mezhebi sadece araziye gayrimenkul mal olarak kabul ettiği için vakfın kapsamı son derece kısıtlanmıştır. Uygulamada zorluklar yaşanınca diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilerek bazı istisnalar kabul edilmiştir. Bu çerçevede

68 Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 202; Ömer Hilmi, *Ahkâm'ül Arazi* (İstanbul: 1300), 56.

69 Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 325; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 276–278.

70 Arazi Kanunu md. 49; Ali Haydar, *Kavanin-ül Arazi*, 279–283; Halis Eşref, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 327; Atıf Bey, *Kanunname-i Arazi Şerhi*, 178–179.

71 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 534–535.

72 Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 42; Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, c. I, (İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940), 40; Siddik Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, c. II (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966), 664–665.

taşınmaz vakfedilirken ona bağlı olan menkullerin de vakfedilebileceği kabul edilmiştir. Böylelikle arazi üzerindeki bina ve ağaçların da vakfedilmesi mümkün olmuştur.

Vakfa tahsis edilen mal ya aynıyla intifa olunan yani amacının gerçekleşmesi için bizzat kullanılan bir maldır ya da vakfa gelir getirmek üzere tahsis edilmiş olup, gelirinden yararlanan bir maldır. Birinci grupta bulunan mallara müessesat-ı hayriye denilir. Bunlar cami, medrese, köprü, çeşme, hastane gibi vakıf mallardır. Gelirlerinden yararlanan vakıf mallara ise müstegallat-ı vakfiye denilir ki bunlar çiftlik, ev, iş hanı, maden ocağı, bağ, bahçe gibi mallardır. Konumuzu ilgilendiren vakıf mallar da esas itibarıyla bu gruptur. Müstegallat-ı vakfiyenin işletilme yollarından en önemlisi kira akdidir. İslam Hukuku vakıf malları kamu malları ve yetim mallarında olduğu gibi korunmaya muhtaç mallar statüsünde kabul ederek genel kira hükümlerinden farklı esaslara bağlamıştır. Bu hükümlerden bir tanesi de kira süresinin belirli olmasıdır. Osmanlı Hukukuna göre çiftlik, arazi gibi vakıf malları en fazla üç yıl süreyle, ev, dükkan gibi vakıf malları ise bir yıl süreyle kiraya verilebilirler.⁷³

Osmanlı Devleti'nde vakıf malların uzun süreli kiralandığı örnekler de vardır. İcareteynli ve mukataalı vakıf uygulaması bu konudaki iki önemli örnektir.

Hanefi mezhebinde vakıf mallar için istisnai olarak kabul edilen uzun süreli kira akdi (icare-i tâvile) türlerinden birisi icareteynli vakıflardır. İcareteynli vakıflar Osmanlı Devleti'nde bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmış ve 16. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlık kazanmıştır. İcare-i vahideli vakıfların zamanla harap olması, yangın, deprem gibi afetler yüzünden kullanılamaz hale gelmesi ve tamir ettirilecek paranın bulunamaması gibi sebepler Osmanlıda icareteynli ve mukataalı vakıf uygulamasını başlatmıştır.

İcareteynli vakıfların ayırıcı özellikleri şunlardır:

- 1) Tek kiralı vakıfların icareteynli vakıflara dönüştürülebilmesi için birtakım şartlar aranır. Bunlar vakıf malın harap olması ve bu haliyle kendisinden istifade edilememesi, tamiri için gerekli paranın bulunamaması ve izni kadı ile emr-i sultanidir.⁷⁴
- 2) İcareteynli vakıflarda kiracıdan icare-i muaccele ve icare-i müeccele olarak iki ayrı kira bedeli alınır. İcare-i muaccele peşin kira bedeli olup,

73 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 339-340; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 313-314.

74 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 345; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 363-366; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 267.

vakıf malın gerçek değerine eşit veya yakın bir meblâğdır. İcare-i müeccele ise periyodik ödemelerden oluşan kira bedelidir ve kiracı her yıl veya ay sonunda ödeme yapar.⁷⁵

- 3) İcareteynli vakıflarda arsa ve üzerine yapılan binanın mülkiyeti vakıf hükmi şahsiyetine aittir. Kiracının sadece süresiz tasarruf hakkı vardır. Ayrıca vakıf akarı başkasına kiralayabileceği gibi, sahip olduğu tasarruf hakkını vakfın mütevellisinin iznini alarak bir başka şahsa ferağ edebilir.⁷⁶
- 4) İcareteynli vakıf mutasarrıfı öldüğü zaman vakıf arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkı mirasçılara intikal eder. Bu intikal İslam miras hukuku kurallarına göre değil örfî hukuk kurallarına (adli intikal) göre olur. Böyle bir durumda mirasçılardan yeniden icare-i muaccele alınmaz
- 5) İcareteynli vakıf mutasarrıfının mirasçısız ölmesi halinde tasarruf hakkı vakfa geri döner. Vakfın bundan sonra icare-i vahide ile kiraya verilmesi gerekir. Ancak uygulamada bu prensibe uyulmadığı görülmektedir.

Mukataalı vakıflar da icareteynli vakıflar gibi uzun süreli kira akdine konu olan vakıflardır. Mukataa usulü de yangın, deprem gibi sebeplerle harap olan vakıfları ihya etmek için kabul edilmiş bir usuldür. Bir vakfın mukataalı vakfa dönüştürülebilmesi için bazı şartlar aranmıştır. Bunlar, vakıf malın harap olması ve bu haliyle yararlanma imkanı kalmaması, tamiri için gerekli paranın bulunamaması, izn-i kadı ve emri sultanidir.⁷⁷ Görüleceği üzere bu şartlar icareteynli vakıflarda arananlarla aynıdır. Burada da amaç vakfın devamı olup, ihtiyaç olmadan mukataalı vakıf kurulması söz konusu değildir.

Mukataalı vakıfların ayırıcı özelliği arsa veya arazinin mülkiyetinin vakfa, bunların üzerine yapılan binaların veya dikilen ağaçların mülkiyetinin ise mutasarrıfa ait olmasıdır. Mukataalı vakıfların icareteynli vakıflardan en önemli farkı da budur. Zira yukarıda da belirtildiği üzere icareteynli vakıflarda gerek arsa ve arazinin, gerekse bina ve ağaçların mülkiyeti vakfa aittir. Mukataalı vakıf mutasarrıfının en önemli mükellefiyeti her sene vakfa kira

75 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 5, (İstanbul: Bilmen Matbaacılık, 1985), 21–22; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 367–368; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 354.

76 Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 5, 30-31; Akgündüz *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 376 vd.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 354. s. 267, Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 345.

77 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 346; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 393; Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarih*, c. 2, 47.

bedeli ödemektir. Bu kira bedeline mukataa veya icare-i zemin denmiştir.⁷⁸ Osmanlı uygulamasında mukataalı vakıflarda da icare-i muaccele denilen peşin kira bedelinin de alındığı ve bu bedelin vakıf malların tamiri için sarf edildiği görülmektedir.⁷⁹

Mukataalı vakıf mutasarrıfı arazi üzerindeki bina ve ağaçları mütevellinin iznini almadan bir başkasına satabilir. Ancak bina ve ağaçları satın alan kişi bunların üzerinde bulunduğu arazi ve arsanın sahibi olan vakfa periyodik olarak zemin kirasını ödemek zorundadır.

Mutasarrıf ölünce mukataalı vakıf üzerindeki tasarruf hakkı mirasçılara örfi hukuk hükümlerine göre intikal eder. Buna karşılık vakıf arazi üzerinde mutasarrıfın mülkü olan ağaç ve binaların bulunması durumunda ise bunlar İslam miras hukuku hükümlerine göre mirasçılara geçeceğinden bunların üzerinde bulunduğu arsa ve arazi de aynı hükümlere göre mirasçılara intikal edecektir.⁸⁰

Yukarıdaki bilgiler ışığında 1915 yılında buldukları toprakları terk eden Ermenilerin geride bıraktıkları arazilerin hukuki statüsünün ne olduğu büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bunların bir kısmı miri arazi ve vakıf arazi statüsünde ise nakledilen kişiler sadece tasarruf hakkına yani bu arazileri kullanma hakkına sahip olup, kuru mülkiyetine sahip olmadıklarından, mülkiyet iddiasında bulunamazlar. Sadece 1858 Arazi Kanunnamesinde “arazi-i memlûke” olarak adlandırılan mülk arazi üzerinde hem rakabe hem de tasarruf hakları olduğu için hak iddia edebilirler. Nitekim incelediğimiz hukuki düzenlemelerde bu konuda atıflar vardır. Örneğin 26 Eylül 1915 tarihli kanun-ı muvakkatte icareteynli vakıflara ait taşınmazlardan söz edilmektedir. Kanun-ı Muvakkate göre başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar arasında icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin de bulunduğu görülmektedir. Bu taşınmazlar Vakıflar Hazinesi adına kaydedilecektir. Yine hem bu geçici kanunda hem de 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamenin uygulanması konusunda Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Emvâl-i Metruke İdare Komisyonlarına gönderilen telgraflarda Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmazların bir kısmının miri ve vakıf arazi olduğunu gösterecek kavramlar kullanılmıştır. Bu belgelerde karşımıza çıkan “tefviz”, “ferâğ”, “vefaen ferâğ” gibi kavram ve hukuki işlemler sadece miri ve vakıf araziler üzerinde mümkün olup, mülk arazilerde geçerli değildir. Ayrıca yine yapılan hukuki düzenlemelerde “mutasarrıf”, “tasarruf eden” gibi ifadeler kullanılmış olup, bu ifadeler sadece miri ve vakıf arazilerde kullanılan

78 Ömer Hilmi, *Ahkâm 'ül Arazi*, 39; Berki, *Vakıflar*, c. I, 36; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* 347; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 269.

79 Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 394.

80 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 491.

kavramlardır. Çünkü bu arazi çeşitlerinde rakabe devlete ya da vakfa ait olduğu için kişiler sadece menfaat mülkiyetine bir başka ifade ile tasarruf hakkına sahiplerdir. 26 Eylül 1915 tarihli kanun-ı muvakkatin uygulanabilmesi amacıyla çıkarılan 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname'de de Ermenilerin geride bıraktığı taşınmazların mülk araziden ziyade miri ve vakıf arazi olduğunu gösteren ifadeler vardır. Tasfiye Komisyonlarının görev ve yetkilerinin düzenlendiği ilk maddede ferağ işlemine vurgu yapılarak bu işlemlerde muvazaa ve gabn-i fahiş söz konusu ise Komisyonun işlemin feshi ve iptali için yargı organına başvuracağına vurgulanması son derece dikkat çekicidir. Yapılan düzenlemelerden anlaşıldığı üzere Ermenilerin geride bıraktığı taşınmazların önemli bir kısmı kuru mülkiyeti vakfa, kullanım hakkı (menfaat mülkiyeti) kişilere ait olan icareteynli vakıf statüsündedir. Yine Osmanlı Hukuku'na göre, bu araziler üzerine dikilen ağaçlar ve yapılan binaların da mülkiyeti vakfa aittir. Diğer taşınmazlar ifadesinden geride kalan taşınmazların bir kısmının icareteynli vakıf statüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak birinci maddede geçen ferağ kavramından ve ikinci maddede yer alan mutasarrıf-ı hakiki ifadelerinden diğer taşınmazların da mülk arazi kapsamında yer almadığı açıktır. Çünkü bu kavramlar sadece miri ve vakıf araziler için kullanılabilir. Bilindiği üzere ferağ bir hukuki işlem olup, kişinin sadece taşınmazın tasarruf hakkını bir başkasına devrini ifade eder. Mutasarrıf ise tasarruf hakkına sahip olan kişidir. Bunları bu günkü kiracılık ilişkisine benzetebiliriz. Ancak kiracı yükümlülüklerini yerine getirdiği müddetçe bu akid süresiz olarak devam eder. Mutasarrıf ölünce de mirasçılara örfî miras hukuku kurallarına göre intikal eder. O halde diğer taşınmazlardan kastedilen büyük ölçüde miri arazi, icareteynli vakıf araziler ve mukataalı vakıf araziler olup, Ermeniler bu taşınmazların sadece kullanım hakkına yani tasarruf hakkına sahiplerdir. Arazinin kuru mülkiyeti onlara ait değildir.

Bir diğer önemli nokta ise arazinin miri ya da vakıf arazi statüsünde olması durumunda bu arazi üzerine yapılan ev, dükkan, fabrika, depo, iş hanı gibi binaların hukuki statüsünün ne olduğudur. Bu konunun Mecelle ve 1858 Arazi Kanunnamesi'nin ilgili hükümlerine göre değerlendirilmesi gerekir. Osmanlı Devleti'nde Mecellenin kabulüne kadar devletin resmi mezhebi olan Hanefî mezhebinin içtihatlarına göre sadece arazi taşınmaz mal olarak kabul edilmiş, ağaç, ev, dükkan, fabrika, depo gibi şeyler arazi ile birlikte satılırsa gayrimenkul, tek başına ele alınırsa menkul mal olarak değerlendirilmiştir.

Mecelle'de ise taşınır taşınmaz mal ayrımında resmi mezhebin görüşünden bir parça uzaklaşarak Maliki mezhebinin içtihatlarına yaklaşıldığı görülmektedir. Bununla beraber şuf'a (ön alım) hakkının düzenlendiği 1019. ve 1020. maddelerde yeniden Hanefî görüşünün benimsendiği anlaşılmaktadır. 1019. maddeye göre vakıf arazi ve miri arazi üzerinde bulunan mülk ağaçlar

ve binalar menkul (taşınır) hükmünde olduğu için bunlarda şuf'a (önalım) hakkı söz konusu olamaz.⁸¹ 1020. maddeye göre ise mülk arazi üzerindeki ağaçlar ve binalarla birlikte satıldığı zaman yere bağlı olarak ağaçlar ve binalarda da önalım hakkı uygulanır. Yalnız ağaçların ve binaların satılması halinde ise önalım hakkından söz edilemez.⁸²

Bilindiği üzere Osmanlı hukukunda vakıf arazide arazinin mülkiyeti vakfa, miri arazide ise devlete ait olduğu için ağaç ve binaların arazi ile birlikte satılması mümkün değildir. Onun içinde 1019 maddede Hanefi içtihatları çerçevesinde menkul mal olarak kabul edilmişlerdir. Buna mukabil mülk arazide, arazi, ağaç ve binalar aynı kişiye ait olduklarından arazi ile birlikte satılırlarsa gayrimenkul, ayrı satılırlarsa menkul mal olarak değerlendirilmişlerdir. Osmanlı Hukuku'ndaki menkul mal-gayrimenkul mal tanımından anlaşılacağı üzere gayrimenkul dendiğinde esas kastedilen arazidir. Ev, bina ve ağaçların durumu ise arazi çeşidine göre değişebilmektedir. Bu nedenle 1915 yılında sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin sahip oldukları bina, ağaç ve evlerin (dolayısı ile depo, fabrika gibi yapıların da) menkul mal mı yoksa gayrimenkul mal mı kabul edileceğinin üzerinde bulunduğu arazinin çeşidine göre belirlenmesi gerekmektedir.⁸³

IV. Emvâl-i Metruke Sorununun Günümüze Yansımaları ve Karşılaşılan ya da Karşılaşılması Muhtemel Olan Hukuki sorunlar

TBMM açıldıktan sonra yapılan ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı içinde yer alan hukuki düzenlemeler çalışmamızın sınırları dışında kalmakla birlikte birkaç önemli noktaya kısaca değinmek faydalı olacaktır. Üzerinde durulması gereken hukuki düzenlemelerden ilki “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâl-i Metruke Kanununu Muadil Kanun” dur. 9 maddelik bu kanun Emvâl-i Metruke konusunda bu gün için de etkiye sahiptir. Kanunda sadece taşınmaz mallar değil, taşınırlar, borçlar ve alacaklar için de önemli hükümler vardır. Kanunun 6. maddesine göre her ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmaz malları, borçları ve alacakları hakkında 26 Eylül 1915 tarihli kanun ile bu kanunla yapılan

81 Vakıf yer yahut arazi-i emiriye üzerindeki mülk eşcar ve ebniye menkul hükmünde olarak bunlarda şuf'a cari olmaz (Mecelle md. 1019).

82 Bir mülk arsa, üzerindeki eşcar ve ebniye ile beraber satıldıkda yere tebean eşcar ve ebniyede dahi şuf'a cari olur. Amma yalnız eşcar ve ebniye satıldığı surette şuf'a car i olmaz (Mecelle md. 1020).

83 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallarla (Emvâl-i Metruke) İlgili İlk Hukuki Düzenlemeler,” 493-494.

değişiklikler uygulanacaktır. 1923 tarihli kanuna göre 26 Eylül 1915 tarihli kanununun 1. maddesinde belirtilen kişilerin nakledildikleri zaman tasarruflarında bulundurdıkları icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiyelerin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmazların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılacak, her iki kısım taşınmaz malların takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarı bahsi geçen hazinelerce sahipleri adına emaneten irat olarak kayıt olacaktır. Bu konuda açılacak davalarda hazine hasım olacak ve bu mallarda tasarrufun ispatında tapu senetlerinden başka belgeler de geçerli kabul edilecektir. Bahsi geçen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde yapmış oldukları ferağ işlemlerinde mahkeme tarafından muvazaa ve gabn-i fahişin varlığı tespit edilirse bu sözleşmeler fesih ve iptal edilecektir. Geçerli evrak ve belgeye dayanan bir sözleşme olmadan taşınmaz malların fuzulen işgali söz konusu ise komisyon kararı ile on beş gün içinde en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirilecektir.

1.maddeye göre geride kalan taşınmazların niteliklerine bağlı olarak Vakıflar Hazinesi'ne mi yoksa Maliye Hazinesi'ne mi kalacağı konusunda bir değişiklik yoktur. Buradaki değişiklik her iki kısım taşınmaz malın takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahipleri adına irat olarak kaydolacağı konusudur. Bir önceki düzenlemede bahsi geçen kurumlar tarafından verilecek bedellerin tasfiyeden sonra kalacak miktarının hak sahiplerine teslim edileceği öngörülmüştür. Bir diğer değişiklik açılacak davalarda artık Vakıflar ve Maliye Hazinesinin hasım olacağı kabul edilmesidir. Oysa 26 Eylül 1915 tarihli kanuna göre tapu sicili memurları hasım olarak kabul edilmiştir. 1923 tarihli kanununun 1. maddesine yapılan ekle Emvâl-i Metruke kapsamındaki taşınmazlara geçerli bir hukuki sebebe dayanmadan üçüncü kişilerin haksız bir şekilde el atmalarının önüne geçilmiştir. 26 Eylül 1915 tarihli kanunla terk edilen mallar üzerinde hakları ve nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenler, taleplerini asaleten veya vekâleten iki ay içinde tasfiye komisyonlarına sunacaklardı. Osmanlı ülkesi dışında bulunanlar için bu süre dört ay olarak tespit edilmişti. 1923 tarihli kanunda ise başvuru süreleri uzatılmış, Türkiye'de olanların komisyonlara kanunun yürürlük tarihinden itibaren dört ay, yabancı ülkelerde bulunanların ise altı ay içinde asaleten ya da vekaleten başvurabilecekleri kabul edilmiştir. Bu sürelerin geçmesinden sonraki davalarda genel hükümler geçerli olacaktır. Bir önceki düzenlemede olduğu gibi komisyona müracaat edenler komisyonun bulunduğu mahalde bir ikametgâh göstermek zorundadırlar. Bu konuda bir önceki düzenlemeye göre daha kesin ve zorlayıcı bir ifade vardır.⁸⁴

84 Kanunun metni için bkz. Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 150-153; Kanunun hukuki tahlili konusunda bkz. Bağcı, *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu*, 71-79.

Emvâl-i Metruke konusunda Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarih büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden itibaren artık Emvâli Metruke mevzuatı uygulanmayacaktır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından önce ailesini buldukları mahalde bırakarak geçici olarak ülke dışına giden ve dönenlerin mallarına tasfiye komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra hazinece el konulmamış ve müdahale edilmemişse bundan sonra müdahale edilmeyecektir. 05 Şubat 1925 tarihli "Lozan Antlaşmasının Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmaz Mallarına Müdahale Edilmemesi Hakkındaki Kararname"ye göre bu suretle giden ve dönenlerin taşınmaz mallarına el konulmuş, ancak Antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihte başında bulunuyorlarsa bu kişilerin mallarının iadesinin de de kanunların ruhuna uygun olacağı belirtilmiştir. Bu tarihte mallarının başında olan kişiler daha sonra hayatlarını kaybederlerse malları mirasçılara intikal edecektir. Lozan Antlaşmasının TBMM'sinde kabul olduğu tarihten sonra gitmiş olanların taşınmaz mallarına el konulmaması, konulmuş olanlar varsa iadesi kararnamede belirtilen bir başka husustur. Ayrıca Cumhuriyetin ilanından sonra fakat Lozan Antlaşmasının TBMM'sinde onaylamasından önce hükümetin izniyle yurtdışına gitmiş olanların malları Hazineye intikal etmişse ve bu kişiler başka yerlerde veya yabancı ülkelerde bulunuyorlarsa bile terk edilmiş taşınmaz malları kendilerine ya da vekillerine iade edilecektir.⁸⁵ Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte mallarının başında olmayıp, daha sonra gelen Ermeniler için ise Emvâl-i Metruke mevzuatı geçerli olacaktır.

Son olarak üzerinde durmak istediğimiz düzenlemeler 1928 yılında peş peşe çıkarılan iki kanundur. Bunlardan ilki 24 Mayıs 1928 tarihli "Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikân Tevzi ve Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâl-i n Tapuya Raptına Dair Kanun" dur. Bu kanunla Emvâl-i Metruke düzenlemeleri uyarınca hazinece el konulan taşınmazların eski sahiplerine iade edilmeyeceği açık bir biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca firari ve mütegayyip olmayıp, mallarına yanlılıkla el konulan kimselerin bunu mahkemede ispatlamaları durumunda sadece bedelinin ödenebileceği, mallarının iade edilmeyeceği hükme bağlanmıştır.⁸⁶ 1928 yılındaki ikinci hukuki düzenleme 30 Mayıs 1928 tarihli "Emvâl-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun" dur. Bu

85 Kararnamenin metni için bkz. Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 194-196.

86 "Mübadeleye tabi kişilerden terk edilmiş olanlar hariç olmak üzere tüm terk edilmiş malların bu Kanununun yürürlük tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanlardan başkası Maliye Hazinesine intikal eder." md. 6; "15 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunlara göre el konulmuş ve konulacak taşınmaz mallara gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun gerek Hazine uhdesinde bulunsun, hükmen tahakkuk edecek hak sahiplerine iade edilmeyip, ancak kararlaştırılmış kıymetleri 15 Nisan 1341 tarihli Kanuna göre Maliye Hazinesinden ödenir", md. 7.

kanununun 1. maddesiyle 31 Mayıs 1928 sonunda terk edilmiş mallar cari hesaplarının matlup bakiyeleri 1928 mali yılı gelir bütçesinin çeşitli gelirler faslına irat kayıt edilmiş ve bundan sonra ortaya çıkacak gelirler hakkında da aynı işlemin yapılacağı belirtilmiştir.⁸⁷

Cumhuriyet döneminde konu ile ilgili önemli hukuki düzenlemeleri kısaca inceledikten sonra üzerinde durulması gereken bir diğer konu Emvâl-i Metruke kapsamında değerlendirilen taşınmazların hukuki niteliğidir. Bir önceki alt başlıkta üzerinde durulduğu gibi Ermenilerden kalan araziler için çeşitli ihtimaller söz konusudur. Bunlar kuru mülkiyeti ve tasarruf hakkı aynı kişi üzerinde toplanmış olan mülk araziler olabilir. İkinci bir ihtimal ise kuru mülkiyetinin devlette, sadece kullanım hakkının kişilerde olduğu miri arazilerin söz konusu olma durumudur. Nihayet bunlar rakabenin vakfa, kullanım hakkının kişilere ait olduğu icareteynli, ve mukataalı vakıf araziler de olabilir. Hatta Osmanlı uygulamasında karşımıza çıkan aile üyelerine vakıf gelirlerinden yararlanma imkanı veren zürri vakıflara ait araziler de söz konusu olabilir. Osmanlı Arazi Hukuku bilgilerimiz ışığında Emvâl-i Metruke içerisinde yer alan arazilerin büyük kısmının mülk arazi tanımına uymadığı görülmektedir. Bu görüşümüzü destekleyen en önemli kanıt bir önceki başlıkta da belirtildiği üzere konu ile ilgili olarak yapılan hukuki düzenlemelerde açıkça icareteynli vakıflardan bahsedilmesi, sadece miri ve vakıf arazilerde geçerli olacak hukuki işlem ve kavramlara yer verilmesidir. Hatta 1923 yılında çıkarılan “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâl-i Metruke Kanununu Muadil Kanun”da dahi Ermenilerin nakledildikleri zaman tasarruflarında bulundurdıkları taşınmazlardan bahsedilmektedir. Eğer mülk araziler söz konusu olsa idi “mülkiyetlerinde bulunan” tabirinin kullanılacağı aşikârdır. Yine bu kanunda icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiyelerin Vakıflar Hazinesi'ne intikali konusu vurgulanmıştır. Bu konudaki görüşlerimizi destekleyen bir diğer nokta da Osmanlı Devleti'nin genel politikası sebebiyle çok büyük miktarlardaki mülk araziye izin vermemesidir. Oysa günümüzde açılan Agopyan, Sucuyan, Agavni Mari Hazaryan davalarında görüldüğü üzere davacılar çok büyük miktarlardaki araziler üzerinde hak iddia etmektedirler. Yine örneğin Agavni Mari Hazaryan davasında açıkça dava konusu olan arazinin mukataalı vakıf arazisi olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında Emvâl-i Metruke kapsamındaki arazileri kendi hukuki durumlarına göre değerlendirmek çok daha isabetli olacaktır. Bu durum hem mülkiyet iddiaları hem de bu arazilerin mirasla intikali açısından büyük önem taşımaktadır.

87 Her iki kanun da tam metni için bkz. Kardeş, *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 161-164, 169; Hukuki yorumları konusunda bkz. Bağcı, *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu*, 96-101.

Konu ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken hususlardan biri de miri arazi ve vakıf arazilerin Cumhuriyet dönemindeki hukuki statüsüdür. 4 Ekim 1926 tarihinde Medeni Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra Arazi Kanunu ve miri arazi ile ilgili hükümler ilga edilmiş olduğundan miri arazi mutasarrıflarının mülkü haline gelmiştir.⁸⁸ Medeni Kanun devlete ait olan rakabe hakkını miri arazinin zilyedine (mutasarrıf) vermiştir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için miri arazi üzerindeki hakların tapuya tescili gerekmektedir.⁸⁹ Osmanlı Hukukunda miri arazinin rakabesine yönelik davalarda zamanaşımı süresi olarak da otuz altı yıl kabul edilmiştir. Yargıtay'ın çeşitli kararlarında bu süreyi esas aldığı unutulmamalıdır. Eğer boş veya mahlul durumdaki miri araziler göçmenlere dağıtılmışsa bu arazilerle ilgili olarak göçmenlere karşı açılacak davalarda zamanaşımı süresi ise iki yıl olarak belirlenmiştir.⁹⁰

Konuya icareteynli ve mukataalı vakıflar açısından baktığımızda ise Cumhuriyet döneminde her iki vakıf türünde de bir tasfiye sürecinin yaşandığı ve tasarruf hakkına sahip olan kişilerin yani mutasarrıfların bu tür arazilerin mülkiyetini kazanabildiklerini görmekteyiz. 1935 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu ile gerek icareteynli vakıflar gerekse mukataalı vakıflar üzerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sahip olduğu haklar icare-i müeccelenin yaklaşık yirmi katına tekabül eden "taviz bedeli" karşılığında tasarruf hakkı sahiplerine devredilmiştir⁹¹. Böylelikle hem miri araziler hem de vakıf araziler mülk arazilere dönüşmüştür. Ancak bir kez daha vurgulamak gerekir ki miri arazinin mülk araziye dönüşebilmesi için mutasarrıfın miri arazi üzerindeki tasarruf hakkının Medeni Kanunun kabulünden sonra tapuya tescili gerekmektedir. İcareteynli ve mukataalı vakıf taşınmazlarında ise özel mülkiyetin söz konusu olabilmesi için mutasarrıfın taviz bedeli ödemesi gerekmektedir. Dolayısı ile bu tür araziler üzerinde tasarruf hakkına sahip olan Ermenilerin mülkiyet iddiasında bulunabilmeleri için bu şartları gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Emvâl-i Metruke konusunda yargı organlarına yansiyacak sorunlarda tespit edilmesi gereken iki önemli nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki tabiiyet konusudur. Bir başka ifade ile kök muris olduğu iddia edilen Ermenilerin ya da onların mirasçılarının 4 Ekim 1926 tarihinde Medeni Kanun yürürlüğe girmeden önce Osmanlı vatandaşı olup olmadıklarının tespit edilmesidir. İkinci konu ise yine Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden önceki dönemde özellikle taşınmazların Ermeni mirasçılara hangi kurallar çerçevesinde intikal edeceği.

88 Bu yöndeki tartışmalar için bkz. Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 362-374.

89 Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 379.

90 Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 379-380.

91 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 346-347.

1867 tarihli “Ecanibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi” ile Osmanlı Devleti’nde yabancı ülke vatandaşlarına gayrimenkul sahibi olma hakkı tanınmıştır. Safer Kanunu olarak da bilinen bu düzenlemenin 1. maddesinde bu haktan yararlanabilmek için geçerli olan ilkeler de ortaya konmuştur. Madde ile Osmanlı Devleti’nde taşınmaz sahibi olan yabancıların Osmanlı tebaası ile aynı hak ve yükümlülükler sahip oldukları ve eşit statüde kabul edildikleri belirtilmiştir. Bir başka ifade ile yabancılar Osmanlı tebaasının ödediği vergileri ödemek, taşınmazlarla ilgili her türlü hukuki sorunun Osmanlı mahkemelerinde görülmesini kabul etmek şartıyla taşınmaz sahibi olabileceklerdir. Ancak Osmanlı vatandaşı olup da sonradan tabiiyet değiştirmiş kişilerin bu haktan yararlanamayacakları, bu kişilerin hukuki durumlarının özel bir kanunla düzenleneceği belirtilmiştir⁹². Nizamnamenin birinci maddesinin ikinci fıkrasındaki bu düzenleme konumuz açısından çok önemlidir. Çünkü maddeye göre daha önce Osmanlı vatandaşı olup, tabiiyet değiştiren Ermeniler Safer Kanunu’nun hükümlerinden yararlanarak Osmanlı Devleti’nde taşınmaz mülkiyetine sahip olamayacaklardır. Tabiiyet değiştiren kişilerin hukuki durumu ile ilgili hukuki düzenleme ancak kanundan on altı yıl sonra çıkarılan “Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu’nun 1. Maddesinde İstisna Olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun” ile yapılmıştır. Kanunun birinci maddesine göre doğumla Osmanlı vatandaşlığını kazanmış olup da Safer Kanunu yürürlüğe girmeden önce uluslararası anlaşmalar uyarınca ve Osmanlı Devleti’nin izin ve onayı ile başka devlet vatandaşlığına geçen veya Safer Kanunu yürürlüğe girdikten sonra usulüne uygun bir biçimde tabiiyet değiştiren kişiler tabiiyetine girdikleri devlet tarafından Safer Kanunu’na bağlı ek protokol imzalanmışsa 1867 Ecanibin Hakkı İstimlak Nizamnamesinin hükümlerinden yararlanabileceklerdir.⁹³ Yani Osmanlı ülkesinde taşınmaz edinmeleri mümkündür. Ayrıca Osmanlı vatandaşı oldukları dönemde edindikleri mülk gayrimenkullerle miri ve vakıf araziye de ellerinde tutabileceklerdir.

Kanunun ikinci maddesi izin almaksızın tabiiyet değiştirmeleri sebebiyle Osmanlı vatandaşlığından ıskat olunanların Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olamayacaklarını hükme bağlamıştır. Bu şahıslar Osmanlı sınırları içinde taşınmaz edinemeyecekleri gibi eskiden beri ellerinde bulunan miri ve vakıf arazi, intikal ve tapu hakkı sahibi mirasçı bırakmadan ölmüşler gibi

92 Ecânibin Hakkı İstimlâk Nizamnamesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Konan Belkis, *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Hukuki Statüsü* (Ankara: İrmak Yayıncılık, 2010), 106-138.

93 Kanunun birinci maddesi şöyledir: “an-asl teb’a-i Osmaniyeden iken tabiiyyet-i Osmaniye kanunun neşrinden mukaddem tebdil-i tabiiyyet etmiş olup da senedat-ı ahdiye mucibince taraf-ı Devlet-i Aliyye’den tabiiyyet-i ecnebiyyeye duhulleri kabul ve tasdik edilmiş olanlar ve kanun-ı mezkûrun neşrinden sonra ahkâmına muvafik surette tebdil-i tabiiyyet edenler ecanibin istimlake dair olup zikr etmekte bulunduğumuz kanunun vezayif-i mahsusu tahtında tayin eylediği kaffe-i hukuktan müstefid olurlar. Ancak tabiiyyetine girdikleri devletin zikr olunan İstimlak Nizamnamesine merbut protokolü imza etmesi şarttır.”

mahlûl olarak devlete geri dönecektir. Kanunun üçüncü maddesine göre mülk taşınmazları ise menkul malları gibi Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında taksim edilecektir. Ayrıca mirasçılık hakkından da mahrum olacakları için bu yolla da taşınmazlara tasarruf edemeyeceklerdir.⁹⁴ Kanunun getirdiği düzenlemeler açısından izinsiz tabiiyet değiştiren kişinin tabiiyetine girdiği devletin Safer Kanununa bağlı ek protokolü imzalamış olmasının bir önemi yoktur.

Görülebileceği üzere 1883 tarihinde çıkan kanun izin almadan Osmanlı tabiiyetinden çıktığı için Osmanlı vatandaşlığından çıkarılan şahıslar için - ki bunların sayıca kabarık kısmını Ermeniler teşkil etmektedir - gayrimenkul edinimi açısından son derece ağır hükümler getirmektedir. Bu durumdaki Ermenilerin hiç bir şekilde ve hiçbir yolla Osmanlı sınırları dahilinde taşınmaz edinmesi mümkün değildir. Ayrıca Osmanlı tebaası oldukları günlerde sahip oldukları taşınmazlar da statüsüne göre ya Osmanlı tebaasından olan mirasçıları arasında paylaşılacak ya da devlete veya vakfa geri dönecektir. Ayrıca sadece izin almadan yabancı ülke vatandaşlığına geçenler değil, yabancı bir devletin askerlik hizmetine girdikleri ya da askerlik hizmeti dışında bir hizmetine girip, devleti bundan haberdar etmedikleri için Osmanlı vatandaşlığından ıskat edilen Ermeniler için de taşınmaz mülkiyeti konusunda aynı sınırlamalar geçerli olacaktır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni tebaa ile ilgili bu tip olaylara da rastlanıldığı için bu konumdaki Ermenilerin taşınmaz mülkiyetine sahip olamamaları ve ellerinde bulunanları da kaybetmeleri önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti 1869 Tabiiyet Kanunu, 1867 Ecânibin Hakk-ı İstimlak Nizamnamesi ve 1883 Ecanibin Hakk-ı İstimlak Kanunu'nun 1. maddesinde istisna olunan Eşhasın Emlak ve Arazisine Mahsus Kanun'da yaptığı düzenlemelerle Osmanlı tabiiyetinden izin almadan çıktıkları için vatandaşlıktan çıkarılan şahısların ve yabancı bir devletin askerlik hizmetine girdikleri ya da askerlik hizmeti dışında bir hizmetine girip, devleti bundan haberdar etmedikleri için Osmanlı vatandaşlığından ıskat edilen kişilerin Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olmasının önünü kapamıştır. Çünkü bu düzenlemelerle Osmanlı vatandaşlığından çıkarılanlar yeni gayrimenkul edinemedikleri gibi, Osmanlı tabiiyetinde oldukları günlerde sahip oldukları

94 “Devlet-i Aliyeden mezuneti resmîye istihsal etmeksizin tebdil-i tabiiyyet edip de taraf-ı Devlet-i Aliyeden bu makule tabiiyyeti ıskat olunan eşhasın memalik-i şahaneye avdeti memnu olmaktan fazla memalik-i şahanede hakk-ı istimlak ve tevarüsdan dahi mahrum olduklarından yedlerinde bulunan akarat-ı memlûke emval-i menkule gibi veresesi beyninde taksim olunur. Arazi-i miriye ve mevkufede hakk-ı tapuları kalmaz tebdil-i tabiiyyetlerinden akdem uhdelerine geçmiş olan arazi-i miriye ve mevkufe ile müsakkafat ve müstegallat-ı mevkufe varislerine intikal etmeyerek mahlûl olur. Kanunun metni için, bkz. Düstur, 1. Tertip, c. 3; Vedat Raşit Seviğ, *Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni ile İlgili Kanun ve Anlaşmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979), 799-802.

taşınmazları koruyamamakta⁹⁵ ve miras yoluyla da yenilerine sahip olamamaktadırlar.⁹⁶ Bu bilgiler çerçevesinde Ermenilerden kalan mallarla ilgili olarak tespit edilmesi gereken temel hususlardan birisi de kök muris olduğu iddia edilen Ermenilerin ya da onların mirasçılarının 1926 da Medeni Kanun yürürlüğe girmeden önce Osmanlı vatandaşı olup olmadıklarıdır.

1926'da Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden önceki dönemde Ermenilerden kalan malların mirasçılara hangi kurallar çerçevesinde intikal edeceği konusu da günümüzde Emvâl-i Metrukeyi ilgilendiren davalarda dikkate alınması gereken bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Hukuku'nda mülk olan her türlü mal mirasçılara İslam Miras Hukuku hükümlerine göre intikal eder. Bu nedenle Ermenilerden kalan mülk taşınmazlarla mülk araziler de mirasçılara şer'i miras hukuku hükümlerine göre geçecektir.⁹⁷ Buna mukabil Osmanlı Devleti'nde miri ve vakıf araziler örfi miras hukuku kurallarına yani bu konuda devletin yaptığı düzenlemelere tabi olmuştur.⁹⁸ Ermenilerin sevk ve iskanından önceki konuyla ilgili son hukuki düzenleme 1913 yılında yapılan "Emvâl-i Gayrimenkulenin İntikalatı Hakkındaki Kanun" olup, bu düzenleme ile miri arazi, gayrisahih vakıflar, icareteynli vakıflar ve mukataalı vakıfların mirasla intikali konusundaki düzenlemeler birleştirilmiştir Dolayısı ile Ermenilerden kalan miri arazilerle icareteynli ve mukataalı vakıf taşınmazlarının mirasçılara intikali 1913 tarihli kanunun hükümlerine göre olacak ve mirasçılar bu kanuna göre belirlenecektir.⁹⁹ Ancak unutulmaması gereken nokta eğer mukataalı vakıf araziler üzerinde binalar varsa bu durumda bu arazilerdeki paylaşımın 1913 tarihli düzenlemeye göre değil İslam Miras Hukuku hükümlerine göre yapılacağıdır.

Günümüzde Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak karşılaşılabilecek en önemli hukuki sorunlar sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin mirasçısı olduğunu

95 Şura-yı Devlet, 15 Ocak 1898 tarihinde izinsiz olarak Amerika'ya giderek belirlenen sürede dönmeyenlerin uhdelerinde bulunan miri arazilerinin geri kalan kardeşlerine bırakılsa dahi mahlûl nazarıyla bakılacağına (devlete geri dönerek yeniden tefviz edileceğine) karar vermiştir. 12 Kasım 1898 tarihinde de Erzurum vilayetinde yabancı ülkelere kaçan Ermenilerden kalmış olan arazi, çayır ve evlerden bir kısmı Rusya'dan göç eden mültecilerin kullanımına tahsis edilmiştir.

96 Konu ile ilgili bilgi için bkz. Gül Akyılmaz, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yabancıların Taşınmaz Edinimi ile İlgili Düzenlemelerin Gerekçeleri, Kapsamları ve Uygulamaların İncelenmesi: Hukuk Tarihi Yönünden Değerlendirme," *Türkiye'de Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi* içinde, der. Harun Tanrıvermiş, Vahit Doğ ve Şebnem Akipek Öcal (Ankara: 2013), 52-65; Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukundaki Düzenlemeler Çerçevesinde Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Ermenilerin Gayrimenkullerinin Hukuki Statüsü," *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV*, sayı. 63, (2014): 3123-3137.

97 Osmanlı Hukukunda şeri intikal ve paylaşım konusunda bkz. Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 448-474.

98 Osmanlı Hukukunda örfi intikal ve konuda yapılan hukuki düzenlemeler konusunda bkz. Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 474-491.

99 Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 487-489.

iddia edenlerin Türk mahkemelerinde taşınmaz mallarının iadesi için açabilecekleri davalar ve bu davaların sonuçlarına göre Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmalarıdır. Son adım ise bu aşamadan sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmeleridir. Ayrıca ABD örneğinde olduğu gibi yurtdışında çeşitli ülkelerde Türkiye aleyhine tazminat davaları açma yönünde de girişimler söz konusu olabilecektir. Nitekim ilk olarak 29 Temmuz 2010'da Amerika'nın Los Angeles şehrinde Ermeni kökenli Amerikalı avukatlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde tehcire tabi tutularak mallarına el konulduğunu iddia ettikleri Ermenilerin mirasçıları adına Türkiye ve iki Türk Bankasına (T. C. Merkez Bankası ve T. C. Ziraat Bankası) karşı tazminat davası açmışlardır. Garbis Davouyan ve Hrayr Tyrabian adına açılan davalara toplu dava niteliği kazandırılmaya çalışılmıştır. Toplu dava türünde başlangıçta bir dava açılmakta, ilk davacı ile aynı durumda olan kişiler de bu davaya katılabilmektedir. Bu davada Ermenilerin ellerinden alındığı iddia edilen arazi, bina ve işyerlerine karşılık tazminat ve banka hesaplarındaki mevduatın iadesi istenmiştir. Ayrıca Türkiye'deki müzelerde sergilendiklerini iddia ettikleri din ve sanat eserlerinin iade edilmesi talep edilmiştir. Yine 2004 ve 2005 yıllarında ABD'de yaşayan Ermenilerin mirasçıları hayat sigortası bedellerinin ödenmesi için sigorta şirketlerine dava açmış ve Ermeni cemaatini temsil eden örgütlere 37,5 milyon dolar sigorta tazminatı ödenmiştir.¹⁰⁰

Türk yargı organlarında açılan ve gelecekte açılacak davalar açısından ise "Sarıyer Davası" önemli bir örnektir. Açılan dava başka davaları da beraberinde getirmiştir. Sarıyer ilçesi Kireçburnu Mahallesi ve Sarıyer İlçesi Arabayolu Tarabya Mahallesi'ndeki önemli miktardaki arsaların Osmanlı vatandaşı olan Ohannes Marten Agopyan'a ait olduğu ve kendilerinin de onun mirasçısı oldukları gerekçesiyle Edward Nubar Agopyan, Bedros Mardiros Leon Agopyan ve Mary Anais Agopyan dava açarak hazine adına tescil edilen arsaların kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdir. Yargı süreci sonunda Sarıyer 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 26 Şubat 2001 tarihli kararı ile taşınmazların Hazine adına olan kaydının iptali ve davacılar Edward Nubar Agopyan, Bedros Mardiros, Leon Agopyan ve Mary Anais Agopyan adına tapuya tesciline karar verilmiştir. Bir başka ifade ile bu araziler Hazedden alınarak davayı açan dört kişiye verilmiştir. Bu karar temyiz incelemesinden de geçerek kesin hüküm niteliğini kazanmıştır. Bunun üzerine Maliye Hazinesi 11 Temmuz 2001 tarihinde kök malikin Emvâl-i Metruke kapsamında kaçak, gaip, ülkeyi terk eden yahut nakledilen kişilerden olduğuna dair Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden yeni

100 Davalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şeref Ünal, "Ermenilerin Yabancı Devlet Mahkemeleri ve Uluslararası Yargı Organlarında Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Vatandaşlarına Karşı Açtıkları Tazminat ve Ceza Davaları ve Hukuki Sonuçları," *Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 sayı. 2 (2013): 36-42.

belgeler elde edildiği gerekçesi ile yargılanmanın yenilenmesi için başvuruda bulunmuştur. Ancak Sarıyer 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 22 Şubat 2005 tarihli ve E. 2003/871, K. 2005/45 sayılı kararı ile bu davanın reddine karar verilmiştir. Karar temyiz ve karar düzeltme aşamalarından geçerek kesin hüküm niteliği kazanmıştır. Yine Sarıyer Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 23 Ekim 2007 tarih ve E. 2007/311 K. 2007/360 sayılı kararı ile Hazinece açılan tapu iptali ve tescil davasının reddine karar verilmiş olup, karar temyiz edilmiştir. Maliye Hazinesi adına İstanbul Muhakemat Müdürlüğü'nce açılan yargılanmanın yenilenmesi talebine ilişkin dava ise Sarıyer 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 13 Aralık 2007 tarihli ve E. 2007/308 K. 2007/429 sayılı kararı ile reddedilmiştir. Bu karar için de temyiz yoluna başvurulmuştur.

Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Bu örneklerden birisi de ABD'de yaşayan Ermeni Zuart Sudjian'ın (Suciyan) Diyarbakır Havaalanı'nın olduğu arazinin ailesinden kendisine kaldığı iddiasıyla açtığı davadır. Yargıtay yerel mahkemenin 1967'de bir yerel gazetede yapılan ilana dayanarak zaman aşımından reddetmesine ilişkin kararını bozmuştur. Yeniden yargılamada davacının tapusuyla devletin tapu arşivlerindeki kayıtların örtüşmesi nedeniyle davanın Sudjian'a benzer durumdaki davalar için de bir yol açabileceği iddia edilmiştir. 1915 yılında ABD'ye giden Diyarbakırlı Basmacıyan ailesinin bir ferdi olan Sudjian, ailesinden miras kalan arazilerin, kadastro çalışmaları sırasında, devlet tarafından kendisinden habersiz bir şekilde elinden alındığı iddiasıyla 2012 yılında Hazine aleyhine dava açmıştır. Sudjian dava dilekçesinde, tapu kayıtlarının aslının kendisinde bulunduğunu belirterek, dava konusu taşınmazların Diyarbakır Havaalanı bölgesinde olduğunu iddia etmiştir. Sudjian'ın iddiası yurt dışında yaşadığı için kadastro çalışmalarını takip imkanı olmadığı ve kadastronun bu şekilde uygulanışının anayasaya aykırı olduğu yönündedir. Bu nedenle Tomas Basmacıyan'dan kendisine miras yoluyla kalan arazilerin tapuda tescil edilmesini talep etmiştir. Diyarbakır 5. Asliye Hukuk Mahkemesi ise, araziye ait kadastro çalışmalarının 1967'de "Mücadele isimli yerel bir gazeteye verilen ilanla yapıldığını, davacı tarafın kadastro çalışmalarından haberdar olmadıklarına ilişkin beyanlarının gerçeği yansıtmadığını" kaydederek, Kadastro Kanunu'na göre bu ilanın üzerinden on yıl geçtikten sonra davanın açılması nedeniyle zamanaşımından davanın reddine karar vermiştir. Davacı taraf mahkeme kararının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin mülkiyet hakkına ilişkin maddelerine aykırı olduğu, kadastro işlemiyle Anayasanın da açıkça ihlal edildiği gerekçesi ile kararı temyiz etmiştir. Temyiz aşamasında Yargıtay 16. Hukuk Dairesi kararın bozulmasına hükmetmiştir. Dairenin bozma kararında mahkemenin davacının ve murislerinin kadastrodan haberdar oldukları kabul edilerek davanın hak düşürücü süre nedeniyle reddine karar vermesinin hukuka aykırı olduğu belirtilerek, "Doğru sonuca ulaşılabilmesi için mahkemece davacı tarafa, taşınmazın ada ve parsel numarasını bildirmek için

süre verilmeli, bildirdiği takdirde taşınmazın kadastro tespit tutanakları ile tespit neticesinde oluşan tapu kayıtları getirtilerek tespitin kesinleşip kesinleşmediği belirlenmelidir” denilmiştir. Yargıtay’ın bozma kararına uyan mahkeme, davacının bildirdiği ada parsel numaraları üzerinden tapu arşivinden kayıtları getirtmiş, tapu arşivi ile davacı Sudjian’ın mahkemeye sunduğu tapu kayıtlarının örtüştüğü görülmüştür. Dava, henüz karar aşamasındadır.¹⁰¹

Nakledilen kişilerin mirasçıları tarafından ilk derece mahkemelerinde açılan ve taşınmaz malların iadesini ve adlarına tapuya tescilini talep eden davaların yanı sıra mülkiyet hakkının ihlali konusunda Anayasa Mahkemesi’ne yapılan bireysel başvurular da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu konuda Haziran 2016’da Anayasa Mahkemesi iki önemli karar vermiştir. Bunlardan ilki Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri tarafından mülkiyet ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle 2014 yılında açılan davadır. Davaya konu olan taşınmaz Sarıyer’de olup, arazi mukataalı vakıf statüsündedir. Arazi üzerinde binalar da vardır. Davacılar Agavni Mari Hazaryan, Erol Donikoğlu, Anahit Hazaryan ve Agavni Hazaryan dava dilekçelerinde kök murislerinin firari, mütegayyip kişiler olduğu gerekçesi ile Emvâl-i Metruke mevzuatı çerçevesinde 1958 yılında idari bir işlemle tapularının iptal edildiğini, bu işlemin düzeltilmesi için başlatılan idari ve yargısal süreçlerden bir sonuç alamamaları nedeniyle mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca İstanbul 12. Asliye Hukuk Mahkemesi’nde açtıkları tapu iptal ve tescil davasının ise bu konuda idari yargı yerinin görevli olduğu gerekçesiyle reddedilmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. İhlallerin tespiti, yeniden yargılama yapılması ve 5.000.000 TL tazminat talebi ile AYM’ne başvurmuşlardır. AYM 15 Haziran 2016’da mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin iddianın zaman bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez, adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddianın ise açıkça dayanaktan yoksun olması sebebiyle kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir. Böylelikle davacıları AİHM’ne başvurularının önü açılmıştır.¹⁰²

Hazaryan Davası ile aynı gün AYM ikinci bir davayı daha karara bağlamıştır. Bu dava Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davasıdır. Dava 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan’ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından açılmıştır. Dava

101 Kemal Gökteş, “Diyarbakır Havaalanı Sudjian’a ait çıktı,” *Milliyet*, Ocak 03, 2015, erişim Temmuz 02, 2017, <http://www.milliyet.com.tr/diyarbakir-havaalani-sudjian-a-ait-gundem-1993366/>. Sudjian benzer taleplerle Batman Havaalanı arazisinin kendisine ait olduğunu iddia ederek dava konusu yapmıştır.

102 Anayasa Mahkemesi, “Agavni Mari Hazaryan ve Diğerleri Başvurusu,” Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2014/4715.

dilekçesinde Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis Ermeni Katalikosluğu'nun arazisine Emvâl-i Metruke mevzuatı hükümlerine göre el konulması nedeniyle mülkiyet hakkının, bir ibadet mekânına el konulmakla din ve vicdan özgürlüğünün ve tapu kayıtlarına ulaşılmamasının engellenmesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile davanın açıldığı belirtilmektedir. AYM 15 Haziran 2016 tarihli kararında başvuru yollarının tüketilmemesi sebebiyle başvurunun kabul edilemez olduğu kararına varmıştır.¹⁰³ Bu karara rağmen 6 Aralık 2016'da Katalikos I. Aram AYM'nin başvurularını reddetmesi nedeniyle davayı AİHM'e taşıyacaklarını duyurmuş ve dava iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen AİHM'e taşınmıştır.

Ermenilerin mülkiyet hakkının ihlali gerekçesi ile AİHM'ne taşıyacakları davalar Emvâl-i Metruke mevzuatı ve bu mevzuatın uygulanmasını yeniden gündeme getirecektir. Bu çerçevede Osmanlı Arazi Hukuku da tartışma konusu olacaktır. Bu konuda her şeyden önce vurgulanması gereken nokta Anayasa Mahkemesinin 1963 yılında verdiği karardır. AYM Danıştay 8. Dairesi'nin Emvâl-i Metruke ile ilgili düzenlemelerin Anayasaya aykırı olduğu itirazı üzerine, 22 Nisan 1963 tarihinde 26 Eylül 1915 ünlü geçici kanunun 1. ve değişik 2. maddeleriyle 15 Nisan 1923 günlü 333 sayılı kanunun 6. maddesi hükümlerinin Danıştay'da açılmış olan davanın konusu bakımından Anayasaya aykırı olmadığına karar vermiştir. Kararın gerekçesinde Emvâl-i Metruke mevzuatının 6 Ağustos 1924 tarihinden önce gerçekleşmiş firar ve tegayyüp olaylarının bugün tespiti halinde uygulanmasının tabii ve zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden önceki ölüm ve evlenme olaylarına bağlı hukuki meselelerde o zaman yürürlükte olan hükümlerin bugün için de uygulanmakta olmasının konu açısından güzel bir örnek teşkil ettiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden önce firari, mütegayyip duruma giren veya başka mahallere nakledilmiş bulunan bir kimsenin mallarının mülkiyeti, bu duruma girdiği tarihten itibaren dosyasında o tarihte alınmış bir vaziyet kararı¹⁰⁴ olsun olmasın taşınmazın niteliğine göre Maliye ve Evkaf Hazinesi uhdesine Kanun uyarınca geçmiş bulunmaktadır. Gerekçede ayrıca Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra vuku bulan fiil ve hareketlere ise Emvâl-i Metruke kanunlarının uygulanamayacağı açık biçimde ifade edilmiştir.¹⁰⁵

103 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661.

104 Vaziyet kararı, taşınmaz malın Emvâl-i Metruke mevzuatına göre 6 Ağustos 1924 tarihinden önce firari ya da mütegayyip olan veya başka mahallere nakledilmiş olan şahıslara ait olduğunun tespit edilmesi anlamına gelmekte olup, bir idari işlem olarak kabul edilmektedir. Bu karar üzerine taşınmazlar Maliye Hazinesi adına tapuya tescil edilmektedir.

105 Anayasa Mahkemesi, Nisan 22, 1963, Başvuru Numarası: 1963/41. .

Medeni Kanunun yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihine kadar Osmanlı Hukuku ilkeleri nasıl aile ve miras hukukunda geçerli ise Osmanlı arazi rejimi ve bu konuda yapılan hukuki düzenlemeler açısından da geçerli olmalıdır. Bu çerçevede firari, mütegayyip konumunda olan ve başka yerlere nakledilen Ermenilere ait taşınmazların büyük oranda miri arazi, icareteynli ve mukataalı vakıf statüsünde olduğu düşünülürse bu kişilerin taşınmazlar (arazi) üzerinde mülkiyet hakkına değil, sadece tasarruf yani kullanma hakkına sahip olacağı açıktır. AİHM’de bu argümanın kuvvetli bir biçimde savunulması gerekmele birlikte Mahkeme mülkiyet hakkını çok geniş kapsamlı olarak tanımladığı için “makul beklenti” kavramı çerçevesinde yapılabilecekler konusunda da çalışmalar yapılması gerekmektedir.

4 Kasım 1950’de imzalanıp, 3 Eylül 1953’te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ana metninde içeriğinin tayinine ilişkin devletlerarasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle mülkiyet hakkına yer verilmemiştir. Mülkiyet hakkı Sözleşme’nin 20 Mart 1952’de imzalanıp, 18 Mayıs 1954’te yürürlüğe giren 1 Numaralı Ek Protokolü’nde düzenlenmiştir. Protokol, Türkiye tarafından 10 Mart 1954 tarihli kanunla onaylanıp, yürürlüğe girmiştir. Ek protokolün 1. maddesiyle mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Buna göre “Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına riayet edilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.”¹⁰⁶ Maddede mülkiyet hakkının kapsamı belirlenmemiştir. Ulusal düzenlemelerde farklı mülkiyet tanımlarına rastlandığından AİHM mülkiyet hakkının kapsamını ulusal hukuka bağlı olmaksızın bizzat belirlemeye çalışmış ve çok geniş yorumlamıştır. Mülkiyet hakkının içerisine soyut ve somut tüm aynı haklar, kamu ve özel hukuk ilişkilerinden doğan şahsi haklar, maddi ve manevi tazminat talepleri, müşteri çevresi, fikri mülkiyet hakları kapsamındaki telif hakları, hisseler, patentler, tahkim kararları, emeklilik maaşı hakkı, kira hakları gibi bütün maddi haklar dahil edilmektedir. Ayrıca ulusal hukuk tarafından tanınmış olmak şartıyla her türlü meşru beklenti de bu kapsamda sayılmaktadır.¹⁰⁷ Bir başka ifade ile madde hükmünde yer alan “mal ve mülk” deyiimi her türlü taşınabilir ve taşınmaz mal yanında maddi varlığa sahip olmayan “hak” ve “menfaatleri,” mameleke dahil her türlü aktif, mali ve ekonomik değeri de içermektedir. Strasbourg içtihadına göre bir hak

106 A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargulama Yöntemi* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2011), 417-418; Cavid Abdullazade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları*, der. İlyas Doğan, (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 61-62.

107 Abdullazade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 62.

veya menfaatin ya da şeyin kısaca bir varlığın 1. madde içeriğine dahil edilebilmesi için iktisadi değere sahip olması, belli bir parasal değerle ifade edilebilir olması gerekmektedir. Ayrıca malik olunan “değerin” halen somut surette hiç olmazsa “meşru beklenti” sıfatıyla tespiti mümkün olmalıdır.¹⁰⁸ AİHM’sinin mülkiyet hakkına bu çerçevede yaklaşımı Emvâl-i Metruke ile ilgili davalarda Türkiye’nin üzerinde önemle durması gereken bir konudur.

1.madde metninden anlaşılacağı üzere mülkiyet hakkından yararlanma konusunda sınırlandırmalar getirilebilir. Mülkiyet hakkına meşru müdahale olarak nitelendirilecek bu hallerde bazı şartların gerçekleşmesi beklenmektedir. Bunlar “yoksun bırakma” halinde “kamu yararı,” “kullanımı düzenleme” halinde ise “genel menfaatin” bulunmasıdır. İkinci koşul müdahale teşkil eden tedbirin her iki halde de yasayla öngörülmüş olmasıdır. Ayrıca yoksun bırakma durumunda uluslararası hukukun genel ilkelerine uygunluk aranmaktadır. Üçüncü şart ise her ne kadar açıkça maddede yer almasa da Sözleşmenin tamamına egemen olan “orantılılık” veya “ölçülülük” ilkesidir.¹⁰⁹ Mahkemenin önüne Emvâl-i Metruke kapsamında bir dava geldiği zaman mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediğini değerlendirirken bu ilkelere dikkat edeceği kuşkusuzdur.¹¹⁰ Emvâl-i Metruke konusuna bu ilkeler açısından yaklaşıldığında müdahale teşkil eden tedbirlerin yasa ile öngörülmüş olması şartı gerçekleşmiştir. Çalışma boyunca ayrıntılı bir biçimde açıklandığı üzere Osmanlı Devleti geride bırakılan mallarla ilgili olarak dört önemli hukuki düzenleme yapmış olup, bu düzenlemelere herkesin erişmesi ve hükümlerinden haberdar olması mümkündür. Kamu yararı ya da genel yarar şartının da gerçekleştiği söylenebilir. Özellikle taşınmazların boş bırakılması halinde devlet bu arazilerden alacağı vergileri toplayamayacağı gibi icare-i zemin ve icare-i müeccele gibi düzenli ödemeleri de tahsil edemeyecektir. Dolayısı ile ekonomik açıdan büyük zarara uğrayacaktır. Geride kalan arazilerin büyük kısmı miri ve vakıf arazi statüsünde olduğu için zaten Osmanlı Hukukunda geçerli olan kurallara göre bu taşınmazların devlete veya vakfa geri dönmesi ve yeniden tefviz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu taşınmazların bir kısmının Balkanlar ve Kafkaslardan yoğun bir biçimde gelen muhacirlere dağıtılması da kamu yararı açısından uygundur. Ermenilere gittikleri yerlerde uğraş alanları ve sosyo-ekonomik durumlarına göre arazi, ev, araç, gereç ve tohumluk tahsis edildiği ve 1918 yılında yapılan hukuki düzenleme ile geri dönmelerine izin verilerek mallarının iade edildiği

108 Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 418.

109 Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 423; David Harris ve Michael O’Boyle and Colin Warbrick, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku* (Ankara: Şen Matbaa, 2013), 687-693.

110 Emvâl-i Metruke mevzuatının bu ilkeler açısından değerlendirilmesi konusunda bkz. Abdullahzade, “Emvâl-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 80-87.

düşünüldüğünde ölçülülük ilkesi açısından önemli şartların sağlandığı düşünülebilir.

AİHM’in Emvâl-i Metruke konusunda önüne gelecek davalarda büyük önem arz eden bir nokta da eğer mülkiyet hakkının ihlal edildiği kabul edilirse bunun “anlık ihlal” mi yoksa “süregelen ihlal” mi olduğunun tespiti. Anlık ihlal söz konusu olduğunda ilk dikkat edilecek husus Mahkeme’nin meseleyi zaman bakımından incelemeye yetkili olup olmadığına tespiti olacaktır. Bu konunun belirlenmesinde ise mülkiyet hakkına müdahalenin hangi tarihte gerçekleştiğinin önem kazandığı görülmektedir. AİHM içtihatlarında kural olarak müdahalenin gerçekleştiği tarihin esas alındığı görülmektedir. AİHM’nin içtihatlarına göre ilgili devlet sözleşmeye taraf olmadan önce meydana gelen anlık ihlallerden sorumlu tutulamaz ve bu gibi ihlalleri tazmin ve telafi etmekle yükümlü değildir. Konuya Emvâl-i Metruke mevzuatı çerçevesinden baktığımız zaman nakledilen kişilerin menkul ve gayrimenkul mallarının bedelleri ödenmek üzere tasfiyesi 1915-1923 yılları arasında yapılan hukuki düzenlemelerle gerçekleştirilirken, nakledilen kişilere mallarının bedeli olarak ödenecek paraların Hazineye irat kaydedilmesi de Mayıs 1928’de çıkarılan bir hukuki düzenleme ile olmuştur. Bu durumda Emvâl-i Metruke mevzuatı çerçevesinde başka mahallere nakledilen, kaybolan ya da firari olan kişilerin mülkiyet haklarına müdahalenin Türkiye’nin AİHM’e bireysel başvuru hakkını tanıdığı 28 Ocak 1987 tarihinden çok önce gerçekleşmiş ve tamamlanmış olduğu açıktır. Böylelikle anlık ihlalin varlığı kabul edildiği takdirde Mahkemenin zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilir. Türkiye tarafından bireysel başvurunun kabul edildiği 1987 yılında mülkiyet haklarına sahip olmayan veya mülkiyet hakları sona ermiş olan Emvâl-i Metruke kapsamındaki malların önceki sahipleri ya da mirasçılarının AİHM’sine yapacakları başvurular başvuru anında bir mülkiyet hakkına sahip olmadıkları gerekçesi ile reddedilebilir. Ancak burada önemli olan nokta “davanın canlandırılmamış” olmasıdır. Söz konusu kişiler ya da mirasçılarının Hazineye karşı açacakları davalarda Türk Mahkemeleri davaları esastan reddederse AİHM’in zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilir. Emvâl-i Metruke mevzuatı kapsamındaki bir taşınmazla ilgili uyuşmazlık 1933 yılında yapılan bir kamulaştırma işlemine karşı aynı yıl iç hukukta yargı yoluna müracaat edilmesi ve 70 yıllık süre zarfında talebin hep canlı tutulması nedeniyle AİHM’nin kendisini yetkili gördüğü Yagtziler vd. Yunanistan davasına benzerlik göstermediği sürece Mahkemenin zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilir.¹¹¹

AİHM’nin Emvâl-i Metruke mevzuatı kapsamında nakledilen, kaybolan ya da firari olan Ermenilerin malları ile ilgili düzenlemeleri “süregelen ihlal”

111 Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 75-76.

olarak değerlendirmesi ise konuyla ilgili daha önceki içtihatları göz önüne alındığında Türkiye açısından daha sıkıntılı sonuçlara yol açabilecektir. Çünkü AİHM eskiden hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşen eylemlerin etkisi günümüzde de sürüyorsa kendisini davaya bakmaya yetkili görmektedir. Söz konusu durumlarda Mahkeme mülk üzerindeki tasarruf hakkı hukuka aykırı bir şekilde elinden alınmış olan kişinin mülkiyet hakkının günümüzde de devam ettiğini, bu çerçevede konu ve zaman açısından yetkisizliğin söz konusu olamayacağını kabul etmiştir.¹¹² Bu nedenle AİHM yapılan başvurularda bir mülkiyet ihlali olduğuna hükmederse bu durumda Emvâl-i Metruke mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilen işlemleri “anlık ihlal” olarak kabul etmesi Türkiye için önem kazanmaktadır.

Sonuç

Çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde zimmî olarak adlandırılan gayrimüslim tebaa içinde önemli bir grubu Ermeniler oluşturmuştur. Ermeniler Osmanlı millet sistemi içinde Gregoryen Ermeni milleti olarak Ortodoks Rum Milleti ve Yahudi milleti ile birlikte yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde diğer gayrimüslim gruplar gibi Ermenilerin de hukuki statüsü İslam Hukuku kuralları tarafından belirlenmiş ve hakim unsur olan Müslümanlardan farklı bir inanca sahip oldukları için bazı hukuki kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak bu kısıtlamalar mülkiyet hukuku alanında hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Osmanlı tebaası olan bütün gayrimüslimler dolayısı ile Ermeniler de gerekli şartları taşıyorlarsa tıpkı Müslüman tebaa gibi eda ehliyetine (fiil ehliyeti) sahip olarak her türlü hukuki işlemi yapabilmişler, bunun sonucu olarak menkul ve gayrimenkul mallara sahip olabilmişlerdir. 1856 Islahat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin müslim ve gayrimüslim tebaası arasında hukuki eşitlik tam olarak sağlanmış, 1869 Tabiiyet Kanunu ile adeta laik bir vatandaşlık tanımı yapılarak vatandaşlık konusunda dini vurgulardan kaçınılmıştır. 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile bu konuya son nokta konulmuştur. Kanun-i Esasi'nin 8. maddesinde yer alan “Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur” ve 17. maddedeki “Bütün Osmanlılar dini ve mezheple ilgili durumlar dışında hak ve görevler açısından kanun önünde eşittirler” ifadeleri artık tüm Osmanlı vatandaşlarının hukuken eşit olduğunu ve hangi inanca mensup olduklarının herhangi bir öneminin kalmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bütün bu belgelerin de gösterdiği üzere Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiği zaman Ermeniler devletin diğer gayrimüslim gruplarıyla birlikte Müslümanlar

112 Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 78.

gibi eşit vatandaşlar olarak hayatlarını sürdürmekteydiler. Ancak Fransız İhtilali sonrası bütün Avrupa'ya yayılan milliyetçilik akımının etkileri, “Şark meselesi” çerçevesinde başta Rusya ve İngiltere olmak üzere batılı güçlerin bu konudaki yönlendirmeleri amira sınıfının sağladığı imkanlarla birleşince Ermeni toplumunda önce kültürel ardından da milli bir uyanış başlamıştır. Ermenilerin bir kısmı özellikle nüfus olarak yoğun oldukları Doğu Anadolu bölgesinde birbiri ardına isyanlar çıkartıp, Müslüman halka karşı harekete geçtiğinde Osmanlı Hükümeti 27 Mayıs 1915'te Sevk ve İskan Kanunu'nu çıkartarak belli yerlerdeki Ermenileri zorunlu göçe tabi tutmuştur. Ermenilerin buldukları toprakları terk etmeleri ile birlikte geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul mallarının ne olacağı önemli bir hukuki problem olarak ortaya çıkmıştır. Bugün de hala tartışılan ve “Emvâl-i Metruke” ya da “Terkedilmiş Mallar” olarak adlandırılan Ermeni malları konusunda Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere otuza yakın düzenleme yapılmıştır. Bunlardan ilki 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıdır. Meclis-i Vükelâ kararında sevk ve iskana tabi tutulacak Ermenilerin özellikle gayrimenkul malları ile ilgili temel ilkelerin tespit edildiği, bundan sonra konu ile ilgili olarak yapılacak olan hukuki düzenlemelerin iskeletinin oluşturulduğu görülmektedir. Kararda öne çıkan birkaç nokta vardır. Her şeyden önce Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmaz malların cinsi, miktarı ve kıymeti tespit edilecektir. Ardından metinden anlaşılacağı üzere ev ve tarım arazilerine göçmenler (muhacirler) yerleştirilecektir. Muhacirler tarafından kullanılamayacağı düşünülen zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle, dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler muhacirlere verilmeyerek, açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek, bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete alınacaktır. Bütün bu işlemlerin düzenli ve hukuka uygun bir biçimde yapılabilmesi, geride kalan malların zarar görmemesi ve işlerin idaresi için Dahiliye Nezareti'ne bağlı üç kişiden oluşan komisyonlar kurulacaktır. Kararda kurulacak komisyona herhangi bir isim verilmemiştir. Ancak ilk kez Emvâl-i Metruke komisyonlarından bahsedilmesi kayda değerdir. Kararda dikkat çeken bir nokta da konu ile ilgili bir talimatnamenin hazırlanacağı belirtilmesidir. Nitekim Haziran ayında çıkartılan Talimatname Meclis-i Vükelâ kararındaki ilkeleri esas alan düzenlemelerden oluşmuştur. Kararın dilinden anlaşıldığı üzere Osmanlı Hükümetinin mallara el koyma (müsadere etme) gibi bir niyeti olmayıp, aksine problemi hukuki düzenlemeler çerçevesinde Ermenileri mali açıdan bir zarara uğratmadan ve haklarını gasp etmeden çözüme gayreti söz konusudur.

Emvâl-i Metruke konusundaki ikinci düzenleme 10 Haziran 1915 tarihli “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolaysıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emvâl ve Emlakve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname”dir. Otuz dört maddeden oluşan Talimatname konu ile ilgili belki de en ayrıntılı düzenleme olup, sevk ve iskan edilen

Ermenilerin menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) malları ile ilgili kapsamlı düzenlemeler içermektedir. Bunun dışında Talimatname'de öne çıkan iki konu vardır. Bunlardan birincisi Ermenilerin geride bıraktıkları malların idaresi için komisyonların kurulması ve bu komisyonların görev ve yetkilerinin düzenlenmesidir. Üstelik Talimatname'de bu komisyonların adı da konularak "Emvâl-i Metruke İdare Komisyonu" olarak adlandırılmışlardır. Diğer önemli konu ise Talimatname'de göçmenlerin (muhacirlerin) iskan ve Ermenilerden kalan bazı malların kendilerine tahsisi ile ilgili hükümlerin bulunmasıdır. Talimatnamede ayrıntılı düzenlemeler olmasına rağmen adeta uluslararası bir soruna dönüşen Ermenilerin alacak ve borçları ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir.

Talimatname'ye göre Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları bir başkan ile biri mülkiye biri de maliyeden iki üye olmak üzere üç kişiden oluşup, doğrudan Dahiliye Nezareti'ne bağlı olacaklar¹¹³ ve yerel idare ile de koordineli bir şekilde çalışacaklardır. Komisyon üyelerinin keyfi davranışlarının önüne geçmek için sıkı bir denetim kurulmaya çalışılarak aldıkları kararlar, yaptıkları işler konusunda Dahiliye Nezareti'ni ve vilayet makamını en geç on beş gün içinde bilgilendirmeleri istenmiştir. Böylelikle hem komisyon üyelerinin hem de onlar adına işleri yürütecek maaşlı memurların denetim altında tutulması suretiyle malların tasfiyesi sırasındaki haksızlıkları ve görev ve yetkilerin kötüye kullanılmasını önleyecek tedbirler alınmıştır. Öte yandan komisyonların çalışmaları konusunda hem Dahiliye Nezareti'ni hem de vilayet makamını bilgilendirecek olmaları komisyonların çifte denetime tabi tutulacağını göstermektedir. Düzenlemede komisyonların Talimatname hükümlerine göre faaliyetlerini yürüteceğinden bahsedilmesi ise Ermenilerin mallarının tasfiyesinin hukuk kuralları çerçevesinde, hukuka uygun ve keyfilikten uzak bir biçimde yapılacağını vurgulanması kaygısından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti yaptığı hukuki düzenlemelerle bu mallara el koymak gibi bir niyeti olmadığını ortaya koymuştur.¹¹⁴

113 Osmanlı Arşivinde DH. ŞFR, 54/226 kayıtlı ve 28 Haziran 1915 tarihli Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda Emvâl-i Metrukenin muhafazası ve defterlere kaydedilmesi için mülkiye ve maliye memurlarından oluşan bir komisyonun vakit geçirilmeden kurulması istenmektedir. Ayrıca bu konudaki Talimatnamenin (10 Haziran 1915 tarihli Talimatname) postaya verildiği belirtilmektedir (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı*, 179).

114 Osmanlı Arşivinde DH. ŞFR, 55/201 Kaydıyla bulunan 1 Eylül 1915 tarihli Maliye Nezareti'nden Erzurum Vilayeti'ne gönderilen yazıdan Erzurum'dan tehcire tabi tutulan Ermenilerin menkul mallarının sayım ve kayıtları yapıldıktan sonra mühürlenerek Osmanlı Bankası depolarında muhafaza altına alındığı anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı Bankası yetkilileri muhafaza altındaki malların mühürlülerinin kırılarak el koyma girişimleri olduğu yönünde bilgileri merkeze ulaştırıp, *Deutsche Bank* yetkililerinden de benzer yönde ihbarlar gelince Maliye Nezareti yerel yöneticileri uyararak mecburiyetini duymuştur. Söz konusu yazıda yerel yöneticilerden Ermenilere ait malların iyi niyetle ve dikkatli bir şekilde muhafaza edilmesi ve eşyaların kaydedildiği defterlerin banka yetkilileri tarafından mahalli hükümete teslim edilmesi istenmektedir (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı*, 239).

10 Haziran 1915 tarihli Talimatname’de düzenlenen ana konulardan birisi de Ermenilerden kalan gayrimenkullere göçmenlerin yerleştirilmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta göçmenlere bina ve arazinin kuru mülkiyetinin verilmemiş olmasıdır. Sadece tasarruf yani kullanım hakkı devredilmiştir. Bu durumda ileride mal sahipleri geri dönerse göçmenlerin tahliye edilerek bu taşınmazların esas maliklerine iadesi ihtimali hesaba katılmıştır.

Ermenilerin özellikle yabancı bankalara ve şirketlere olan borçları Osmanlı Devleti açısından ciddi problemler ortaya çıkarınca Talimatname’den birkaç ay sonra bu konuları da içeren on bir maddelik 26 Eylül 1915 tarihli “14 Mayıs 1331 Tarihli Kanûn-ı Muvakkat Mûcibince Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyûn ve Matlûbatı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat” çıkartılmıştır.

26 Eylül 1915 tarihli kanun 10 Haziran tarihli Talimatname’den daha az ayrıntı içermekte olup, daha çok nakledilen Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesi, nakledilen kişilerin borçları, bunların tahsili ve konu ile ilgili ortaya çıkabilecek hukuki anlaşmazlıkların çözümü üzerine odaklanmış görünmektedir. Ancak kanunda göz ardı edilemeyecek çok önemli birkaç noktayı vurgulamak gerekmektedir. Bunlardan ilki Ermenilerin geride kalan her türlü malları ile ilgili işlemleri yapmada Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonları’nı yetkili kılmasıdır.

Kanunun birinci maddesinde başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar, alacaklar ve borçların, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edileceğini belirtmektedir. Birinci maddenin devamında sadece Ermenilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malların bahsi geçen hazineler tarafından verilecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahiplerine verileceği belirtilmiştir. 9. maddeye göre ise Vakıflar ve Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılan icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyeler ile diğer gayrimenkul mallar, Göçmenler Tüzüğü uyarınca göçmelere bedelsiz olarak da tefviz ve tevzi (dağıtmak) edilebilecektir.

26 Eylül 1915’te çıkartılan kanunun uygulanabilmesi amacıyla 26 Ekim 1915 tarihinde “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname” başlıklı bir nizamname çıkartılmış ve 28 Ekim 1915’te Takvim-i Vekâyi’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 25 maddeden oluşan Nizamname’nin birinci bölümü taşınmaz mallarla, ikinci bölümü ise komisyonların kuruluş biçimleri ve görev ve yetkileri konusunda

düzenlemeler getirmiştir. Nizamname'de dikkat çekici olan nokta Ermenilerin nakledildiği yerlerde heyetler kurulması ve bu heyetlerin tapu ve vergi sicil kayıtlarına müracaat ederek mahalle ve köy itibarıyla nakledilen gerçek kişiler, dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye ile diğer taşınmaz malları kaydederek, ikişer nüsha defter düzenleme görevi ile yükümlü tutulmalarıdır. Bu defterlerin bir nüshası Tapu sicili müdürlüklerine, bir nüshası ise idare meclislerine verilecek, idare meclisinin kontrol ve onayından sonra tasfiye komisyonlarına ulaştırılacaktır.

Osmanlı sonrası döneme ait olmakla birlikte Emvâl-i Metruke mevzuatı açısından önemli olan bir diğer düzenleme ise TBMM açıldıktan sonra yapılan ve Emvâl-i Metruke mevzuatı içinde yer alan "Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrukesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâl-i Metruke Kanununu Muadil Kanun"dur. 9 maddelik bu kanun Emvâl-i Metruke konusunda bugün için de etkiye sahip olup, 26 Eylül 1915 tarihli kanun-u muvakkatin bazı maddelerinde değişiklikler yapmıştır. 1923 tarihli kanuna göre, 26 Eylül 1915 tarihli kanununun 1. maddesinde belirtilen kişilerin nakledildikleri zaman tasarruflarında bulundurdıkları icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiyelerin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmazların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılacak, her iki kısım taşınmaz malların takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarı bahsi geçen hazinelerce sahipleri adına emaneten irat olarak kayıt olacaktır. Bu konuda açılacak davalarda Hazine hasım olacak ve bu mallarda tasarrufun ispatında tapu senetlerinden başka belgeler de geçerli kabul edilecektir. Bahsi geçen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde yapmış oldukları ferağ işlemlerinde mahkeme tarafından muvazaa ve gabn-i fahişin varlığı tespit edilirse bu sözleşmeler fesih ve iptal edilecektir. Geçerli evrak ve belgeye dayanan bir sözleşme olmadan taşınmaz malların fuzulen işgali söz konusu ise komisyon kararı ile on beş gün içinde en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirilecektir.

Kanun'un 1.maddesine göre geride kalan taşınmazların niteliklerine bağlı olarak Vakıflar Hazinesi'ne mi yoksa Maliye Hazinesi'ne mi kalacağı konusunda bir değişiklik yoktur. Buradaki değişiklik her iki kısım taşınmaz malın takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahipleri adına irat olarak kaydolacağı konusudur. Bir önceki düzenlemede bahsi geçen kurumlar tarafından verilecek bedellerin tasfiyeden sonra kalacak miktarının hak sahiplerine teslim edileceği öngörülmüştür. Bir diğer değişiklik açılacak davalarda artık Vakıflar ve Maliye Hazinesinin hasım olacağı kabul edilmesidir. Oysa 26 Eylül 1915 tarihli kanuna göre tapu sicili memurları hasım olarak kabul edilmiştir. 1923 tarihli kanununun 1. maddesine

yapılan ekle Emvâl-i Metruke kapsamındaki taşınmazlara geçerli bir hukuki sebebe dayanmadan üçüncü kişilerin haksız bir şekilde el atmalarının önüne geçilmiştir. 26 Eylül 1915 tarihli kanunla terk edilen mallar üzerinde hakları ve nakil olunan kişilerde alacakları olduğunu iddia edenler, taleplerini asaleten veya vekâleten iki ay içinde tasfiye komisyonlarına sunacaklardı. Osmanlı ülkesi dışında bulunanlar için bu süre dört ay olarak tespit edilmişti. 1923 tarihli kanunda ise başvuru süreleri uzatılmış, Türkiye’de olanların komisyonlara kanunun yürürlük tarihinden itibaren dört ay, yabancı ülkelerde bulunanların ise altı ay içinde asaleten ya da vekâleten başvurabilecekleri kabul edilmiştir.

Emvâl-i Metruke konusunda Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe girdiği tarih büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden itibaren artık Emvâl-i Metruke mevzuatı uygulanmayacaktır. Ayrıca Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulmasından önce ailesini buldukları mahalde bırakarak geçici olarak ülke dışına giden ve dönenlerin mallarına tasfiye komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra Hazinece el konulmamış ve müdahale edilmemişse bundan sonra müdahale edilmeyecektir. 5 Şubat 1925 tarihli “Lozan Antlaşmasının Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmaz Mallarına Müdahale Edilmemesi Hakkındaki Kararname”ye göre bu suretle giden ve dönenlerin taşınmaz mallarına el konulmuş ancak Antlaşma’nın yürürlüğe konulduğu tarihte başında bulunuyorlarsa bu kişilerin mallarının iadesinin de kanunların ruhuna uygun olacağı belirtilmiştir. Bu tarihte mallarının başında olan kişiler daha sonra hayatlarını kaybederlerse malları mirasçılara intikal edecektir. Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte mallarının başında olmayıp, daha sonra gelen Ermeniler için ise Emvâl-i Metruke mevzuatı geçerli olacaktır.

Emvâl-i Metruke konusunda üzerinde durulması gereken önemli noktalardan birisi Ermenilerin geride bıraktıkları arazilerin Osmanlı Arazi Hukuku hükümleri çerçevesinde hangi arazi grubuna girdiğidir. Gerek konu ile ilgili olarak yapılan hukuki düzenlemelerde gerekse zaman zaman Dahiliye Nezareti’nden çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen yazılarda bu arazilerin büyük bir kısmının mülk arazi statüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü tefviz, ferağ, vefaen ferağ gibi hukuki işlemlerin mülk arazi üzerinde gerçekleşmesi mümkün değildir. Kullanılan ifadeler değerlendirildiğinde nakledilen Ermenilerden kalan arazilerden önemli bir kısmının miri ve vakıf arazi olduğu konusu şüpheye yer bırakmamaktadır. Bu durumda üç olasılık söz konusudur. Araziler miri arazi, icareteynli vakıf arazi ve mukataalı vakıf arazi tasniflerinden birine girmektedir. Hukuki düzenlemelerdeki ifadelerde açıkça belirtildiği üzere Ermenilerin geride bıraktığı taşınmazların önemli bir kısmı kuru mülkiyeti vakfa, kullanım hakkı (menfaat mülkiyeti) kişilere ait olan icareteynli vakıf statüsündedir. Yine Osmanlı Hukuku’na göre bu araziler

üzerine dikilen ağaçlar ve yapılan binaların da mülkiyeti vakfa aittir. Diğer taşınmazlar ifadesinden geride kalan taşınmazların bir kısmının icareteynli vakıf statüsünde olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak hukuki düzenlemelerdeki maddelerde geçen ferağ, vefaen ferağ, tefviz, mutasarrıf-ı hakiki gibi ifadelerden diğer taşınmazların da mülk arazi kapsamında yer almadığı açıktır. Çünkü bu kavramlar sadece miri ve vakıf araziler için kullanılabilir. Bilindiği üzere ferağ bir hukuki işlem olup, kişinin sadece taşınmazın tasarruf hakkını bir başkasına devrini ifade eder. Mutasarrıf ise tasarruf hakkına sahip olan kişidir. Bunları bu günkü kiracılık ilişkisine benzetebiliriz. Ancak kiracı yükümlülüklerini yerine getirdiği müddetçe bu akit süresiz olarak devam eder. Mutasarrıf ölünce de mirasçılara örfi miras hukuku kurallarına göre intikal eder. O halde diğer taşınmazlardan kastedilen büyük ölçüde miri arazi, icareteynli vakıf araziler ve mukataalı vakıf araziler olup, Ermeniler bu taşınmazların sadece kullanım hakkına yani tasarruf hakkına sahiplerdir. Arazinin kuru mülkiyeti onlara ait değildir.

Konuyla ilgili bir diğer önemli nokta da günümüzde mirasçıların dava açmasından söz edilirken bu mirasçıların neye göre belirleneceğidir. Bilindiği üzere 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanun'dan öncesine dayanan miras davalarında Osmanlı Miras Hukuku hükümleri uygulanacaktır. Bu çerçevede mülk arazilerde mirasçılar feraiz (İslam Miras Hukuku) hükümlerine göre tespit edilecektir. Vakıf araziler ve miri araziler için ise mirasçılarının tespitinin Örfi Miras Hukuku hükümlerine göre yapılması gerekmektedir.

Emvâl-i Metruke konusu değerlendirilirken unutulmaması gereken hususlardan birisi de Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında nakledilen Ermenilerden isteyenlerin geri dönmesi için bir hukuki düzenleme yapmış olmasıdır. 31 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti bir geri dönüş kararnamesi hazırlamıştır.¹¹⁵ Bu kararnameye göre tehcir edilen halktan sadece geri dönmek konusunda istekli bulunanlar sevk edilecek, bunun haricinde kimseye geri dönmesi konusunda baskı yapılmayacaktır. Yerlerine iade

115 22 Ekim 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden vilayet ve livalara gönderilen telgrafta savaş sebebiyle başka yerlere nakledilen Rum ve Ermenilerin iâşe ve iskanlarının temin edilerek emniyet içinde geri dönmelerine müsaade edildiği bildirilmektedir: "Dâhiliye Nezâretinden İstanbul, Adana, Hüdâvendigâr, Konya, Ankara, Kastamonu, Haleb, Ma'mûretü'l-azîz, Diyârbekir, Sivas, Edirne, Aydın vilâyetleriyle, İzmit, Bolu, Kütahya, Karesi, Kayseri, Niğde, Menteşe, Antalya, Urfa, Canik, Eskişehir, İçel, Mar'aş vilâlarına keşide edilen 21 Teşrîn-i Evvel sene 334 târihli telgraf sûretidir. 1-Ahvâl-i harbiyye dolayısıyla karâr-ı askerî ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahalle sevk edilmiş olan bi'l-umûm ahâlînin çıkarıldıkları mahallere avdetlerine müsâ'ade edilmesi Meclis-i Vükelâ'ca takarrur etmiş olduğundan avdete tâlib olanlara müsâ'ade edilecektir. 2- Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyârbekir, Ma'mûretü'l-azîz vilâyetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı dâhilinde vesâ'it-i i'âşenin adem-i kifâyesine binâ'en işbu mahaller ahâlîsinden avdet etmek isteyenler için evvel-i emrde mahalleriyle bi'l-muhâbere selâmet-i seyr ve seyâhatleri ve i'âşe ve iskânları esbâbı te'mîn edildikçe peyder-pey azimelerine müsâ'ade edilmesi muktezidir" (BOA, HR. MÜ. 43/34, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, 17).

edileceklerin, yollarda perişan olmamaları ve dönüş mahallerinde mesken ve iaşe sıkıntısı çekmelerinin önlenmesi için gerekli tedbirler alınacak; gidecekleri bölgelerin idarecileriyle irtibat sağlanıp bu konudaki güvenceler sağlandıktan sonra sevkiyat ve geri dönüş işlemlerine başlanacaktır. Bu şartlar dahilinde dönecek olanlara ev ve arazileri teslim edilecektir. Yerlerine daha önce muhacir yerleştirilmiş olanların evleri tahliye edilecektir. Nitekim Osmanlı arşiv belgelerinde geri dönen Ermenilerin menkul ve gayrimenkul mallarının iade edileceği ve bu konuda gerekli önlemlerin alınacağı konusunda çok sayıda örnek vardır. Örneğin 26 Aralık 1918 tarihli Dahiliye Nazırı Mustafa Arif'in Sadaret'e yazdığı yazıda Ermenilerin askeriye ve memurlar tarafından kullanılan menkul ve gayrimenkul mallarının derhal tahliye edilmeleri istenmekte, daha önce Müslüman muhacirlere dağıtılan gayrimenkul malların gerçek sahipleri döndükçe peyderpey tahliye edilerek sahiplerine verileceği belirtilmektedir. Geri dönenlerden hiç kimsenin açıkta bırakılmaması için mülkiye memurlarına emir verildiği ve bu emirlere kati surette uyulmasını temin etmek için muhacirin müdür ve memurlarıyla müfettişlerin de görevlendirildiği vurgulanmaktadır.¹¹⁶ 15 Şubat 1919 tarihli Dahiliye Nazır Vekili Ahmet İzzet'in çok sayıda vilayete çektiği telgrafta ise Ermenilere ait malların iade edilmesi, tazminat ödenmesi, Emvâl-i

116 Eşhâs-ı mebhûsenin emval-i menkûle ve gayr-ı menkûleleriyle eşhâs zimmetindeki matlûblarına gelince; mebhân-i metrûkeden cihet-i askeriye ile memurîn ve yerli ahalinin taht-ı işgalinde bulunanların avdet edecek eşhâsa tahsisleri zımında hemen tahliyelerine ibtidâr olduğu gibi evvelce muhacirîn-i İslâmiye'ye i'tâ edilmiş olan emâkin-i metrûke ile bu vaziyette bulunan emval-i gayr-ı menkûle-i sairinin de sahib-i hakikileri vürûd etdikçe peyderpey tahliye etdirilerek ashabına iadesi ve hiçbir kimsenin açıkta bırakılmaması için memurîn-i mülkiyeye vesâyâ-yı lâzıme ve tebligât-ı kat'iyeye icra ve haiz-i ehemmiyet mevâki'e muhacirîn müdür ve memurlarıyla müfettiş de i'zâm kılınmıştır (BEO,341055, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 412-413). Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. DH. ŞFR, 95/226 nolu Dahiliye Nazırı Vekili Ahmet İzzet'in 15 Ocak 1919'da Eskişehir Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda gerçekten son derece ilgi çekici ayrıntılar bulunmaktadır. Ahmet İzzet Bey geri dönen Ermeni ahaliye ait eşyaların iadesinin geciktirilerek sefaletlerine neden olduğundan söz ederek, Bey, Virancık, Alınca köyleri'nin Ermeni ahalisinin Eskişehir'e geri döndükleri halde henüz köylerine sevk ve iskan edilemediklerini, bunun en büyük sebebinin bu gayrimenkullerde yaşayan muhacirlerin tahliye edilememesi, tahliye edilen binalarda da tamiri zor hasarların meydana gelmesi olduğundan bahsetmektedir. Yine Artaki çiftliğindeki muhacirler tahliye edilemediği için Ermenilerin mallarına kavuşamadığı, bu nedenle zor durumda kalan Ermenilerin misafirhanelerde barındırılması ve ekme dağıtılması istenmektedir. Mutasarrıflık Artaki çiftliğinde göçmenlerin iddialarının geçerli olmayıp, derhal mallarının Ermenilere iade edilmesi, gecikmeye sebep olacakların hukuken sorumlu olacağı konusunda uyarılmaktadır (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, s. 442-443). Belgeden de açıkça anlaşıldığı üzere Eskişehir'de yaşayan Ermenilerin bir kısmı dönmüş olup, hükümet onlara ait gayrimenkullerde iskan edilmiş olan muhacirlerin iddialarının dikkate alınmaması, derhal tahliye edilmelerini istemekte, gecikmeye sebep olacakların hukuki sorumluluğu olduğundan bahsederek, mallarına kavuşana kadar Ermenilerin barınma ve beslenme görevinin devlet tarafından üstlenildiğini ifade etmektedir. DH. ŞFR 96/117 Nolu ve 8 Şubat 1919 tarihli yine Ahmet İzzet Bey tarafından İzmit Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda "Yalova ve Laledere'ye avdet eden Ermenilere emlakve arazileri teslim olunmadığı ihbar ve şikâyet olunuyor. Serî'an tahkikât icrasıyla emvâl-i mezkûrenin avdet eden sahiblerine derhal teslim etdirilmesi ve kat'iyyen mücib-i şikâyet bir hâle meydan bırakılmaması ehemmiyetle tebliğ olunur." denilmek suretiyle yetkililerden evlerine geri dönen Ermenilere mallarının geciktirilmeden teslim edilmesi, şikâyetin neden olacak davranışlardan kaçınılması önemle istenmektedir (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 448).

Metruke'nin satım ve rehin gibi işlemlerle elden ele geçmesine kesinlikle izin verilmemesi istenmektedir¹¹⁷. Yine 4 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'nden Bitlis vilayetine gönderilen telgrafta tehcir edilip, daha sonra memleketlerine geri dönen Ermenilerin korunması için Emvâl-i Metruke kapsamındaki taşınır ve taşınmaz tüm mallarının sadece kendilerine teslim edileceği, Müslüman vekil ve vasilerine verilmeyeceği önemle vurgulanmaktadır.¹¹⁸ Böylece suiistimallerin önüne geçilerek kötü niyetli kişilerin Ermenilerin haklarını gasp etmesi önlenmek istenmektedir. Buna benzer belgelerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Ancak ortaya çıkan sonuç bellidir; geri dönen Ermenilere geride bıraktıkları taşınmaz mallar iade edilmiştir. Resmi yazışmalarda da görüldüğü üzere memurlar ya da askerler tarafından kullanılan malların derhal iadesi istenirken,¹¹⁹ Ermenilere ait gayrimenkullere yerleştirilen muhacirlerin de tahliyesinin kısa sürede gerçekleştirilmesinin sağlanması talep edilmektedir. Bütün bunlar bize Ermenilerin geride bıraktıkları gayrimenkullerin tamamının tasfiyesinin gerçekleşmediğini ve esas sahiplerinin mülkiyet ya da tasarruf hakkının devam ettiğini göstermektedir. Üstelik yukarıda örnek verdiğimiz üzere bu mallar üzerinde Ermenilerin mülkiyet veya tasarruf hakkını zedeleyecek hukuki işlemlerin yapılması yasaklanmıştır.

Günümüzde Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak karşılaşılabilecek en önemli hukuki sorunlar sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin mirasçısı olduğunu iddia edenlerin Türk mahkemelerinde taşınmaz mallarının iadesi için açabilecekleri davalar ve bu davaların sonuçlarına göre Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunmalarıdır. Son adım ise, bu aşamadan sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitmeleridir. Bu nedenle Emvâl-i

117 DH, ŞFR, 96/195, "Tebdîl-i mahal etdirilen Rum ve Ermenilere aid emvâl-i metrukünün suret-i istirdâd ve iadesini ve verilecek tazmînât ve hususât-ı saire hakkında derdest-i vaz' kararnâmenin hîn-i tatbikinde daha ziyade müşkilâta ma'rûz kalınmamak üzere gerek hükûmet gerek efrâd tarafından mübâya'a ve suver-i saire ile elde edilip el-yevm mevcut bulunan emvâl-i metrukünün bey' ve terhîn ve saire gibi ukûdât ve muamelât ile elden ele geçmesine kat'iyen meydan verilmemesi lüzumunun icab edenlere tebliği ve bu bâbda tedâbir-i serî'a ve müessire ittihâzıyla hilâfında harekete meydan bırakılmaması ehemmiyetle beyân olunur" (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 450).

118 DH, ŞFR, 99/35, "Tehcir olunan eşhâdan mahâll-i sairede bulunanların memleketlerine avdetleri hâlinde metruk emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlelerinin ancak kendilerine teslimi icab eder. Serd olunan mütâlaaya nazaran İslâm olan vekil ve vasilerine teslimi muvâfık değildir" (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, 481).

119 19 Şubat 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Vekili Ahmet İzzet'in vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: "Emvâl-i metruke depolarından alınarak geçici bir süre resmi dairelere devredilen malların sahiplerine teslim edilmeyerek kullanılmaya devam edildiği yapılan soruşturma ve ihbarlardan anlaşılmaktadır. Bedelsiz olarak resmi makamlarca alınıp, kullanılan eşyanın sahiplerine iadesinin geciktirilmesi vatandaşlar ve yabancılar nezdinde hükûmetin iyi niyeti konusunda şüphelere yol açacağından derhal bu tür menkul malların sahiplerine iadesi gerekir. Sahipleri henüz dönmemiş olan emvâl-i menkûlenin ise özenli bir şekilde sahipleri dönüncüye kadar muhafazasına dikkat edilmelidir" (BOA, DH, ŞFR, nr: 96/230, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, 218).

Metruke kapsamına giren davalara bakacak hakimlerin Osmanlı arazi rejimi ve Emvâl-i Metruke mevzuatı konusunda bilgi sahibi olmaları büyük önem arz etmektedir.

Anayasa Mahkemesi (AYM), Haziran 2016'da iki önemli karar vermiştir. Bunlardan ilki Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri tarafından mülkiyet ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle 2014 yılında açılan davadır. Davaya konu olan taşınmaz Sarıyer'de olup, arazi mukataalı vakıf statüsündedir. Arazi üzerinde binalar da vardır. AYM 15 Haziran 2016'da mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin iddianın zaman bakımından yetkisizlik nedeniyle, adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddianın ise açıkça dayanaktan yoksun olması sebebiyle kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir. Böylelikle davacıları AİHM'e başvurularının önü açılmıştır.

Hazaryan Davası ile aynı gün AYM ikinci bir davayı daha karara bağlamıştır. Bu dava, Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'dır. Dava 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından açılmıştır. Dava dilekçesinde Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis Ermeni Katalikosluğu'nun arazisine Emvâl-i Metruke mevzuatı hükümlerine göre el konulması nedeniyle mülkiyet hakkının, bir ibadet mekânına el konulmakla din ve vicdan özgürlüğünün ve tapu kayıtlarına ulaşılmasının engellenmesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile davanın açıldığı belirtilmektedir. AYM 15 Haziran 2016 tarihli kararında başvuru yollarının tüketilmemesi sebebiyle başvurunun kabul edilemez olduğu kararına varmıştır. Bu karara rağmen 6 Aralık 2016'da Katalikos I. Aram AYM'nin başvurularını reddetmesi sebebiyle davayı AİHM'e taşıyacaklarını duyurmuş ve iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen dava AİHM'e götürülmüştür.

Bu örneklerin de gösterdiği üzere önümüzdeki günlerde Türkiye AİHM'de 1915 olayları temelinde mülkiyet hakkının ihlali konusundaki davalarla ve tazminat talepleri uğraşmak zorunda kalacaktır. Bu hukuk mücadelesi sırasında Emvâl-i Metruke mevzuatı ve Osmanlı Arazi Hukuku'nun özellikleri konusundaki uzmanlıklar önem kazanmaktadır. Ayrıca bazı kesimlerin ortaya attıkları temel iddialardan birisi de giriş bölümünde de değindiğimiz gibi sevk ve iskanın temel amaçlarından birisinin sermaye dönüşümünü sağlayarak Ermeni sermayesinin Müslümanlara aktarılması olduğudur. Bu iddiayı ortaya atanlar iki temel argümana dayanmaktadırlar. Bunlardan birincisi otuz üç Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonu'nun kayıtlarının ortada olmadığı ve gizlendiğidir. İkinci nokta ise açık arttırma ile satılan menkul ve gayrimenkul malların emanet sandıklarına yatırılan bedellerin hiçbir zaman hak

sahiplerinin eline ulaşmadığıdır.¹²⁰ Bu nedenle en kısa sürede bu konuların aydınlatılması ve Emvâl-i Metruke komisyonlarının iki nüsha halinde tuttukları defterlerin araştırmalara konu olabilmesi gerekmektedir. Böylelikle sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları mal varlıklarının nelerden oluştuğu da tam manasıyla öğrenilebilecek, bu konudaki spekülasyonların önüne geçilebilecektir. Üstelik çalışma içinde de değindiğimiz üzere Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonları ile 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname ile köy ve kasabalarda kurulan heyetlerin Ermenilerden geriye kalan taşınır ve taşınmaz malları kaydettikleri defterlerdeki bilgilere ulaşılabilmesi Türkiye'nin gerek iç hukuk gerekse AIHM'de karşılaşabileceği hukuki sorunları çözümlenebilmesi açısından yararlı olacaktır.

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki Ermenilerin sevk ve iskani ve Emvâl-i Metruke meselesi değerlendirilirken mutlaka olayların gerçekleştiği dönemdeki Osmanlı hukuk düzeni çerçevesinde konuya yaklaşmak gerekir. Bu nedenle kapsamlı bir yaklaşımla sadece Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak ortaya çıkan hukuki düzenlemeler değil, aynı zamanda o günkü anayasal yapı ve ceza hukuku anlayışı da değerlendirmelere dahil edilmelidir. Günümüzde bazı çalışmalarda Ermenilerden geriye kalan malların devlet tarafından müsadere edildiği bir başka ifade ile el konulduğu iddialarının ön plana çıktığı görülmektedir. Müsadere Osmanlı Hukuku'nda karşımıza çıkan bir kavram olup, kişinin mal varlığının tamamına yahut bir kısmına herhangi bir bedel ödemeksizin devlet adına el koyulması anlamına gelmektedir. Aslında müsadere Osmanlı Ceza Hukuku'nda tazir cezası olarak karşımıza çıkmakta olup, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar olan süreçte genellikle devlet görevlilerinin mallarının müsadere edildiği görülmüştür. Ayrıca tazir cezası dışında da Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar kul sistemi çerçevesinde yönetici sınıf mensupları hayatını kaybettiği zaman mal varlıkları müsadere edilmiştir.

19. yüzyıla kadar yönetici sınıf mensuplarına bir tazir cezası¹²¹ olarak müsadere uygulaması yaygın olarak görülmüş olup, bu süreçte müsadere cezasının en önemli özelliği padişahın gerekirse yargılama yapmadan bu

120 Osmanlı Arşivlerindeki belgelerde Batılı ülkelere kaçan Ermenilerin yurtdışına önemli miktarda para kaçırdığı ve bunların bir kısmını Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde kullanıldığına dair bilgiler vardır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Bern Büyükelçisi Fuad Selim'in 16 Şubat 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Osmanlı topraklarından ayrılarak İsviçre'ye yerleşen Ermenilerin beraberlerinde önemli miktarda para götürdükleri ve bunun bir kısmını Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetler için kullandıklarından bahsetmektedir. Ayrıca Büyükelçi bu Ermenilerin hâlihazırda İstanbul'daki bankalardan çeşitli yollarla yurtdışına para transfer etmeye devam ettiklerini söyleyerek önlem alınmasını istemektedir (HR. SYS, 2882/25-1,2, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı*, 351-354).

121 Tazir Osmanlı Ceza hukukunda had ve kısas suç ve cezaları dışında kalan miktar ve keyfiyeti Kur'an ve Sünnet tarafından tespit edilmemiş olan, bu nedenle düzenlenmesi devlet başkanına veya onun vereceği yetkiyle hakime bırakılmış olan suç ve cezalardır.

cezayı verebilmesidir. Burada zikredilmesi gereken nokta reayaya yani halka bu cezanın çok seyrek olarak uygulandığı, uygulanacağı zaman da mutlaka hakim kararının arandığıdır. Bir başka ifade ile Osmanlı halkına yargılama yapmadan müsadere cezası verilmemiştir. III. Selim bir hatt-ı hümayununda miri ile münasebeti olmayanların (devletle alakası olmayanlar) mal varlıklarına el konulmasını yasaklamıştır. III. Selim "... ve maazallahü teâlâ ticaret ve sanat harasetde tahsil-i mal eylemiş adamlardan her kim vefat ederse madem ki varisi vardır bir akçesi cânib-i miriye alınmasın"¹²² diyerek ölüm halinde müsaderenin reaya için uygulanmayacağını vurgularken, aslında mirasçısı olan kişilerin ölümlerinden sonra mal varlıklarına devlet adına el konulmasının mevcut hukuk sistemine uygun olmadığını kabul etmektedir. II. Mahmut da yayınladığı fermanla her kim olursa olsun vefat edenlerin terekelerinin artık müsadere edilmeyeceği, mirasçılar arasında bölüştürüleceğini ilan etmiştir. Fermanla müsadere yasağı getirilen kesim reaya olup, halkın mallarının müsaderesi bir kez daha yasaklanmıştır. II. Mahmut 1838 yılında memurlar için çıkardığı Ceza Kanunnamesi ile devlet görevlilerinin mallarının müsadere edilmesini de yargılama şartına bağlamıştır. Kanun metninden de anlaşılacağı üzere sadece usulüne uygun olarak yapılacak bir yargılamanın sonucunda ve yasalara uygun olarak - şer ve kanun dairesinde - müsadere mümkün olabilecektir. Bu durumda müsadere yönetici sınıf için sadece bir ceza olarak varlığını sürdürmekte olup - o da yargı süreci sonunda alınmış bir karar olacak-, ölünce terekeye devlet adına el konulması uygulaması kaldırılmış olmaktadır. Tanzimat Fermanı'nda mülkiyet hakkına bahsedilirken bir kez daha müsadere yasağına vurgu yapılmıştır. Tanzimat Fermanı'ndan itibaren Osmanlı Devleti'nde mahkeme kararı olmadan halkın mallarının müsadere edilmesi yasaktır. Ferman'da müsadere uygulamasının sakıncalarına değinilerek özel mülkiyeti sürekli tehdit altında bırakan bu yöntemin insanların çalışıp üretme azmini kırmak suretiyle ülkenin kalkınmasını engellediği önemle belirtilmiştir. Kısacası 20. yüzyıla gelindiğinde müsadere yönetici sınıf açısından bile yargılanmadan verilemeyecek bir ceza haline gelmiştir.¹²³

1915 yılında yürürlükte olan Kanun-i Esasi'nin 21. maddesi mülkiyet hakkından şu şekilde bahsetmektedir: "Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafii umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değer pahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk

122 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 33.

123 Müsadere hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Atilla Özer'e Armağan XII*, sayı. 1-2, (2010): 389-420; Mahmut Esat Kalıpçı, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsadere Kurumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

alınmaz.” Madde metninden de anlaşılacağı üzere mülkiyet hakkına ancak kamu yararı söz konusu ise (menafii umumiye genel yarar anlamına gelmekle birlikte madde metninden anlaşıldığı üzere burada kastedilen kamu yararadır)ve malın gerçek değeri üzerinden parası peşin verilirse bir sınırlama getirilebilir ve kişilerin tasarrufunda olan mülkler alınabilir. 24. maddede ise müsadere yasaklanmıştır. Aynı madde ile angarya ve buna benzer cezalar da yasaklanmıştır. Ancak savaş halinin istisna teşkil ettiği belirtilmiştir. Bir başka ifade ile savaş sırasında farklı kuralların uygulanabileceği şöyle ifade edilmiştir: “Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tâyin olunacak tekâlif ve ahval bundan müstesnadır.”

Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinde ise ülkenin herhangi bir yerinde ihtilal çıkacağını doğrulayan bir iz ya da belirti olursa hükümetin o mahalde örfi idare ilan etme hakkı olduğu yer almıştır. Burada önemli olan husus örfi idare süresince ilgili bölgede mevcut kanunlar yerine özel hukuki düzenlemelerin uygulanacağıdır. Dolayısı ile savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin isyan ettiği bölgelerde anayasa hükümleri çerçevesinde örfi idare ilan etme ve mevcut kanunlar haricinde özel birtakım kurallar uygulama yetkisi vardır. “Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid âsâr ve emarât görüldüğü halde Hükümet-i Seniyyenin o mahale mahsus olmak üzere muvakkaten idâre-i örfiye ilânına hakkı vardır. İdâre-i örfiye kavânin ve nizâmât-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibret olup, idâre-i örfiye tahtında bulunan mahallin sûret-i idâresi nizâm-ı mahsus ile tayin olunacaktır.” Görüleceği üzere Anayasanın 24 ve 113. maddeleri çerçevesinde devletin 1915 yılı şartlarında Ermenilerin mallarını müsadere etme yetkisi bulunmakla birlikte bu yetkiyi kullanmamıştır. Osmanlı Devleti'nde Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak yapılan hukuki düzenlemelerden hiç birinde yukarıda tanımını verdiğimiz müsadereyi çağrıştıracak bir uygulama yapılmamıştır. Aksine sevk ve iskan edilen Ermenilerin taşınır ve taşınmaz malları büyük bir titizlikle tespit edilerek kaydedilmiş, bunun için üç ayrı komisyon kurulmuş, Kanun-i Esasi'nin 21. maddesinde belirtildiği gibi kamu yararı gereği tasfiye edilen mallarının bedelleri hesaplarına yatırılmış, geri dönenlerin ise malları iade edilmiştir. Dolayısı ile yapılanların hukuka aykırı olduğu ya da geride kalan malların müsadere edildiğini söylemek mümkün değildir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Emvâl-i Metruke ile ilgili düzenlemelerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Hükümeti geride kalan malları büyük bir dikkatle resmi kayıtlara geçirmiş, asıl sahiplerinin herhangi bir mali kayba uğramaması için her türlü önlemi almaya çalışmıştır. Eğer kötü niyetli bir yaklaşım söz olsa ve bu mallara el konulmak istenseydi bu kadar titiz bir şekilde kayıt altına almak için onlarca memurun görevlendirilmesi düşünülmezdi. Üstelik çalışma içinde de belirttiğimiz üzere Ermenilerin geride bıraktıkları malları tespit ve tasfiye için üç ayrı komisyon kurulmuştur. 10 Haziran 1915 Talimatname ile

Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları, 26 Eylül 1915 tarihli Kanun-ı Muvakkat ile Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonları ve 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname ile kurulan mahalli heyetler Emvâl-i Metruke'nin tespiti ve gerekli işlemlerin yapılmasında önemli rol oynamışlardır. Bütün bu alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler devletin konuyu hukuki kurallar çerçevesinde hak sahiplerini zarara uğratmayacak şekilde çözmek istediğinin önemli kanıtlarıdır. Öte yandan savaş şartlarının da ağırlaştırdığı karmaşa ortamında mutlaka tam olarak kontrol sağlamamış, görev ve yetkileri kötüye kullanan görevliler olmuştur. Nitekim arşiv belgelerindeki pek çok örnekten de anlaşıldığı üzere bu kişiler yargılanarak, cezalandırılmışlardır. Ancak bu örnekleri kullanarak Osmanlı Devleti'nin soykırım yaparak Ermeni malvarlığına el koyduğu gibi bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.

Kaynakça

- Abdullahzade, Cavid. "Emvâl-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi." *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları* içinde, der. İlyas Doğan, 59-89. Ankara: Astana Yayınları, 2016.
- Ahmad, Feroz, ve Rustow Dankward. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918." *Güneydoğu Araştırmaları Dergisi* 4-5 (1976): 245-284.
- Akçam, Taner ve Ümit Kurt. *Kanunların Ruhu-Emvâl-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Geride Bıraktıkları Mallarla (Emvâl-i Metruke) İlgili İlk Hukuki Düzenlemeler." *Ermeni Sorununa Disiplinler Arası Bakış Tarih-Siyaset-Hukuk* içinde, der. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Bestami S. Bilgiç, 491-528. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2017.
- Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan Sonra Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Kazandıkları Haklar." *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi* içinde, der. Ferudun Ata, 19-44. Konya: Gençlik Kitabevi, 2016.
- Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Hukukundaki Düzenlemeler Çerçevesinde Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Ermenilerin Gayrimenkullerinin Hukuki Statüsü." *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV*, sayı. 63 (2014): 3101-3143.
- Akyılmaz, Gül. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yabancıların Taşınmaz Edinimi ile İlgili Düzenlemelerin Gereçekleri, Kapsamları ve Uygulamaların İncelenmesi: Hukuk Tarihi Yönünden Değerlendirme." *Türkiye'de Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi* içinde, der. Harun Tanrıvermiş ve Vahit Doğan ve Şebnem Akipek Öcal, 32-72. Ankara: 2013.
- Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Atilla Özer'e Armağan XII*, sayı. 1-2 (2010): 389-420.

Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Zimmîlerin Siyasi ve İdari Hakları ve Tanzimat ve İslahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler.” *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri* içinde, der, İdris Bal ve Mustafa Çufalı, 91-104. Ankara: Nobel Yayınevi, 2003.

Akyılmaz, Gül. “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü.” *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, sayı 38 (Ankara: 2001): 671-686.

Ali Haydar. *Düreru’l Hükkam Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*. c. I, İstanbul: 1330.

Ali Haydar. *Şerh-i Cedid-i Kavanin-ül Arazi*. İstanbul: 1331.

Anayasa Mahkemesi, “Agavni Mari Hazeryan ve Diğerleri Başvurusu,” Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2014/4715.

Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661.

Atıf Bey. *Kanunname-i Arazi Şerhi*. İstanbul: 1330.

Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım, 1999.

Bağcı, Ömer. *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.

Barsoumian, Hagob. “The Dual Role of the Armenian Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850).” *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude and Bernard Lewis. The Central Lands, vol. 1, 171-184. New York: Holmes &Meiers Publishers, 1982.

Belkıs, Konan. *Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Hukuki Statüsü*. Ankara: İrmak Yayıncılık, 2010.

Berki, Ali Himmet. *Vakıflar*. c. I, İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940.

Berki, Şakir. *Toprak Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1967.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. c. 5. İstanbul: Bilmen Matbaacılık, 1985.

- Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukuku'nun Türkiyede Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Bozkurt, Gülnihal. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Bozkurt, Gülnihal. "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudred Ayiter Armağanı* III, sayı. 1-4 (1987): 115-155.
- Braude, Benjamin. "Millet Sisteminin İlginç Tarihi." *Osmanlı*, c. 4 içinde, der. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz, 245-254. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Cin, Halil, ve Ahmet Akgündüz. *Türk Hukuk Tarihi*. c. 1, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.
- Cin, Halil ve Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları, 2016.
- Cin, Halil, ve Gül Akyılmaz. *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Mersin: Çağ Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Çiçek, Kemal. "I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler: Bir Zorunlu Göç Hikâyesi." *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı* IV, sayı. 63 (2014): 2773-2796.
- Dabağan, Levon Panos. *Geçmişten Günümüze Millet-i Sâdika-ı Osmanlı Ermenileri, Âmiralar, Devlet Adamları, Mimarlar-Hekimler-İlim Adamları*. İstanbul: Yedirenk 2010.
- Dağlıoğlu, Emre Can. "Kayseri'nin Gelişmesinde Emvâl-i Metrûke Vurgunu Çok Önemli Rol Oynuyor," *AGOS*, Mart 27, 2015, erişim Temmuz 2, 2017, www.agos.com.tr/tr/yazi/11043/kayserinin-gelismesinde-Emvâl-i-metrûke-vurgunu-cok-onemli-rol-oyunuyor.

Davison, Roderic. "The Millets as Agents of Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire." *Christian and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude and Bernard/Lewis) vol. I The Central Lands, 319-337. New York: Holmes & Meiers Publisher, 1982.

Davison, Roderic. "The Advent of the Principle of Representation in the Government of the Ottoman Empire." *Beginnings of Modernization in the Middle East the Nineteenth Century* içinde, der. William R Polk and Richard L.Chambers, 93-108. Chicago: University of Chicago Press, 1968.

Duman, Önder. "Ermeni Emvâl-i Metrukesi ve Borçları." *Ermeni Araştırmaları* 22 (2006): 117-162.

Ebulula, Mardin. *Toprak Hukuku Dersleri*. İstanbul: Stad Matbaası, 1947.

Elbeyoğlu, Ali. *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emvâl-i Metruke*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Findley, Carter V. "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy." *Christians and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude and Bernard Lewis. vol. I The Central Lands, 339-368. New York: Holmes&Meier Publishers, 1982.

Findley, Carter V. *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Gibb, H.A.R., ve Harold Bowen. *Islamic Society and the West*. vol, II, London: Oxford University Press, 1969.

Göktaş, Kemal. "Diyarbakır Havaalanı Sudjian'a ait çıktı." *Milliyet*, Ocak 03, 2015, erişim Temmuz 02, 2017, <http://www.milliyet.com.tr/diyarbakir-havaalani-sudjian-a-ait-gundem-1993366/>.

Göyünc, Nejad. "Ermeni Tehciri ve Soykırım İddiaları." *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı* I, sayı. 37 (2001): 293-301.

Gözübüyük, Şeref, ve Feyyaz Gölcüklü. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.

- Güner, Hasan. “Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emvâl-i Metruke Komisyonları.” *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV*, sayı. 63, (2014): 3144-3158.
- Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Ermeni Tehciri ve Gerçekler.” *Türkler*, c. 13 içinde, der. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 482-502. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Halis Eşref. *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*. İstanbul: 1315.
- Harris, David, ve Michael, O’Boyle, and Colin Warbrick. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*. Ankara: Şen Matbaa, 2013.
- Kaiser, Hilmar. “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları.” *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma* içinde, der. E. J. Zürcher, 123-156. Ankara: İletişim Yayınları, 2012.
- Kalıpçı, Mahmut Esat. *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsadere Kurumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Karal, Enver Ziya. *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Karal, Enver Ziya. “Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877.” *Christian and Jews in the Ottoman Empire The Functioning of a Plural Society* içinde, der. Benjamin Braude and Bernard Lewis. vol. I The Central Lands, 387-400. New York: Holmes & Meiers Publishers, 1982.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. c. 3, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.
- Kardeş. Salâhaddin. *Tehcir ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı*. Ankara: Astana Yayınları, 2016.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınevi, 2004.

Kızıltoprak, Süleyman. “Kriz Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler: Nubar Paşa Örneği.” *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri* içinde, der, İdris Bal ve Mustafa Çufalı, 173-185. Ankara: Nobel Yayınları, 2003.

Koyuncu, Nuran. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Küçük, Mehmet Alparslan. “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, sayı. 2 (2009): 153-186.

Külekeçi, Cahit. “Ermeni Kimliğinin Dönüşüm Süreci ve Âmira Sınıfının Oluşumu.” *Hikmet Yurdu* 6, sayı. 12, (2013): 101-117.

Onar, Sıddık Sami. *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. c. II, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası 1966.

Onaran, Nevzat. *Emvâl-i Metrûke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 2010.

Ortaylı, İlber. “II. Abdülhamit Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler.” *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I.* içinde, 193-199. Ankara: Turhan Kitabevi, 2004.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920). İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Seviğ, Vedat Raşit. *Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni ile İlgili Kanun ve Anlaşmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.

Tanilli, Server. *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1976.

Toros, Taha. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar.” *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4 içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Uras, Esat. *The Armenians in History and the Armenian Question*. İstanbul: Documentary Publications, 1988.

Ünal, Şeref. “Ermenilerin Yabancı Devlet Mahkemeleri ve Uluslararası Yargı Organlarında Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Vatandaşlarına Karşı Açtıkları Tazminat ve Ceza Davaları ve Hukuki Sonuçları.” *Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, sayı. 2 (2013):13-70.

Yavuz, Ercan. “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi).” *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı* II, sayı. 32 (2000): 333-354.

Yumul, Arus ve Rıfat B. Balı. “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler.” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, der. Mehmet Ö. Alkan, 362-366. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

AVİM Kitapları

Ermeni Konferansları 2016

Derleyen: Ömer Engin Lütem

Yayın Tarihi: 2017

Dil: Türkçe-İngilizce

ISBN: ISBN 978-605-82518-2-3-0-5

(Karton kapaklı, 162 sayfa)

Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset

Editörler: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker,
Aslan Yavuz Şir

Yayın Tarihi: Haziran 2016

Dil: Türkçe

ISBN: 97605601974

(Karton kapaklı, 428 sayfa)

Turkish-Russian Academics: A Historical Study on the Caucasus

Editör: AVİM

Yayın Tarihi: Nisan 2016

Yayınevi: Terazi Yayınları

Dil: İngilizce

ISBN: 9786056061967

(Karton kapaklı, 248 sayfa)

Armenian Diaspora: Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia

Yazar: Turgut Kerem Tuncel

Yayın Tarihi: İlk baskı Aralık 2014;
ikinci baskı Ağustos 2015

Dil: Türkçe

ISBN: 9786056061950

(Karton kapaklı, 342 sayfa)

Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913)

Yazar: Bilâl N. Şimşir

Yayın Tarihi: Eylül 2014

Dil: Türkçe

ISBN: 978-605-60619-4-3

(Karton kapaklı, 312 sayfa)

'Aza Beast'

Savaşın Köklerine İnmek - Bir Bosna Savaşı Günlüğü -

Yazar: Colum Murphy

Çeviri: M. Sina Baydur

Yayın Tarihi: 2013

Dil: Türkçe

ISBN: 978-605-60619-3-6

(Karton kapaklı, 368 sayfa)

Ermeni Sorunu

Temel Bilgi ve Belgeler

Yazar: Ömer Engin Lütem

Yayın Tarihi: 2009

Dil: Türkçe

ISBN: ISBN 978-605-60619-1-2

(Karton kapaklı, 520 sayfa)

The Armenian Question Basic Knowledge and Documentation

Yazar: Ömer Engin Lütem

Yayın Tarihi: 2009

Dil: İngilizce

ISBN: ISBN 978-605-60619-0-5

(Karton kapaklı, 470 sayfa)

AVİM Konferans Kitapları

- **“11. Asya - Avrupa Zirvesi Öncesi Moğolistan’daki Güncel Durum, Moğolistan’ın Bölgesel Potansiyeli ve Türk-Moğol İlişkileri”**. Sayı: 19, Ankara Nisan 2016.
- **Projections for the Future of Turkish-Armenian Relations**. Sayı: 18, Ankara Mart 2016.
- **Security and Stability Concerns in the South Caucasus**. Sayı: 17, Ankara Mayıs 2015.
- **Policy of Mass Killings in the Early 20th Century in Colonial Africa: The Case of Genocide in Namibia and the Lessons Learned**. Sayı: 16, Ankara Aralık 2015.
- **Prospects for Turkish-Armenian Relations**. Sayı: 15, Ankara Nisan 2015.
- **Turkic Council and Cooperation in Eurasia in the Light of Developments Across the Region**. Sayı: 14, Ankara Şubat 2015.
- **28 Ocak AİHM Perinçek-İsviçre Duruşmasının Işığında Türk-Ermeni Sorunu**. Sayı: 13, Ankara Şubat 2015.
- **The ‘Sociological Turn’ of Taiwan-China Relations**. Sayı: 12, Ankara Aralık 2014.
- **Regional Cooperation Possibilities and Prospects for the Future in the Caucasus**. Sayı: 11, Ankara Aralık 2014.
- **The Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh Conflict: A Threat to Regional Peace, Security and Neighborly Relations**. Sayı: 10, Ankara Kasım 2014.
- **Turkey-Iran: Regional Cooperation in an Evolving Eurasian Geography with a Focus on the Caucasus and Central Asia**. Sayı: 9, Ankara Mayıs 2014.
- **Turkey’s and Taiwan’s Outlook on Eurasia-Pacific**. Sayı: 8, Ankara Mayıs 2014.
- **Turkish-Armenian Dialogue**. Sayı: 7, Ankara Nisan 2014.
- **South East Europe, The Balkans: Prospects for the Region**. Sayı: 6, Ankara Mart 2014. (İngilizce)
- **Caucasus and Azerbaijan**. Sayı: 5, İstanbul Mart 2014.
- **Avrasya Perspektifleri: Kazakistan ve Türkiye’den Bakış**. Sayı: 4, Ankara Şubat 2014.
- **Turkey in the Troika of G-20, Preparing to Assume the Chair in 2015**. Sayı: 3, Ankara Kasım 2013.
- **A General Look at Asia and Turkey’s Priorities: Prospects and Priorities of Turkey in Asia**. Sayı: 2, Ankara Haziran 2013.
- **Regional Integrated Transport Corridors Project**. Sayı: 1, Ankara, Mayıs 2013.

AVİM Raporları

- **Belgelerin Işığında Pontus Meselesi.** Prof. Dr. Mesut Çapa, No: 15, Haziran 2017.
- **The Pontus Narrative and Hate Speech.** Teoman Ertuğrul Tulun, No: 14, Mayıs 2017.
- **Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı Devleti ve Ardıllık/Devamlılık Sorunsalının Göreliliği.** Dr. Deniz AKÇAY, No: 13, Mayıs 2017.
- **81. Yılında Montrö Sözleşmesi'nin Karşılaştığı Güvenlik Sorunları ve Sözleşmenin Feshi ve Tadili İçin Girişimler Vukuunda Karşılaşılabilecek Senaryoların Analizi.** E. Büyükelçi Dr. Şükrü M. Elekdağ, No: 12, Nisan 2017.
- **Tarihsel Arka Planıyla Pontus Meselesi.** Yrd. Doç. Dr. Yüksel Küçükler - Prof. Dr. Hikmet Öksüz, No: 11, Nisan 2017.
- **Uluslararası Hukukta Zarar Giderimi ve Ermeni Talepleri.** Ertan Kiraz, No: 10, Aralık 2016.
- **“Cyprus V. Turkey” Kararı: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Uyumazlık Sınavı.** Deniz Akçay, No: 9, Şubat 2016.
- **The Armenian Terrorism and the Turkish Press (1973 - 1984).** Hazel Çağan, No: 8, Ekim 2014.
- **Regional Security Complex Theory and the South Caucasus: Security Perceptions and Their Reflections on Regional Level.** Özge Nur Ögütçü, No: 7, Ağustos 2014.
- **Kör İnanç Olarak İntikamcılık ve Taşnak-ASALA Suikastleri.** Hikmet Özdemir, No: 6, Mart 2014.
- **Dünya Kiliseler Konseyi Nedir?** Mehmet Oğuzhan Tulun, No: 5, Mart 2014.
- **Ermeni Apostolik Kilisesi'nde Yaşanan Anlaşmazlıklar.** Mehmet Oğuzhan Tulun, No: 4, Şubat 2014.
- **1915 Olayları ve Türk-Ermeni Uyumazlığı.** No: 3 Şubat 2014
- **Avrasya'da Bölgesel Bir İşbirliği Mekanizması: Türk Konseyi.** Ali Çiviler, No: 2 Şubat 2014.
- **Armenians and Syria 1915 and 2013.** Jeremy Salt, No: 1, Şubat 2014.